

EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

EGYÜTT 2023/5

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábian László* (szépirodalom)

Szerkesztők:

Marcusák Gergely (olvasószerkesztő)

Csordás László (kritika)

Zubánics László (tanulmány)

Dupka György (kultúra)

Fábian Zoltán (tipográfia)

Védnökök:

S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967),

Nagy Zoltán Mihály alapító-főszerkesztő (2002–2008)

Tanácsadók:

Botlik József, Finta Éva, Füzesi Magda

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

**Nemzeti
Kulturális
Alap**

Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával.

A szerkesztőség címe:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa–Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: +380-3141-42815
e-mail: kmmintezet@gmail.com, egyutt.lap@gmail.com

Az Együtt irodalom-művészet-humán tudományok-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak az OSZK EPA archívumában: <http://epa.oszk.hu/00500/00595> és a KMMI honlapján: kmmi.org.ua

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda: 13⁰⁰–16⁰⁰

A kiadó címe: Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Posztolaki tér 5A. Telefon/fax: +380-312-643737

e-mail: dupkagyorgy@gmail.com

Közreműködők: *Fuchs Andrea, Szemere Judit*

Készült: RIK-U Kft.-ben

Lapengedély száma: 3T №682/274P

A folyóiraton nyereség nem képződik.

TARTALOM

FINTA ÉVA: Emléktábla lebontott ház falára (vers).....	4
GERZSENYI GABRIELLA: Az a szokás (kispróza).....	9
SZ. KÁRPÁTHY KATA: Dilemma; Hétköznapiokról (versek)	11
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: A Himnuszról (esszé)	18
NÉMETH PÉTER: Pannon tenger; A Mindenható arca (versek).....	22
SZABÓ ESZTER IDA: „... élni rádiózás nélkül” – Horváth Anna (1924–2005) beregszászi művész életútja (6., befejező rész)	23
KOVÁCS SÁNDOR: Hányatott sorsú magyar emlékek a Beregvidéken (honismereti tanulmány)	47
SERES ATTILA: Kárpátaljai magyar írórsors a szovjet érában (tanulmány).....	67
Dr. BÓDI FERENC: Tiltott gyász. A szolyvai emlékpark története (tanulmány).....	90
DUPKA GYÖRGY: „Én Istenem, a keresztet vállainkról vedd le!” Tragikus sorsú kárpátaljai GULAG-elítéltek, mártírok panteonja (adattára), 1944–1970, XI. rész	110
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai magyar kultúrkrónika, új könyvek.....	122

FINTA ÉVA

EMLÉKTÁBLA LEBONTOTT HÁZ FALÁRA

*Vályogból épült.
Megereszkedett a szomszéd porta
határán a fal.
Púpos lett, görnyedt,
a vénhedt idő
karjára támaszkodott maga is
a parasztkorok, kedves épület.
De odabent, gerendás mennyezet alatt,
dúsan rakott polcok
könyvekkel támasztották a rogyanó falat.
Az ablakok derékmagasában
áttűntek a függöny mögött,
akár a himzett függönyszegély,
a buzsáki piros-kék, sárga-zölddel
varrottas keret,
Horváth Mariska himzett remeklése,
mely ismétlésbe bocsátkozva megjelent
a cselédszoba ajtaja körül.
A szív örül, ha lát ilyen ölelést,
a Benkő Ágnes által drukolt vásznak
színvirágzását, hímes mezejét
a képzeletnek és házban lakásnak.
Kis kallantyúk nyitották ablakát,
vászonrolók árnyékolták be este,
ha arra járva valaki belesne.
Gutenberg sok szemével Argosz
maga figyelte életünket:
mit remélünk, kinek adózunk
lelkessedéssel, hittal, sorssal,
és Mesternőnk, akár egy fárosz,
pásztázta elménk, lelkünk zugait,*

*elűzve belőle a mélysötétet,
kitörölve közös szavunkat: félek.*

*A félelem pedig somfordált köztünk,
a ház előtt, a fal tövében várva
a riadalmak tömény mágiáját,
hogyan alkonyatkor szívünk leigázza.*

*A bátorság, hogy mit jelent?
Ki tudta?
Csak tartott bennünket a könyvek láza
reményben, növekedésben maradva,
egy letört ország peremén ragadtan,
kenyérhéjként, múltással megdobálva.*

*Felnőttünk közben.
Tervek is születtek.
Mikor e háznak többé
gazdája nem lesz.
Hogy itt maradunk majd valahogyan.
Lelkünk parazsa és a szeretet.
Emlékeink. A megtanult idő.
Hogy összeforr majd,
és mi is vele.
S hogy valaki majd idetelepül
közülünk, és viszi tovább a létet.
A közöset. A feltartóztatatlant.
Kis zászlónkon a múltat, a vidéket.*

*Aztán temetett mindent az idő,
a történelem, a politikum,
a félresikerült rokoni szálak,
és idegen gazdája lett a háznak.
Bekértem egyszer magam:
újra lássam
gyermekkorom eltűnt tündérvilágát,
a kút mellett a vénhedt szilvafákat,*

*a hebrokálisz kerek levelét,
és illatos liliomszirmait
ujjaim között szétmorzsolva: újra
belélegezzem gyermekkoromat.
A kert előtt a hajlott orgonákat.*

*Beengedtek.
Az udvar ásított.
Kifosztva néztek rám a kis virágok,
minden átkódolt lett, akár a csend.
A szoba is. Egy alvót felzavartam.
Ruhák potyogtak szét egy női kézből.
A padlódeszka megreccsent alattam.*

*És évek múltak ismét.
Be a zsákba,
betömködtük összes értékeinket,
mert költöztünk mi is másik világba.
De hazamentem. El a ház előtt.
És nem volt többé. Hiába kerestem.
A szomszédok is új sorsuk tanulták.
A házak nem beszéltek nyelvemet,
az utca maga mindent elfelejtett:
tudást, hitet, reményt és fényeket,
a félelmek egykor hideg huzatját,
ami elménken olykor átfutott,
ifjú testiünkön kéretlenül átjárt.*

*Eladták. A pénz világa vette meg.
Újat épített rá, egy másik házat.
Beékelte a járdába a sarkát,
beledöfte a városba az élet
ennek az emeletes furcsaságnak.
A pofátlan, idétlen szerkezet
eltérítette mind az arra járó.
Mert útban volt. Mert rátelepedett,
a gyalogosok útját megfelelte*

vagy harmadolta.
De hát kik ezek?

Legközelebb, ha arra jártam,
már nem néztem oda.
Fájt a szemem.
Bántott az él, a pimaszság, a horda,
ki önkényét, fölényét ide hordta.
Bármekkorára hízlalta magát
az új tulaj, az építmény maga:
láttuk az apró vályogházat is,
ott térdepelt a régi utca mentén,
ott élt homlokunk boltíve alatt,
a harmadik szem kis pontjába égve.
Csak emléktáblát nem kapott soha
sem régi, se a váltott ház fala.

Micsoda temető lett a világ!
Elhaltak benne szép ívű szavak,
elhaltak benne íves szárnyalások.

Most emléktáblát gondolok oda:
itt élt, tanított, hitt, tudott, remélt,
az időt, határt ki átlépte vakmerően,
tanította, hogy lenni érdemes,
maradni is, és tiszta értelemmel
követni létidőnket, gyereket
hozni világra, felnevelni bátran,
hiszen a születés: emlékezet.
Hogy van időnk, és van szabadság benne,
hogy naggyá lenni: napi hivatás.
Hiszen itt lakott egykor Európa.
Hogy lelkünké lett a könyvnyomtatás.

Mind elmentek.
A Mester és a Szobrász,
a Szibériát megjárt katonák,

*a börtönviselt papok, Bendász Pista –
történelem, ki hogy foglalt hazát.
És elmentek a geológus társak,
a festőművészek, kicsik, nagyok,
az építészek, és kik arra vágytak,
hogy épüljenek katedrálisok.*

*Az utca csendes. Alkonyóra van.
Készül fejemben már az emléktábla.
Két puttó tartja felső sarkait.
Lebeg a soha meg nem született,
vésőt se látott képzeletem-tábla.
Betűzgetem, mit az emlékezet
rávetített, a gyöngéd szavakat.
Itt élt Ő. Itt nőttünk fel annyian.
Itt éltem én is. Köszönöm, Uram!*

2023. 07. 03.

GERZSENYI GABRIELLA

AZ A SZOKÁS

Amikor elmentél, nem ígértél semmit. Az a szokás pedig. Egy váll fölött hátravetett szó, egy papírfecnire sietősen rótt félmondat. Félbehagyott mondat. Egy sms vagy messenger-üzenet. Nem mondtad: majd hívsz, sem azt: tartsuk a kapcsolatot. Nem mondtad, hogy néha azért meglátogatsz.

Hirtelen mentél el. Még sercegett a szalonna zsírja a tűzben tartott nyársad végén; nekem kellett a kenyeredre lecsöpögtetni, és azon melegében, hagymakarikával megrakva befalni. Még közöttünk imbolygott a történet, amit meséltem; nem talált utat hozzád, lassacskán szétesett. Még forgott az apró műanyag orsó a magnóban; nekem kellett a szalagot a kazettában visszacsévélni. Még látszott a levegőben a begörbített, tömpe ujjad, ahogy hívogat. Még lábad szagát lélegezte ki a sűrű bakancs.

Hiányoztál. Hiányzott az arcomról esténként a kezed, amivel jóéjt kívántál. Hiányzott a fejed a vászonsapkából, amit kirándulásokon viseltél, és hátrahagytál a fogason. Hiányzott a bajuszod, és alóla a széles mosolyod. Hiányzott a mély hangod; kis pondrónak nevezted. Hiányzott a kacsintásod, amellyel felém nyújtottad a söröskorsót. Ihattam belőle, de szigorúan csak a habját. Jobban csúsztak vele a besózott, szárított kishalak.

Kerestelek. Eleinte csak odahaza, ahol addig együtt éltünk. Kerestelek reggel a bordó huzatú, nyiszorgó ágyban. Nem feküdtél benne; megharagudtam rá, belerúgtam a lábába. Kerestelek a tükörben, amely előtt állva hosszú percekig fésülgetted egyre ritkuló hajad. Megharagudtam a tükörre, lekasztottam a szőgről. Kerestelek a saktáblában és a figurákban. Hiába igyekezted, nem tanultam meg igazán jól sakkozni. Megharagudtam a sakkra, elrejtettem a szekrény mélyére. Kerestelek a töltött káposztában, amit kéjesen daraboltál, tejfölöztél, kevergetél; mire nekiláttál, mindenki más már végzett vele. Megharagudtam a töltött káposztára, a szagát is megutáltam. Kerestelek a pecabotodban, amivel a ficánkoló potykát büszkén lóbáltad. Megharagudtam a pecabotra, beállítottam a sarokba, a kerti szerszámok mögé.

Később kerestelek idegen városokban, határállomásokon, vonaton és repülőn, vízparton és erdőben, fák törzsében és fűszálakban, sután levert sátorcölöpökben, bográcsban rotyogó halászlében, éttermekben és szállodákban, színházak széksoraiban, a karácsonyi csillagszóró szikrájában, a húsvéti

kalácsban, a mazsolában, a születésnap tortámban, ismeretlen buszsofőrök, portások, pincérek arcában, egyre ritkuló hajakban, lelógó bajuszokban, mély hangokban, tömpe ujjakban, ismeretlen férfiak ismerős mozdulataiban.

Némán tátogtam, amikor rájöttem, hogy meg kell szoknom a hiányodat.

Vártalak mégis. Vártam, megjelensz az oltár előtt, amikor búgnak az orgonák, és fehér ruhában belépek, amikor gyermekem születik, amikor megvágom magam lecsókészítés közben, amikor azt hallgatom Máté Pétertől, hogy „Most élsz”, amikor lóbálom az üres kosarat és nem találok gombát, még pöfeteget se. Vártam, visszajössz, a közelembé költözöl, lesz nálad papucsom és pizsamám, reggel megfőzöm a kávédat, este begyűjtöm a cserépkályhádát, megsimogatom az ősz hajadat. Sőt, ha kopasz leszel, azt se bánom.

Nem szóltál előre, amikor nyáron meglátogattál. Mint egy kisfiú, akit csínytevésen értek, úgy álltál a kerítésnek támaszkodva, görnyedten. Harminchárom év nyomta a válladat. Mint amikor elmentél, most is olyan voltál. Nem híztál, nem fogytál. Persze, a kosztod nulla kalóriás. Nem szóltál, nem kérdeztél. A szád nem mondta, hogy hiányoztam, csak a szemed beszélt. Két karommal átfontam a nyakadat, lágyan ringattalak. Féltem, ha menni hagylak, megint elmaradsz hosszan.

Végül hamarabb jöttél, mint gondoltam. Amint az ősz fehér ködsálat horgolt a Duna fölé, betoppantál. Nem volt csomagod, nem volt fárasztó az utad. A határon sem tartóztattak. Azt mondtad, elférsz kis helyen, és beköltöztél a ruhásszekrényembe. Azóta a csíkos blúz és a piros kendő közt laksz. Megeshet, hogy öltözködés közben véletlenül téged veszlek fel.

A földkupachoz elutazom néha. Az illem úgy kívánja, hogy rendben tartsam a helyedet, friss vizet és virágot tegyek a kőkancsóba, halottak napján gyertyát gyújtsak. Ha véget ér a háború, talán magammal viszem az unokáidat is. De nem ígérek semmit. Nem mondom, hogy majd jövök. Az a szokás pedig.

SZ. KÁRPÁTHY KATA

DILEMMA

*Nem mondja, de tudja,
készülődök vissza,
egyelőre csak lélekben,
konkrétan nem mondja, de
ismer,
tudja, hogy
nem maradok itt örökké,
minek? itt nem tudok hasznos lenni,
nekem szolgálnom kell,
katona vagyok,
ehhez értek,
ha pedig meghalok,
akkor meghalok,
érezem, hogy ahogy
egyre erősödöm,
egyre világosabb, hogy
nekem szolgálnom kell,
vissza kell mennem,
mert szükség van rám,
nem a politikusokért,
azok nem is érdekelnek,
hanem a földért,
a földünkért,
a szerelmem nem ilyen,
tudom, hogy ő a kiállításomat nem érti meg, csak elfogadja, hogy én így gondolom,
tiszteletben tartja, de nem tud ezzel azonosulni,
megértem az álláspontját,
ahogy én is az övét,
ő utálja a háborút,
mégis utánam jönne,
felvetette, hogy ha visszamegyek,
ő is jönne,
fotózni a háborút,
az öldöklés igazi arcát, ahogy ő mondta,*

de egyszer azt is kifejtette nekem, hogy
„a katonásdi a gyenge férfiak menekülése, mert már bizonyított tény, hogy
azért választja sok férfi a katonaságot, hogy a militarista miliővel leplezze
titkolt homoszexualitását, gyakorlatilag maga előtt is leplezi magát ezzel,
na de tudom, te nem ilyen vagy, téged az elvek vezérelnek”,
sose tudta konkrétan megmondani,
ki és mikor bizonyította,
néha olyan együgyű tud lenni,
akár egy falusi asszonyka,
máskor olyan tudományos igényességgel támasztja alá a véleményét,
hogy azt szaklapban lehetne közölni,
érdekesek az ellentétek, amik húzódnak benne,
borsószik a háta a vallásosságtól, de néhanapján mégis jár zsinagógába,
ugyanígy az összeesküvés-elméleteket is megveti,
de a katonaságról meg megkérdőjelezhető eszmefuttatásokat tart,
nem értem ezt a nőt,
a benne lévő ellentétek keltették fel az érdeklődésemet régen,
most viszont sokszor a sírba visz vele,
bár gondolom, mikor változtatott a véleménye a háborús fotóriporter-karrieréről,
amikor elment egy kiállításra,
ahol valóban háborús fotósorozatot látott,
megrendítő képek voltak számomra is,
mert úgy láttatta a dolgokat, ahogyan azt mi láttuk,
pedig nem is ez a háború volt a képeken,
hanem egy másik, régi, már azt se tudom, hogy hol,
gyerekek feküdtek az úton,
egy másik fotón egy anya sírt és szorongatta a halott csecsemőjét,
megint egy másikon sebesült katonák ültek egy előadáson,
fekete-fehér fotók voltak,
a vér színét mégis mindenütt látni véltem,
és tudtam, melyik a friss, melyik az alvadt,
szerintem ő is láthatta ezeket,
soha nem felejttem el, ahogyan azt mondta,
bassza meg az anyját meg magát is az, aki háborúzik,
aznap otthon együttlében ivott meg egy üveg bort,
lement a boltba, és csak hajnalban tántorgott vissza,
amikor iszik, olyan, mintha egy idegen lenne,
máskor meg úgy érzem, hogy szíámi ikrek vagyunk,

*még ha sok dologban különbözünk is,
megfigyeltem, hogy amióta együtt élünk,
átvesszük egymás tulajdonságait,
én úgy beszélek, mint ő,
ő úgy főz, mint én,
ismerem, eddig gyűlölt főzni,
az én kedvemért csinálja,
és nagyon jól,
sokszor nézem, amikor már elaludt,
és nem tudok dönteni
közte és a front között,
ő a jelenem és a jövőm,
a front viszont a kötelesség,
tudom, hogy ha el is megyek,
vissza fogok jönni,
nekem van miért mennem
és van kiért visszajönnöm,
legalábbis eddig.*

MINDENNAPOKRÓL

*Most, hogy második éjjel nincs velem,
szembesülök azokkal a tényekkel, amelyek áthatják a mi kapcsolatunkat,
például, hogy van, hogy elkísér misére,
(zsinagógában nem volt egy jó ideje,
azt mondta, úgyis kiutálták, mert együtt vagyunk,
na meg az életvitele miatt,
és csodálja, hogy nem tagadták ki,
talán csak azért nem, mondja, mert
alig járnak oda,
hát ne ijesszék el még őt is,
meg azt is mondta,
hígultak a törvények,
lazulnak nemcsak az erkölcsök,
itt az ő életvitele egyes farizeusokéhoz képest
semmi,*

úgyhogy nincs büntudata,
azt mondja,
Adonaj megértő,
ha ezeknek megbocsát,
neki is meg fog)
nem jön be, megáll odakint
és rágyújt,
mostanában egyre többször,
vagy beül a templommal szemben a kávézóba,
és fotókat javítgat vagy válogat,
van, hogy még egy órát ülünk ott, mert
ő még nem végzett a munkával,
az utóbbi hetekben
voltak nehéz napok,
keveset mosolygott rám,
és egyre többször ment éjszaka vásárolni,
és nem egyszer csak hajnalban jött haza,
amikor befeküdt mellém, éreztem
a vodkaszagot,
jó éjt,
ennyit mondott,
megölelt, mint egy díszpárnát,
és hortyogott,
cinikus lett,
de egy szóval sem bántott volna meg,
pedig néha azt vártam, hogy kifakadjon,
hogy a fejemhez vágja,
hogy elege van,
hogy nem bírok férfi lenni,
hogy neki kell gondoznia,
hogy elhagy,
hogy a rohadt életbe is, fiatal, miért vesztesse az idejét rám,
de nem tette,
helyette napról-napra egyre elviselhetetlenebb lett,
és örültem, ha eltűnt, és csak részegen jött haza,
ha veszekedtünk,
akkor mindig én kezdeményeztem,
ő soha,

*amikor láttam a szemén, hogy
talán majd most robban,
elment, és csak tántorogva jött vissza,
a vezetési stílusa pár hónapon belül változott,
a nyugodt, maximum 40-nel gurulást
felváltotta a 70-80-nal repülés a városban,
lakott területen kívül meg
amit az út engedett,
és ahol engedte a 120-at,
ott ki is nyomta a 120-at,
néha többet is,
nem érdekelte se rendőr, se semmi,
az utóbbi időben nem hordott magánál bevásárlólistát,
elmentünk az áruházakba,
és söpörte a polcra a kosárba a dolgokat,
előfordult, hogy volt négy doboz fogkrémünk,
de kenőmájast meg elfelejtettünk venni,
üres borosüvegek sorakoztak a balkonon,
néha levitte, néha megkérte a szomszédot, hogy vigye le,
már nem volt szégyenérzete emiatt,
ritkán ivott, főleg, amikor aludtam,
nappal semmit se tapasztaltam mindebből,
csak
amikor lefeküdt mellém,
éreztem a leheletén,
egy idő után a ruhái is átvették a szagot,
elkezdte hanyagolni még jobban a zsinagógát,
elhagyogatta a szokásokat,
amiket addig rituálészerűen tartott meg,
általánosságban a külvilág azt látta, hogy
rendben vagyunk,
és a hét 80%-ában rendben is voltunk,
nevettünk,
ettünk,
mentünk,
jöttünk,
aludtunk,
felkeltünk,*

rendezett engem,
vitt orvoshoz,
fogadta itthon az orvosomat,
elvitt ide-oda,
készült a kiállítására,
annyira örültem, hogy rátalált a hangjára,
sokat fotózott engem,
hagytam,
amikor visszanéztem a fotókat,
mintha nem magamat láttam volna,
hanem egy másik embert,
hol egy erős veteránt,
hol egy gyenge férfit,
annyira jól kapta el a részleteket és a pillanatot,
csak úgy éreztem, mintha hidegülnénk el egymástól,
a fotósom volt,
az ápolóm volt,
a legjobb barátom volt,
az idegesítő lakótársam volt,
a takarítóm volt,
a szakácsom volt,
egy részeges volt,
a kísérőm volt,
a szociális munkásom volt,
a pszichológusom volt,
anyám társalkodónője volt,
a sofőröm volt,
a lelki szemetesládám volt,
néha az ágyasom volt,
de már nem a párom,
a páromat mintha elvesztettem volna,
én pedig hiába akartam a férje lenni,
csak a terhe voltam,
és ez az arcán is látszott már,
eltűnt belőle a fény,
egyedül vezetés közben láttam ennek a fénynek valamiféle töredékét,
amikor nyomhatta a gázpedált,
amióta éjjelente eltűnedezik,

*egyre kevesebbszer ül volán mögé,
taxit hív inkább,
az egyik taxitársaság letiltotta,
mert behányt az autóba,
hiába akarta kifizetni a tisztítást,
egy ritka kényes sofőrt fogott ki,
aki miatt már nem tudja elérni őket,
és hiába hívta az én telefonomról,
a cím hallatán
lecsapták,
és már az én telefonomról sem tudtuk hívni őket,
nemrég voltam ismét kivizsgáláson,
taxival mentünk,
ő hamarabb ment el,
a doki azt mondta, beszélni akar velem,
amúgy is ment volna,
láttam rajta, hogy le akar lépni,
amikor ketten maradtunk az orvossal,
bevallom, féltem,
hogy azt mondja,
sajnálom, egy életre nyomorék marad,
ehhez képest
azt mondta,
protézissel el tudnék élni,
sőt,
akár vissza is mehetnék harcolni,
mintha égi jel lett volna ez a mondat,
vagy tudhatta, mi jár a fejemben,
beszélgettünk a lehetőségekről,
ajánlott rehabilitációs központokat,
azt mondta,
ha jól reagálok a kezelésekre,
fél éven belül visszamehetek,
fél év,
sok és kevés egyszerre,
de van-e miért mennem,
és érdemes-e itthagynom, amim van?*

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

A HIMNUSZRÓL

A himnusz a nemzet arca. Vonásait és sugárzását a történelem és az adott nemzet közérzete és geopolitikai helyzete alakítja. Közép-európai térségünk himnusza többnyire nemzetük nagyságát, dicsőségét zengik, és ugyanakkor – szinte kötelező módon – erőt is demonstrálnak. A mi himnuszunk ezzel szemben múltunkat felmérő, bűneinkkel leszámoló, Istenhez forduló csendes fohász. Ilyen békés, és hittel, alázattal fogant volt már előzménye, a *Boldogasszony anyánk* is, amelyet népünk európai helyzetét és történelmi távlatait mérlegelve a nagy reformok korában éppen időszerű volt már újraírni.

Én 1958-ban, Hruscsov Nyikita országglása idején kezdtem el az iskola első osztályát, s jó hétévesen még mit sem tudtam a *Himnusz*ról. De úgy látszik, mégis érdemes volt elkezdni azt az iskolát, már csak a *Himnusz* miatt is. Tudom, meglehetősen bizarr megállapítás ez az adott korra nézve, de így igaz. Az osztálytársak nagyobb részével korábról nem ismertük egymást. A jászliban, ahogy a kiseddóvót nevezték akkoriban, valami másfél évem adatott a közösséghez való idomuláshoz, de elsős osztálytársaim közül mindössze néhány gyerekről maradtak oda kötődő emlékeim. Így az ismerkedés, a barátkozás a többséggel érthető módon eléggé nehezen ment. Volt köztünk öt-hat cigánygyerek is, akik viszont kimondottan kedveltek engem, s az első osztály végén készült csoportképen az utolsó sorban, egyikükkel összebújva, karjával vállamon találom magam.

Volt azonban ebben az elsőosztályos akolban egy fiú, mindegyiküinktől csendesebb, észrevétlenebb. Bennem elsősorban azért keltett feltűnést, mert a neve igencsak kirívóan hatott a környezetünkben megszokott családnevekhez képest. Kelcsej Péternek hívták, s én egy darabig csak ízlelgettem, próbáltam értelmezni a szokatlan családnevet. Aztán kiderült, hogy az apja, aki orosz, más nevet visel, s a gyerek bizonyára az otthoni kétnyelvűség okán eléggé félszeg: képtelen felszabadultan viselkedni. Egy napon aztán a nagyszünetben a körünkhöz csapódott egy negyedikes fiú, aki a Kelcsej név hallatán, mert általában vezetékneven szólítottuk egymást, érdeklődve fordult Péterhez. – Nem Kölcseny vagy te véletlenül? Az egy nagy magyar költő volt. Tudtad? Bevallom, én sem hallottam még akkor a *Himnusz* alkotójáról, Péter pedig teljes értetlenséggel pislogott, majd annyit mégis kinyögött, hogy

az anyját valóban Kölcsey Jolánként emlegetik. Ez a gyerek, bármennyire kár volt érte, teljesen alkalmatlannak mutatkozott a tanulásra, ezért eléggé hamar elmaradt az iskolából, kihullott a rostán. Azóta szinte semmit sem hallottam felőle, a neve azonban belém ivódott örökre.

Tanári pályafutásom jó része a Brezsnjev-korszak idejére esik, amikor a közoktatási szakhatóság a pártideológiával való feltétlen lojalitást és a szocialista hazafiságra való nevelést nemcsak elvárta, de meg is követelte az iskolától. Irodalmi tankönyveink ennek értelmében a forradalmi hagyományok magasztalásában jeleskedő Zalka Mátéra, Illés Bélára, Hidas Antalra koncentráltak, s valódi klasszikusaink (Ady, József Attila, Radnóti) munkásságából is az internacionalista és antifasiszta eszmékhez köthető művek oktatását tekintették elsődlegesnek. De ez még hagyján. A nyolcadikos tankönyv például Bánk bán legfőbb jellembeli fogvatékosaként azt teszi szóvá, hogy nem ismerte fel a dolgozó tömegekben rejlő forradalmi potenciált, így a velük való szövetség helyett az egyéni terrort választotta. Mellesleg a tankönyvszerző szerint ugyanez a szemléleti hiányosság, politikai szűklátókörűség okozta Petőfi Apostolának is a végzetét. Kölcseyt illetően elmondható, hogy benne volt ugyan a tantervben, de érettségi tételként soha nem szerepelt, s a *Himnusz* elsumákolásáért inkább dicsérték a tanárt, mintsem dorgálták. Én akkor a mezővári középiskola magyar szakos tanáraként mégis úgy döntöttem, hogy Vörösmarty *Szózata* mellett a *Himnusz*t is számon kérendő memoriterré teszem. Ha ez valakinek szemet szúrt volna, a memoriterek számonkérésével a nemzettudat elmélyítése helyett a szókinccsfejlesztés, a nyelvi kifejezőkészség gyakorlásának fontosságára tudtam volna hivatkozni, de ilyesmire nem került sor.

Aztán – a hosszúra sikeredett politikai-társadalmi pangás időszakából – mégiscsak eljutottunk a rendszerváltozás kapujához, s nagyobb tömegrendezvényeinken már emelt fővel, bátran énekeltük nemzeti imánkat. Határozott erősítést jelentett számunkra, hogy 1989-től a *Himnusz* születésnapját a magyar kultúra napjaként ünnepeljük, s ez az alkalom jelentősen kitágította a szövegértelmezés és a nemzeti sors jelenlegi és távlati lehetőségeinek felmérését. Aztán újabb biztatásként a Kölcsey Társaság 1992 szeptemberében névadójának színvonalas, bronzból készült domborművével ajándékozta meg Beregszász városát. Bíró Lajos nagyszerű alkotása a postahivatal falán lett elhelyezve annak emlékezetére, hogy Kölcsey hetente kocsizott át Csekéről a hozzá legközelebbi postahivatalba a nevére érkezett küldeményekért. Talán mondanom sem kell, hogy az emlékjelek általában felerősítik a kisközössé-

gek kötődését az adott történelmi-kulturális személyiséghez, s Beregszászban a magyar kultúra napi koszorúzást követően a helyi zeneiskola verses-zenés ünnepi műsorral köszönti azokat, akik ezen a napon a magyar himnusz íráni tiszteletből félreteszik egyéb elfoglaltságaikat. Nagyjából ez idő tájt az ungvári magyar tannyelvű középiskola tanárai úgy döntöttek, hogy a *Himnusz* minél kifejezőbb és művészebb előadása végett jobb lelkű diákjaikat az év első hónapjának 22. napján nemes versenyre szólítják. Na, tessék! Ha nem is ily szervezeten és látványosan, de Mezőváriban ezt már a '80-as években is gyakoroltuk, s ennek tekintetében az ungváriak himnuszmondó vetélkedője mi más lehetne, mint az Idő elismerő bölintása?

De ne hallgassuk el azt sem, hogy húsz évvel ezelőtt Adam Mickiewicz *Ősök* című darabjának bemutatásával a beregszászi magyar színház művészei helyeztek értékes diadémot nemzeti kultúránk homlokára. Az előadás egyben a darab magyar ősbemutatója volt, és Mickiewicz magyar megszólaltatója, a személyesen jelenlévő Bella István elégedetten nyugtázhatta, hogy a színészi produkciók, valamint a rendezői értelmezés az ezredforduló aktuális mondandóival szólította meg a nézőket. Mellesleg engem ért akkor a tisztesség, hogy rövid bevezetővel ráhangoljam a közönséget a darab befogadására.

Az anyaországi magyar olykor elcsodálkozik: honnan való a kisebbségbe szakadt magyaroknál ez a végtelen himnusz-tisztelet? Gondoljunk arra, hogy akik évtizedeken át a hazátlanság állapotában éltek, és magyarságukat megtartva felajzott lélekkel figyeltek minden Magyarországról érkező hírre, eseményre, a himnusz azok számára nemcsak az anyanemzethez kötő köldökszinórt jelentette, de maga volt az elérhetetlen, ám annál inkább imádott haza. Hisz nekünk – jól tudjuk – csak szülőföld jutott, mert „Apáink csak nevet, gőgöt, hazát nem hagytak örökül” – írta valaha drága néhai barátunk, S. Benedek András. Szülőföld? Az is valami, az is szeretni való, mint ahogyan egyes közülünk valók kishazaként tisztelik és emlegetik ma is. E kishazában hajdanán „vár állott”, s nem is egy, mára azonban jó sok „kőhalom” emlékeztet az elveszített múltra. Kérdés, hogy lehet-e a mai időkben arra a szülőföldre visszatérni, s a kőhalmokon új fészkeket rakni?

Ezekre a kérdésekre a nem is oly távoli idő és az isteni gondviselés fogja megadni a végleges választ, de élnünk addig is kell, miközben tudjuk, hogy a magyar kultúra napjának legközelebbi beregszászi méltatása a túl jól ismert helyzet miatt – bizonytalanná lett. Jelentősebb tömegre sem a Kölcsey-emléktábla koszorúzásánál, sem a beregszászi Európa–Magyar

Házban szervezendő értelmiségi fórumon nem számíthatunk. A háború beárnyékolja életünket, de az árnyékban is lennie kell némi reménynek. Mindent látó szemek követik lépéseinket, életterünk egyre zsugorodik. Már szinte csak házaink és templomaink falai közt nyithatjuk ki bizalmasabb beszédre a szánkat. Akik az orosz hadakkal nem bírnak, a mi tárgyi és szellemi jelképeink ellen indítottak háborút – azok nem tudnak visszalőni. Nyelvünket tilthatják, de ki nem végezhetik, s el sem vehetik – az igen hosszú időbe telne. S nem vehetik el a himnuszunkat sem; azt nem lehet lefűrészelni, letörni, mint a Petőfi-szobor karját, s nem lehet beolvasztani sem. Csak kitépni lehetne, a lelkünkkel együtt, de ezt meg hogy engedhetné meg az Isten? Ezért, ha az alkalom eljő, mindenképpen énekelni fogjuk *Himnuszunkat*, s amíg lehetséges, büntetlenül...

NÉMETH PÉTER

PANNON TENGER

*ismered a Kárpát-medencét
tengere a Tejút szeszélyes öble
számára a cselló a standard
muzsikáljon hát mindörökre*

*különös arca lesz a nyárnak
különös arca lesz az ősznek
a tenger alatt vércsék járnak
visítva kergetőznek*

*tele van tengerrel az arcom
tele van tengerrel a tájék
valószínűtlenül viharzom
mintha tán vércsévé válnék*

A MINDENHATÓ ARCA

*óceán melynek nincs neve
és kristály melynek nincs alakja
vad gyönyörűség van vele
s az otthonosság titka lakja*

*és néha méz és néha kvarc
és néha tűz és néha felleg
néha sugárzás néha arc
néha elaltat néha kerget*

*közel jön súgva mint a szél
messziről elfog mint a lasszó
néha parancsol néha kér
és néha vér emberi vér
buggyanó szökellő patakzó*

SZABÓ ESZTER IDA

„... ÉLNI RADÍROZÁS NÉLKÜL”
HORVÁTH ANNA (1924–2005)

A BEREGSZÁSZI MŰVÉSZ ÉLETÚTJA VI.

AGYAG-ANYAG A TÉRBEN: KIÁLLÍTÁSOK, ELISMERÉSEK

„– Vajon hány kiállítása volt eddig?

– Fogalmam sincs róla, nem tartom számon. Nézze, az emberek mentalitása különböző. Egyesek szeretik a nyüzsgést, a közszereplést, szeretnek a figyelem homlokterében állni. Számomra másban van a lényeg – az elmélyülésben, a gondolatközlésben, abban, hogy megpróbáljam valamilyen gazdagítani a nézők lelkét. Magam viszont igyekszem a háttérben maradni.”¹

A tanulmány elérkezett utolsó, hatodik, befejező részéhez, és bár a művésznő életében, ahogy az imént olvashattuk, igyekezett a háttérben maradni, most mégis a figyelem

középpontjába került ráncok maradt alkotásaival, gondolásaival, tanításaival. Tanulmányosorozatomban előző öt fejezetében Horváth Anna gyermekkorát, fiatalkorát, szülői-baráti háttérét és azon személyek körét mutattam be, akik meghatározóak voltak művészi pályájának indulásakor, vagy hatottak rá aktív alkotó korszakában, továbbá bepillantást kaphattunk emberi és alkotói sokoldalúságába is. Ez a gazdag 81 év sokat adott ennek a kisebbségi sorsban élő kisvárosi művészembernek, akinek szobája négy fala közé egy egész

¹ Barát Mihály: Egy nem mindennapi ember a Vérke partjáról, Horváth Anna 80 éves. In: Kárpáti Igaz Szó, 85. évfolyam, 162. szám, 2004. november 2., 5. o.

univerzum zsúfolódott be. Sokan élik életüket a falak zárt csöndjében, mely a belső élet hiányában feszítően szűkössé válhat. Horváth Anna élete kiváló példa arra, hogy az ember fizikai elmozdulásának hiányában, megmaradva saját régiójában, városában, a szoba magányában is képes lehet a mindenség befogadására, sőt a világ magához csalogatására, a szellemi kiteljesedésre, az isteni minőség megélésére. Nehéz feladat egy ilyen komplex embert szavakkal körbeírni, egy küzdelmes és értékes életet bemutatni, eredményeit felmutatni. Éppen ezért a tanulmány záró része nem vállalkozik a művészno kiállításainak teljes felsorolására, de törekszik a közismertebbek kiemelésére, nagyjából időrendi sorrendet követve.

Koronás fők. Generációk viselője (terrakotta, máz, aranyozás)

Horváth Anna szobrait először 1958-ban tárta szélesebb közönség elé a Beregszászi járás amatőr képzőművészeinek kiállításán. A pályakezdő művész ekkor 34. életévében járt. Ahogy az előző részekben utaltam rá, a fellelhető dokumentumok alapján okunk van feltételezni, hogy itt találkozott először Vaszilij Ivanovics Szvida (1913–1989) és Garanyi József (1921–2009) a szobrász műveivel. Következő fennmaradt adatunk az 1959-es ungvári kiállításra vonatkozik, melyen Szvida László faragó művésszel közösen állított ki. Ezt követően Horváth Anna állandó résztvevője lett a járási, területi és az országos, illetve a köztársasági kiállításoknak. 1959-től jelen volt a magyar képzőművészeti kiállításokon is. A pályafutásának első 10 évében rendezett kiállítások listája egyelőre gyéren felkutatott. Azonban bizonyára voltak szép számban, ugyanis első kiállítása után mindössze öt évvel, 1963-ban, a kiállítások előirányzott számának felmutatása alapján a Szovjetunió Képzőművészeti Szövetségének és Ukrajna Képzőművészeti Szövetségének rendes tagjává fogadták.

Horváth Anna több interjúban nyilatkozott arról a zavarba ejtő érzéséről, amit a szellemi és lelki síkon kihordott művek közszemlére bocsátása jelentett számára. Balogh Irén beregszászi újságíró, aki a művész nő baráti köréhez tartozott, több alkalommal készített vele riportot. A baráti légkör, melyben ezek a beszélgetések zajlottak, a kérdés fesztelen megközelítését eredményezték, és a szobrász nő szülőföldjén betöltött, olykor visszas szerepére is rávilágítottak. Amin nem kell csodálkozni, hisz már a Biblia bölcsessége is úgy szól, hogy senki nem lehet próféta a saját hazájában. Horváth Anna sokat küzdött az emberi elismerésért környezetében, amit öreg korára mégiscsak kiérdemelten magáénak tudhatott: *„Egyik életrajzíróm megjegyezte, hogy eleinte csak műkedvelők között állítottam ki. Igen. Most senki nem akar a műkedvelők között kiállítani, a műkedvelők sem vállalják a műkedvelést, se a népművelést, mert rögtön a csúcson akarnak csücsüskélni. Nekem teljesen mindegy volt, hol állítok ki, mert semmilyen kiállítást nem szeretek. Van abban valami szemérmetlen, hogy amit én a szoba magányában, vagy a nappalok-éjszakák gondolatvilágában létrehozok, azt mindenkire rábízam. Ha valami kis áhitattal fogadják, akkor rendben van, mert minden műnek van hibája, az Isten művének is. Lám, mennyi a galád ember, holott Isten teremtményei! De amikor a legtöbbje csak azt lesi, hogy mit lehet a művön kifogásolni, s hogyan lehetne a szerzőjét valahogy kisebbiteni... Ilyen sok van a városban, de csak a városban. Ha kimégy akármelyik közegbe, ott egy az egyben mérik azt, amilyen éppen vagy. Itt még mindig hozzám csapják a*

múltat. Ezért nem szabad elmenni onnan, ahol születünk, ahol ismernek, mert ez a legnagyobb kontroll, a legnagyobb bírálat. Itt a legnagyobb erőfeszítést teszem, hogy elfogadtassam magamat, nem velük: magammal!”²
(Horváth Anna)

A szobrásznő munkáit szívesen fogadták Ukrajna fővárosában, Kijevben is. Rendszeresen állított itt ki, például 1967-ben, 1969-ben és 1970-ben az ukrainai köztársasági válogatott, csoportos kiállításokon az MM Kiállítóteremben.

Egy 1969-es beregszászi egyéni tárlatról, amelyet a Beregszászi Művelődési Házban rendeztek, a *Vörös Zászló* (később: *Beregi Hírlap*) vezető munkatársa, Csanádi György tudósított: „*Ha néhány szóban kellene jellemezni a kiállított művek témáját, akkor így foglalhatnám össze azok mondanivalóját: a dolgozó ember és a munka dicsőítése. Valóban, bármely művét is vesszük, mindegyikből árad a művésznőnek az Ember, a Munka iránt érzett nagy-nagy szeretete. És mégsem érezzük egyhangúnak alkotásait, mindegyik más és más, egyedülálló a maga nemében.*”³ Az újságíró kiemeli a művésznő lényegre való szorítkozását: „*Horváth Anna minden vonalat a mondanivaló kihangsúlyozásának rendel alá, gyakran elhagyja a felesleges, zavaró részleteket, s nem is érezzük azok hiányát. Az Anyai szeretet című szobor és a Tiltakozás című kerámia a legjellegzetesebb képviselői ennek a tulajdonságnak. Mindkét alkotás a művésznő nagyszerű kompozíciós készségéről tanúskodik.*

Vonatkozik ez a Felvonulók című szoborra is. Mindössze négy alakot látunk itt egy zászló köré tömörítve, de olyan jól megkomponálva, hogy szinte érezzük a mögöttük felsorakozó tömeg monolit egységét, törhetetlen akaratát.”⁴

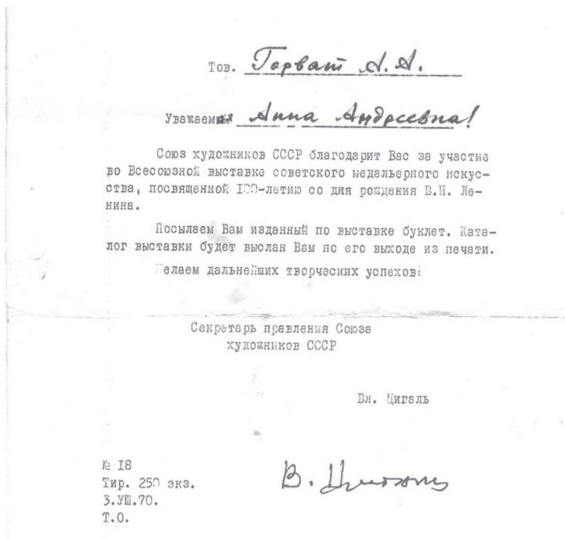
1970-ben azonban nemcsak Ukrajna, hanem a Szovjetunió fővárosában, az ország gazdasági, közlekedési, oktatási, valamint politikai központjának számító, Moszkvában is részt vesz alkotásával a Szovjet össz-szövetségi válogatott, csoportos éremművészeti kiállításon. Még ugyanebben az évben Lengyelország fővárosában, Varsóban is szerepel a szovjet válogatott, csoportos éremművészeti kiállításon. 1970. augusztus 3-án a Szovjetunió Képzőművészeti Szövetsége gratulációval köszönte meg Horváth Annának a

² Balogh Irén: *Szabálytalan beszélgetés Horváth Annával. Beregi Hírlap (Vörös Zászló)*, 50. évfolyam, 83. szám, 1994. november 3., 2. o.

³ Csanádi György: *Igazi realista művészet. Beregi Hírlap (Vörös Zászló)*, 25. évfolyam, 107. szám, 1969. szeptember 11., 4. o.

⁴ U.o.

moszkvai éremművészeti kiállításon való szereplését, melyet V. I. Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából rendeztek. A hetvenes években tehát felpörögnek az események a szobrásznő körül, jelenléte a képzőművészeti életben hazai és nemzetközi szinten is egyre rangosabb lett.

Gratuláció 1970. augusztus 3-án a Szovjetunió Képzőművészeti Szövetségétől

Horváth Anna az egész Szovjetunió területén kiemelt érmésznek számított. Az Ukrajnai Képzőművészeti Szövetség folyóiratának riportere, Zoja Kucserenko művészportréjában is kiemeli ezt a műfaját: „A 70-es években szobrászművésznünk az éremművészet felé fordult, és ebben a műfajban alkotott maradandót. Kerámiaérmeivel Kijevben a köztársasági kiállításokon és rangos nemzetközi kiállításokon ért el sikereket. Alkotásait kiállítják Varsóban, Budapesten, Berlinben, Bukarestben, Kassán, Nyíregyházán és más városokban.”⁵ Szobrai ott vannak a prágai és bécsi múzeumokban. „Kifejező kispasztikákban örökítette meg a fejkendős falusi asszonyok, kucsmás, pipázó parasztemberek, játszadozó gyerekek alakját.”⁶ (Barát Mihály)

⁵ Zoja Kucserenko: *Horváth Anna Kárpátjáról. Beregi Hírlap (Vörös Zászló)*, 56. évfolyam, 96-97. szám, 2000. november 11., 3. o.

⁶ Barát Mihály: *Búcsú Horváth Annától. Kárpáti Igaz Szó*, 86. évfolyam, 131. szám, 2005. október 13., 2.o.

Ezek az állami kitüntetések ne zavarják meg a művészno munkásságáról alkotott véleményünket! A szocialista rendszerben élő alkotó megtalálta a módját, hogy saját eszköztárát és témakörét megteremtse, kidolgozza, és ezen a sajátosság nyelven és formában mondja ki észrevételeit a kárpátaljai embertípusokról, azok etnográfiai és történelmi múltjáról, jelenéről. Ilyen értelemben igazi kordokumentumoknak is tekinthetők művei. A letűnt társadalmi környezet és a csaknem teljesen felszámolódtott paraszti világ Horváth Anna művészetében elevenebb egy panoptikumnál.

Horváth Anna 1972-ben és 1973-ban is szerepelt Moszkvában a szovjet össz-szövetségi válogatott, csoportos kisplasztikai kiállításon, melyet az MM Kiállítóteremben rendeztek meg visszatérően. 1973. április 23-án kap a szobrászno a Szovjetunió Képzoművészeti Szövetségétől köszönolevelet, amiért részt vett a Szovjetunió II. Össz-szövetségi Képzoművészeti Medál-kiállításon, és gratulációt, amiért ott elnyerte a 2. helyezést.

Союз художников СССР
П Р А В Л Е Н И Е

Москва, Г-98, Гоголевский бульвар, 10 Для телеграмм Союзхудожник

Тел.: 290-11-00
290-44-70
290-44-71
290-41-00 +
70-40-00 +

№ 463/СМ-270

23. апреля 1978 г.

Тов. ГОРБАТ А.А.

Дорогая Анна Андреевна!

Жюри открытого Всесоюзного конкурса на лучшую повитную медаль в честь Союза художников СССР и в честь 2-й Всесоюзной выставки медальерного искусства и Секретариат правления Союза художников СССР благодарит Вас за участие в конкурсе.

Мы рады сообщить Вам, что Вам присуждена II-я премия за оригиналь медаль в честь 2-й Всесоюзной выставки медальерного искусства.

Желаем Вам дальнейших творческих успехов!

Председатель жюри,
I-й Секретарь правления
Союза художников СССР,
Народный художник РСФСР

Н. Поповичев

Госкомпротекция Союза художников
Украинской РСР

Ваша организация Знамятисни
организация I Силиан художников
Украинской РСР
тов. Кашинко

Ваша организация Атмосфера

В соответствии с-м чл. 1-го, до Украинской Народной Республики
наше название специализированном художественном творческом объединении
художников, работающих в области малых форм. В этой теме в
будущем будет организован II Международная выставка скульптурных
малых форм.

Организован партия 10-денной поездки - 350 руб.
/ в шах 100 руб. в обмен на работу.

В соответствии с резолюцией до списка делегации
скульптор Торлош Анна Михайловна - член
Вашей организации, просясь предоставить видение на имя Силиан
художников Украинской РСР характеристика-резолюция на имя
товарища /рос.языком, у 3 адреса /наименование организации
областной организации I Силиан художников Украинской РСР, пар-
тия, работа в области на организационной и исполнительской работе
организации / Рязанской, Николаевской, обкомов КИ Украины/.

В. Горбачев

Ваша организация Визуал; А. Демонстрация

1.

2.

1. kép: 1973. április 23. A Szovjetunió Képzoművészeti Szövetségének köszönő és gratuláló levele

2. kép: 1973. április 4. Értesítés a szövetségtől a magyarországi kisplasztikai kiállításon való részvételről

Horváth Anna érmei iránt nagy volt az érdeklődés. Már a sikeres kijevi, moszkvai, varsói szereplése előtt kapott egy magyarországi felkérést. 1973. április 4-én levél jött az USzSzk Képzőművészeti Szövetségének Kárpátaljai Szervezetétől. 1973 októbere folyamán el kellett juttatnia a Magyar Népköztársaságba egy speciális turistacsoport által a szovjet művészek szobrait. Konkrétan kispasztikai műveket. Ekkor ugyanis Budapesten rendezték meg a II. Nemzetközi Kispasztikai Kiállítást. Hozzávetőleges költsége a 13 napos útnak 350 rubel volt (3-4 havi keresetnek számított), ebből 100 rubelt adtak költőpénznek, azaz valuta beváltására.

Horváth Anna kiállításainak listája bár erősen hiányos, az 1970 és 1980 közötti időszak viszonylag dokumentáltabb, mint a korábbi vagy utána következő évtizedek. 1974-ben egyéni kiállítást rendeznek a művésznőnek a Beregszászi Művelődési Házban. 1975-ben ismét nemzetközi kiállításról találunk dokumentumot, Lengyelországban, Krakkóban szerepel nemzetközi válogatott, csoportos éremművészeti kiállításon. 1975-ben Kijevben, az Ukrán Nemzeti Képzőművészeti Múzeumban *Kárpátalja képzőművészete* címmel rendezett válogatott csoportos kiállításon is jelen van műveivel. 1976-ban, Ungváron egyéni kiállítást szerveznek neki a Kárpátaljai Képzőművészeti Múzeumban. 1976-ban, szintén Kijevben, az ukrainai köztársasági válogatott, csoportos kispasztikai kiállításon vesz részt alkotásaival az MM Kiállítóteremben. 1977-ben a Magyarországon, Budapesten rendezett nemzetközi válogatott, csoportos éremművészeti kiállításon is indul. Ugyanebben az évben szakmai elismerésben részesül: megkapja Moszkvából a Szovjet Képzőművészeti Szövetség vezetőségének díszoklevelét.

A sikerek azonban nem mindig voltak zökkenőmentesek. 1978-ban a Szovjetunió Művészeti Szövetségének Szobrászati Bizottsága egy január 20-ától március 12-éig tartó kiállításról igazolást állított ki Horváth Anna részére. Az igazolás feltételezhetően egy fellebbezési eljáráshoz kellett. Horváth Anna munkássága során ugyanis többször küzdött a befektetett munka és alapanyag korlátozott megtérülésével. Költségesnek számító műfajokban alkotott, a munkadíj sokszor nem, csak az alapanyag térült meg, jó esetben. Az éremművészet köztudottan drága művészeti ágazat. A szobrásznő műveivel ugyan szívesen dicsekedtek Szovjetunió belül és kívül, az elkészült medál árának megállapításával azonban voltak gondok. Így történt ez 1978-ban is. Horváth Anna megvétózta azt az összeget, amit kapott a Művészeti Szövetségtől, 6 plakettért 600 rubelt. 1978. május 4-én

Beregi leány rózsával (terrakotta)

kapott választ a fellebbezésére Kijevből a Bizottságtól, melyben elutasították kérelmét. Azzal védekeztek, hogy nem állapodtak meg konkrét összegben. Illetve értesítették róla, hogy amennyiben nem fogadja el ezt az összeget, vissza kell fizetnie az előleget.

A művészvilág ilyen tekintetben mindig is kiszolgáltatott volt, hiszen nincsenek, nem voltak fix havi bérek, bevételek. Nem tehetette meg Horváth Anna sem, hogy megsértődik egy negatív tapasztalat miatt, így folyt tovább minden a korábbi mederben.

Ugyanez a Művészeti Szövetség 1979 augusztusában már arról küld értesítést, hogy medálokat kér a művésznőtől egy nemzetközi pályázati medálkiállításra franciaországi, pontosabban párizsi helyszínnel. A Medál újjászületése díjat lehetett elnyerni. A pályázati munkákat Moszkvába kellett elküldeni szeptember elsejéig. A pályázati feltételek konkrétak voltak:

Спілка художників Української РСР
ДИРЕКЦІЯ ВИСТАВОН

Київ-4, вул. Червоноармійська, 12

Тел. 24-40-06

№ 225

7. МАЯ 1978 р.

УВАЖАЕМАЯ тов.ГОРВАТ А.А.!

На Ваше письмо сообщаем, что заявление по поводу несогласия оценки Ваших работ было вторично рассмотрено Экспертной комиссией, и решение осталось прежним - закуплено 6 медалей на сумму 600 рублей. Как указано в договоре, оценка работ-ориентировочна. Если же по-прежнему отказываетесь от указанной оценки, Вам придется возвратить аванс.

УПРАВЛЯЮЩИЙ

В.Н.ГАЛЬЦОВ

Az 1978. május 4-én érkező, fellebbezését elutasító levél

gipszből készült maketteket vártak, csak egyetlen tervezetet lehetett beadni, a plakettnek kétoldalasnak kellett lennie, a téma a gyermekkor volt. A méretet meghatározták, ahogy a formátumot is, melynek kör alakúnak kellett lennie. A pályázati kiírás biztosította a résztvevőket, hogy a gipszből készült maketteket a rendezvényt követően megsemmisítik (ezért volt fontos, hogy ebből a sokszorosítható anyagból készüljenek a medálok, mert azt a művész otthonában a pályázatot követően ismét kiönthette a meglévő forma által). Pályázni továbbá olyan alkotással lehetett, melyet alkotója korábban nem ajándékozott vagy adott el, és nem publikált.

A kortársak visszaemlékezései alapján ezzel a plakettjével ismét nemzetközi díjat nyert, de erre vonatkozó dokumentumok egyelőre nem állnak rendelkezésünkre. Az információ hiánya összefüggésbe hozható azzal a körülménnyel, hogy a központi intézmények nem szívesen fizették ki a művészek nemzetközi díjait (főleg, ha külföldi valutáról volt szó). Az információ visszatartásával így kötelezettséget sem vállaltak a finanszírozásra vonatkozóan.

СПІЛКА ХУДОЖНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
Правління
СОЮЗ ХУДОЖНИКОВ УКРАИНСКОЙ ССР
Правление

100010, Київ 55, вул. Архивна, 1-5 100. 79.08.19

Адреса організації поштою: Вроденська, Київська та Житомирська

№ 7-111/1979-1000010

№ 50 / 1979

1. "Об участии в международном выставочном конкурсе 1979"

Сенаріатори: Київ, г. Березого, Знам'янський обл., г. Березого, Сквиляк
г. Горбат А. А.

Уважаемая Анна Андреевна !

В январе 1979 г. в Союзе развиты искусство медальки Народного Банка Западного Района Парана проводятся ежегодной конкурсу на "Через возрождения медали".

Современная программа Союза художников СССР предусматривает участие на всем конкурсу работ скульпторов - медальеров Союза художников Украинской ССР.

Медаль, возрождение - В. а. м. и т. д., следует участие в адром - медальеры выставлены на выставке Москва, ул. Чарытосовском 5/5 - до 1 сентября 1979

Жодем конкурсу на "Через возрождения медали 1979" принимается.

Секретарь правления Союза художников
Украиной С С Р

J. Cyprien Г. Г. Украинский.

1.

2.

3.
По окончании представленного срока приема работ макеты будут уничтожены во избежание моральных и материальных интересов их авторов и с целью поощрения незаконному монополюванию прованс доний.

Статья 11. факт участия в Премии Возрождения медали 1979 является безоговорочное согласие со всеми пунктами настоящего указа

3.

1. Felkérés az 1979-es nemzetközi medálkiállítás pályázatra
2-3. Az 1979-es párizsi, nemzetközi medálkiállítás pályázat feltételeinek felsorolása, első és utolsó oldal

1979. július 10-én Moszkvában, a II. Nemzetközi Képzőművészeti Kiállításon, mely szintén válogatott, csoportos kiállítás, szerepel ismét a művész nő érdemeivel. A következő évben, 1980-ban is Moszkvába küldi alkotását a *Kárpátalja képzőművészete* című válogatott, csoportos kiállításra, melyet a Szovjet Képzőművészeti és Iparművészeti Szövetség kiállítótermében rendeznek meg.

1980. május 6-án Leningrádból egy David Benjaminovics Robinson nevezetű személy érdekes kéréssel fordult a művész nőhöz. Levele szerint a

A párizsi pályázatra készült medál két oldala

második Össz-szövetségi Medálkiállításon exponálták Horváth Anna medálját, amely Miguel de Cervantes alakját mintázta meg. Robinson arra kérte, küldjön egy fotót erről a munkájáról, továbbá érdeklődött, hogy Spanyolország mely alkotóművészeről készített még medált.

Cervantest ábrázoló medálok

A Cervantes-medál kapcsán is leszögezhetjük, mennyire nem avatták be az alkotót művei nemzetközi megmérettetésébe. A központi fórumok rendszeresen nem juttatták vissza az alkotónak a művét, akár a Szovjetunió területén, akár külföldön exponálták azt. Ez mind a medálokra, mind a szobrokra egyaránt vonatkozik. Némely nagyobb megmérettetés során nemzetközi múzeumok vásárolták fel az általuk arra érdemesnek tartott műveket, amiről az alkotók legfeljebb megkésve értesültek, és be kellett érniük a „dicsőséggel”.

РОБИНСОН Давид Вениаминович
СССР, 191011 - ЛЕНИНГРАД
Канал Грибосаова, 2-й, кв. 117

- 6 МАИ 1980

Уважаемая Анна Андреевна!

Обрадуясь к Вам с большой просьбой.

На II Всесоюзной в-сталки медали экспонировалась Ваша работа, посвященная Сервантесу. Если возможно, прошу прислать мне фотографии этой медали. Прошу также сообщить, кого еще из деятелей искусства Испании В- делали.

Заранее очень Вам благодарен!

Желаю всего наилучшего!

D. Robinson

*Анна, дорогая, прошу. Если
-из Виден и -из Сидна Вад, то здесь
гасто Естимента Наши группа.
Если -из Самородит, тамодите
Давиду, тем макетте.
Надеюсь, что скоро увидимся
в прилагательной Саталол нашей
всичава в Девкии Самодитеродеи
Вад. Желаю всего Вам хороши.*

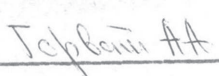
Az 1980. május 6-án Leningrádból érkező kérés

1984-ben ismét egyéni kiállítást rendeznek alkotásaiból a Beregszászi Művelődési Házban. 1987. november 28-án szülővárosában, az egykori Oroszlán vendégfogadó falán emléktáblát avattak Petőfi itt-tartózkodása emlékére, melyet

Horváth Anna egyik tanítványával, a szintén beregszászi születésű szobrász és keramikussal, Ortutay Zsuzsannával együtt készített el. Az emléktábla anyaga terakotta. Az egykori Oroszlán vendégfogadó épületében ma a Kárpátaljai Megyei Magyar Nemzeti Színház (korábban: Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház) foglal helyet, a földszinten, a korzó felől üzletekkel.⁷

Horváth Anna 1989-ben Szlovákiába, Töketerebesre (Trebisov), a Töketeres-besi Történelmi Múzeumba küld szobrokat válogatott, csoportos kiállításra, ahol együtt szerepel többek között Vjaceszlav Prihogyko és Sütő János festőkkel.

Hatvanhét évesen rangos díjat kapott az anyaországból. 1991-ben Budapesten szakmai elismerésben részesült, mivel a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma Pro Cultura Hungarica díjat adományozott neki. Ezt az elismerést a magyar kultúra értékeinek külhoni megismertetésében és terjesztésében, valamint a magyar nemzet és más nemzetek művelődési kapcsolatainak gazdagításában elévülhetetlen érdemeket szerzett külföldi állampolgárok részére adományozzák. Ebben az évben, 1991. március 20-án nagyszabású felkérés is kapott Horváth Anna. A meghívó az Ukrán Képzőművészeti Szövetség Kárpátaljai Szervezetétől érkezett, melyben azt kérték, hogy két-három művével vegyen részt a Franciaországban rendezendő, vásárral egybekötött kiállításon. Ugyanebben a levélben értesítették arról a lehetőségről is, hogy 1991. március 19–20-a között Ukrajna Kulturális Minisztériumától bizottság érkezik majd a művek megtekintésére, hogy munkákat válogassanak egy, az Amerikai Egyesült Államokban sorra kerülő kiállításra.

 Івано-Франківський Тов. Гербані АА
 Закарпатська організація Спілки художників УРСР про-
 сить Вас до 20.03.1991 року представити 2-3 твори для
 виставки-продаж у Франції.
 19-20.03.1991 р. приїдає комісія в Міністерства ку-
 льтури УРСР по відборі творів на виставку в США.
 Роботи представити в ЗОСХ 19 березня 1991 року.
 Відповідальний секретарь Закарпатської
 організації Спілки художників УРСР
 Б.В. Корж

Meghívó kiállításokra Franciaországba és az USA-ba, 1991-ben

⁷ Dupka György (2017): *Magyar irodalmi élet és irásbeliség Kárpátalján* (Kárpátaljai magyar könyvek 245.). Budapest – Ungvár, Intermix Kiadó, 38. o.

Az eddig felkutatott források szerint Horváth Anna munkásságából életében hetvenéves korában, 1994-ben rendeztek utoljára Beregszászban egyéni kiállítást a művelődési házban. Ennek oka a szobrász életkora is lehetett. A kiállítások mindig áldozatokkal jártak, akarva-akaratlanul is megsérültek a kiállított munkák. Ezt azonban Horváth Anna egyre nehezebben élte meg, mert már fogyott az ereje, és nem mindig tudta helyrehozni a megcsontított szobrokat. Horváth Anna természetesen továbbra is aktív maradt az alkotásban, mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy 1994–1996 között számos magyarországi művésztelepen megfordult, mint például Tállyán, Sóstón, Esztergomban és Szécsényben. 1994-ben Ungváron szakmai elismerésben is részesült, megkapta a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének Nívódíját. Az 1996-os esztendő újabb szakmai elismerést hozott a számára, méghozzá az addigi legkomolyabbat: Ukrajna Érdemes Művésze lett. Ez volt akkor a legrangosabb szakmai díj a pályán, amit képzőművész kaphatott. A kitüntetést ugyanis olyan művészeknek adták, akik a nemzeti kultúra, művészi alkotómunka valamely területén huzamosabb ideig kiemelkedő művészeti értékeket hoztak létre.

1997-ben Horváth több magyarországi kiállítást is bevállalt még, egy válogatott anyagot küldött az anyaországba, mely több helyszínt is bejárt. A munkákat kiállították Budapesten, ahol egyéni kiállítása volt a Dorotty Galériában, és az itt kiállított művekkel Szombathelyen, a Médium Galériában is bemutatkozott. Érdekes számunkra az a körülmény, hogy a budapesti kiállítását a 2023 júliusában elhunyt Lator László Kossuth-díjas, a Magyar Nemzet Művésze címmel kitüntetett kárpátaljai születésű költő nyitotta meg. A kiállítás szervezését, elő- és utómunkálatait Beke László többszörösen kitüntetett, 2022-ben elhunyt művészettörténész, a Múcsarnok főigazgatója vette gondjaiba. A művésznő és kísérője, Finta Éva költő szállásáról is gondoskodott a meghívó intézmény. Ez a budapesti szereplés és vendégeskedés Horváth Anna életében különleges eseménynek számított, hiszen a háborút követően sohasem járt az anyaország fővárosában. Ezen különleges alkalomnak köszönhetően fogadta el régi kedves ismerőse, a 2007-ben elhunyt Spira György történész, egyetemi tanár és házastársa ebédmeghívását a kiállítást követő napon.

Ezeket a nem közismert információkat azért osztom meg kedves olvasóimmal, mert igen szűk mezőnyben mozognak az ismeretek Horváth Anna munkásságáról és a művészetben betöltött szerepéről.

Népi táncosok (terrakotta, Horváth Anna korai műve)

Szülővárosa sem maradt érzéketlen a rendkívüli alkotói teljesítménnyel szemben. Beregszászban több szakmai elismerésben részesült. 1997-ben a beregszászi képviselőtestület a lokálpatrióta művésznőt Pro Urbe-díjjal jutalmazta. A kítettetett szobrászt szülővárosának legendája is inspirálta: „*Lehoczky Tivadar, vidékünk neves néprajzkutatójának és történészének véleménye szerint Beregszász eredetmondájának történelmi valóságot tulajdonítani nem lehet, azonban a monda ma is él a helybeliek körében, a város krónikáiról is hivatkoznak rá. Művészi megjelenítése Horváth Anna beregszászi képzőművész nevéhez fűződik.*”⁸ (Dupka György) 2002-ben a Beregszász 900 éves Városvédő, -szépítő és Művelődési Alapítvány Életmű-díjat adott át a beregszászi vállalkozók hagyományos bálján Horváth Anna képzőművésznak. 2005-ben Beregszászban, a magyar társadalmi és kulturális élet fejlesztése érdekében kifejtett eredményes tevékenységének elismeréseként a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága díszoklevelében részesült, a MEKK felterjesztésében.

„...1996-ban pedig megkapta az Érdemes Művész címet. Különböző oklevelek sokaságát nyújtották át neki. Az egyik falon egy aranykeretbe foglalt oklevelet veszek észre: »A Beregszász 900 éves Városépítő, -szépítő és Művelődési Alapítvány a 2002. évi Életmű Díjat adományozza Horváth Anna képzőművésznak, Beregszász kiemelkedő szülöttjének, a város jeles közéleti

⁸ Dupka György (2017): *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján*, uo., 41. oldal

személyiségének több évtizedes termékeny, sokoldalú munkásságáért. A város történelmi múltjának ápolása, fiataljainak nevelése terén kifejtett áldozatos tevékenységéért«. Mellette egy másik okmány, amely arról tanúskodik, hogy a híres-nevezetes Máltai Lovagrendnek is tagja a művész. Azután egy harmadik arról tanúskodik, hogy szülővárosa díszpolgárává választotta...

– Vajon büszke-e ezekre?

– Őszintén szólva nem tudom, mi az a büszkeség, számomra ismeretlen ez a fogalom. Inkább valamiféle elégedettség tölt el – vélekedik Horváth Anna.⁹ (Barát Mihály riportja)

Ennek az életműnek a feltérképezésében még ma is vannak tisztázni valók. 2005. április 10-én, nyolcvanegyedik életévében, halála előtt mindössze néhány hónappal, Budapesten a Magyar Művészeti Akadémia tagjai soraiba fogadta Gerzson Pál festőművész és Kő Pál szobrászművész ajánlásával, Makovecz Imre elnökletével. Titulusa a dokumentumban: iparművész. Az oklevelet Fekete György adta át Finta Évának, már posztumusz tagsági megnevezéssel, aki rákérdezett az iparművész titulusra. Be kellett érnie azzal a válasszal, hogy Horváth Anna kerámiával dolgozott.

Anyaság (terrakotta)

⁹ Barát Mihály: *Egy nem mindennapi ember a Vérke partjáról*, uo., 5. o.

2005-ben az MMA ünnepélyes keretek között ugyancsak rendes tagjává fogadta Tóth Lajos, Erfán Ferenc, Magyar László festőművészeket, Vári Fábián László, Füzesi Magda, Nagy Zoltán Mihály írókat, költöket, Vidnyánszky Attila rendezőt.

Kárpátalja számos településén találkozhatunk Horváth Anna munkáival, bár több köztéri vagy hivatalos objektumban megrendelésre készült alkotása elveszett vagy megsemmisült, esetleg megrongálódott, töredékesen maradt fenn. Szerencsére ép állapotban tekinthető meg például a Sevcsenko-émléktábla (Beregszász), a Krisztus-stációk tizenégy táblája (nagyszőlősi római katolikus templom). Több portréfilm is készült róla életében. A Moszfilm stúdió több órás portréja nemcsak művészetét, emberi alakját is népszerűvé tette Szovjetunió-szerte. Készítettek róla portréfilmet a kijevi, az ungvári, debreceni, pécsi, budapesti televízió munkatársai, jártak nála forgatni az interjúviszítések Berlinből.

A neves kárpátaljai képzőművész költőgenerációk és írók példaképe, tanítója, ahogyan azt Balogh Irén is megfogalmazta: „(...) *bennünket is segít Horváth Anna – elfogadtatni magunkkal magunkat, ami a legnehezebb az emberi létben – ezért szeretjük őt és munkáit (...)*”¹⁰

UTOLSÓ ECSETVONÁSOK EGY ANTROPOLÓGIAI PORTRÉHOZ

„»Anyám, szegény mindig békétlen volt velem – emlékezik vissza. – Súlyos és nehéz voltam neki. Elképzelt egy kis szelíd, jámbor takarítós-befőzős tanítónőcskét, ahogy a sógornőit meg az unokatestvéreit látta...«

Hát ő nem lett ilyen. Öntörvényű ember, akit a környezete alakított, és aki a környezetet alakítja.”¹¹ – reflektál a kérdező, Balogh Irén, aki személyes jó barátja is volt a művésznek: „*Nehéz megfogni egy embert, egy művészt: tettenérni a szavakban, átadni, elmondani róla, ami 24 évi közeli ismeretség, barátság, együttlétezés, átbeszélgetett délutánok során kialakult benned, sejtjeidbe ivódott.*”¹²

A tanulmány megírását sokáig halogattam. A téma, mely személyes emlékeket és élményeket érint, nagyobb kihívást jelentett számomra, mint gondoltam. Eltávolodni valamitől, amivel együtt élek, emlékezni egy különleges emberre,

¹⁰ Balogh Irén: *Szabálytalan beszélgetés Horváth Annával*, uo., 2. o.

¹¹ Uo., 2. o.

¹² Uo., 2. o.

aki eltűnt az életemből. De írjon bármiről is az ember, talán semmit nem ér, ha nem érinti meg a szerzőjét választott témája. Átengedünk magunkon egy történetet, végigmegyünk egy másik ember járta úton, és figyelünk. Szűrünk. Ahogy Horváth Annát választotta a művészet, úgy engem is kiválasztott ez a feladat. Egy nő, akire emlékezni kell. Horváth Anna kezében veleszületett módon benne volt a tehetség. A költözések és a világháborúk következtében a Kárpátalját érintő nemzeti, területi változások, emberi tragédiák már gyerekként meglehetősen érett és komplex személyiséggé formáltak. Különleges világ épült fel a fiatal lányban, aki, mivel több nyelven is megtanult, több „világot” tudott megismerni, magáévá tenni egy zárt, behatárolt és megfigyelt rendszer ellenére is. Munkájában különböző társadalmi rétegeket is megmutatott, sajátos életútjának köszönhetően mindenféle „kasztriból” komoly barátságai születtek. Maga az ember számított neki, és nem az, ki milyen nációjú, vallású, helyzetű. Horváth Anna igazi alapanyaga ugyanis nem az agyag volt, hanem maga az ember. Az írásom korántsem teljes, még megannyi dolgot lehetne felkutatni, megírni, ezáltal komplexebbé, árnyaltabbá, plasztikusabbá tenni Horváth Anna történetét. Remélem, meg tudom valósítani a jövőben ezt a nemes célt.

Az idősödő művésznő alkotásai között

A nagy emberek nagy űrt is hagynak maguk után. Mi, akik csodálói voltunk, vagyunk ennek a nagyságnak, igyekszünk méltóan őrizni emlékét. Azok, akik már nem részesülhettek fényében, talán kaphatnak egy-egy sugarat abból azáltal is, hogy ez a tanulmány megszületett.

De ki volt ő, Horváth Anna? „(...) munkásemberek gyermeke volt, akikhez élete végéig hű maradt, művészi szintre emelve az egyszerű munkásemberek életének megjelenítését. Nemcsak művészként, de emberként is hűséges, bátor és bölcs volt, soha meg nem alkudott, mindenben lehetett rá számítani.” – írja Horkay Sámuel, a KMKSZ Beregszászi Alapszervezetének tiszteletbeli elnöke, Horváth Anna egykori szomszédja.

A szobrásznő hetvenötödik életévében egészségi állapotának romlása ellenére is szellemi aktivitásáról adnak hírt emberek, fórumok: „Az évek telnek, fogy az erő, romlik az egészség. Két műtét után van Horváth Anna szobrászművésznőnk is. Ám panaszkodni őt senki nem hallja. Derűs, vidám, telve optimizmussal, ma is fogékony és szomjas az újra, nála csak megpihenni, feltöltődni lehet”¹³ – olvassuk Szilvási Irén riportjában, aki a művésznő derűjét csodálja, mely ilyen körülmények között is megmaradt. Mint ahogy érzékeny figyelmét is, amivel az új dolgokat követte. Ezért keresték fel életében, hajlott kora ellenére is, a fiatalok: „Mert a legtöbbet adja barátainak: az odafigyelésben, a teljesítményünk mögötti erőfeszítés meglátásában, abban, ahogy oda tud hajolni a diszlexiás, olvasni alig tudó kisiskolához s egyenlő rangú partnere tud lenni, ahogy kibányásztatja az agyagolni hozzá járó falusi gyerekből a benne sejtett képességeket, ahogy örülni tud minden hasznos, értéket teremtő emberi teljesítménynek, ahogy ráébreszt az emberi lét fontosságára, ahogy nyesegeti vadhajításainkat...”¹⁴ (Szilvási Irén)

És hogy látta önmagát Horváth Anna? Megható szerénységgel felelt erre a kérdésre a 80 éves művésznő: „Szobrász, festő, grafikus, plakáttervező, díszletező. S újabban pedagógus is. Vajon minek is tekinti magát a nyolcvanéves Horváth Anna?

– Horváth Annának, egy embernek a Vérke partjáról – mondja huncut mosollyal, a reá jellemző sajátos szófordulattal¹⁵ – írja Barát Mihály 2004-ben, Anna 80. születésnapját köszöntve a Kárpáti Igaz Szóban, a művésznő halála előtt egy évvel.

¹³ Szilvási Irén: *Horváth Anna köszöntése*. Uo. 3. o.

¹⁴ Uo., 3. o.

¹⁵ Barát Mihály: *Egy nem mindennapi ember a Vérke partjáról*. uo., 5. o.

Horváth Anna 80 évesen keresztfiával, Szabó Istvánnal és Szabó Eszterrel

A tudósító akkor még nem sejtette, hogy egy év múlva már nem újabb köszöntőt fog leadni a szerkesztőségben, hanem gyászjelenést. Beregszász és a kárpátaljai magyarság büszkesége 81. születésnapja előtt mindössze három héttel, 2005. október 11-én fejezte be földi pályafutását, hogy elfoglalhassa helyét a másik világban: „(...) életének 81. évében örökre eltávozott az élők sorából a többség által csak Anna néninek szólított művésznő. És halálhíre szíven ütötte mindazokat, akik ismerték őt, márpedig hozzá kell tennünk, hogy ismerőseinek, barátainak köre igencsak kiterjedt volt. Horváth Anna ugyanis izig-vérig társas lény volt, előbb a Gyár utcai, majd a Vérke-parti lakásán gyakran összegyűltek a fiatal tollforgatók, képzőművészek, bölcsészhallgatók. Ő pedig lelkesen beszélt nekik stílusokról, gótikus templomokról és avantgárd festőkről, történelmi korokról és eseményekről, kötetlen beszélgetésre, vitára ösztönözve a fiatalokat az ilyen és hasonló témákból. Anna néni egyébként maga is szenvedélyes vitapartner hírében állt, úgy tartotta, hogy vitában kristályosodik ki az igazság. Nehezen vonható kétségbe, hogy a beregvidéki ifjatság egyfajta szellemi vezérének szerepét töltötte be hosszú évtizedeken át. (...) Három hét múlva lett volna 81 éves. Sajnos nem adatott meg neki.

Betlehem (terrakotta, fali dombormű)

Emléke megőrződik az utókor szívében, eredeti munkái pedig a múzeumokban és magángyűjteményekben fognak a jövőben is esztétikai élményt nyújtani a látogatóknak."¹⁶ (Barát Mihály)

Horváth Anna ránk hagyta örökül a földön megteremtett mennyországának, elvarázsolt belső világának terrakottába álmódott bizonyosságát. Nem is tehetünk mást, mint óvjuk és vigyázzuk különleges lelkének és formáló, teremtő kezének adományait. „*Alkotásaival Horváth Anna elvitte szűkebb pátriánk művészetének hírnevét a nagyvilágba. Munkáit ma kijevei, moszkvai, budapesti, bécsi, prágai múzeumokban, illetve magángyűjteményekben őrzik.*”¹⁷ (Barát Mihály) Az örökség sorsa már életében is foglalkoztatta a művészno barátait, ismerőseit és Beregszász lakosságát. Horváth Anna a Gyár utca 12. szám alatt lévő szülői ház helyén vágyott egy emlékház kiala-

¹⁶ Barát Mihály: *Búcsú Horváth Annától.* uo., 2. o.

¹⁷ Barát Mihály: *Egy nem mindennapi ember a Vérke partjáról.* uo., 5. o.

kítására. Tervrajzokat is készített hozzá. „Az átépített szülői ház, ha romosan is, de ma is megvan: készültek benne tájházat nyitni, sajátos képzőművészeti múzeumot, amelyben ott lennének alkotásai, mert nincs városunknak még egy olyan neves, nagy hatósugarú személyisége, mint ő. A szép tervek nem valósultak meg. Fájó ez a pont életében. Talán nem lenne még késő pótolni a mulasztást.”¹⁸ (Szilvási Irén)

Horváth Anna temetése görögkatolikus szertartás keretében zajlott. Szüleivel közös sírban lelte nyughelyét. Feje fölött ma is az a különleges technológiával, betonból faragott síremlék, sztlélé áll, a *Halász* című dombormű, amelyet édesapjának készített. Horváth András a csendet, a szemlélődést kedvelő férfi volt, aki gyakran kijárt a bányatavakra horgászni, bár életében csak álmaiban tehetett szert komolyabb zsákmányra. Lánya, Horváth Anna a szobrán hatalmas hatat illesztett a horog végére. Az édesanyjának egykor kerámiából készített domborművet viszont kikezdte az idő, több helyen megsérült. A temetést követően Matl Péter Munkácsy Mihály-díjas kárpátaljai szobrász egy adománygyűjtő program keretén belül megszervezte a közös sírhely felújítását. Annak munkálatairól a sajtó tájékoztatta a lakosságot: „Matl Péter szobrászművész arról számolt be, hogy sikerült felállítani Horváth Anna síremlékét (...) a közeljövőben Matl Péter azt a domborművet is kifaragja majd, amely a korábbi síron is rajta volt, de annyira rossz állapotba került, hogy nem sikerült megmenteni.¹⁹ A művésznőre pedig így emlékezett: »Világméretű gondolkodó és művész volt.« Moszkvában, Rigában és Kijevben egyaránt őáltala ismerték Beregszász városát művészi berkekben.”²⁰ (Espán Margaréta)

A művésznő hagyatékának utóélete ma is sok feladatot ró az egykori tanítványokra. Mivel az idők során eltűnedeztek azok az alkotások, melyeket a városnak vagy egy-egy kiállítóteremnek kölcsön adott, így valójában beállt az a furcsa helyzet, hogy a település híres szülöttének műveit nincs hol megtekinteni. Ennek köszönhető, hogy egykori működésének egy fontos helyszínén, a hatos iskolában, tanári összefogással és Finta Éva segítségével 2014-ben emlékszóbat hoztak létre, melyben egész falat elfoglaló grafikáit kölcsönözték az állandó kiállításnak a pedagógusok, és bekerültek azok a

¹⁸ Szilvási Irén: *Horváth Anna köszöntése. Beregi Hírlap (Vörös Zászló)*, 55. évfolyam, 126-127. szám, 1999. november 6., 3. o

¹⁹ Szerzői megjegyzés: itt H. A. édesanyjának maga állította domborműre utal, melyet Matl Péter gránitból újra kifaragott.

²⁰ Espán Margaréta: *Horváth Anna-emléknap Beregszászban. Kiállítással emlékeztek a művésznőre*, uo., 7. o.

szobrok is, melyek szétszórva fellelhetők voltak a város egy-egy hivatalos intézményében. Ezt a gyűjteményt Finta Éva további szobrok és képek hozzáadásával gyarapította: „*Január 22-én, a magyar kultúra napján a Beregszászi 6. Számú Általános Iskolában felavatták a Horváth Anna beregszászi keramikus, szobrász és éremművész, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, Ukrajna érdemes művésze tiszteletére készült emléktáblát és múzeumot.*”²¹ Az emléktáblát Bökényi Anna, a Beregszászi Járási Gyermek Alkotóház munkatársa készítette. Az emléktábla felavatása Horváth Anna születésének 90. évfordulóján, egy emlékkonferencia keretén belül valósult meg. A rendezvénynek a hatos iskola adott otthont. A meghívott személyek között jelen volt az ungvári és a beregszászi magyar külképviselet több jeles képviselője is, többen felszólaltak: „*az iskola bejáratánál elhelyezett emléktábla ihletet ad a mellette elhaladó diákoknak, hogy kipróbálják magukat a kultúra különböző ágazataiban, hogy a kudarctól soha ne riadjanak meg, s próbálják megtalálni a saját útjukat az önkifejezéshez.*”²² – fogalmazta meg Erdei Péter beregszászi magyar konzul.

A Horváth Anna Múzeum terve a művésznő halála után tizennyolc évvel megvalósulni látszik, úgy tűnik, ennyi idő kellett ahhoz, hogy a megfelelő emberhez kerüljön a méltatlanul elfeledett szobrásznő emlékének ügye. Ez az általam is nagyra becsült személyiség pedig dr. Tarpai József, a Munkácsy Mihály Magyar Ház vezetője. A múzeum helyszíne ugyan nem a Gyár utcai szülőház telke lett. A sors kegye által Isten szerető közelsége mutatkozik meg az új hely kijelölésében. A mára megépült épület a beregszászi Szent Kereszt Római Katolikus Plébániatemplom mellett helyezkedik el. A különleges szerkezetű, szintes ház tervezője különös tisztelettel járt el magas színvonalú munkája során, ugyanis gyönyörűen felhasználta a szobrásznő terveit az épület külső megformálása tekintetében. A belső kialakítás még folyamatban van, az enteriőr türelmetlenül várakozik. Remélhetőleg még 2023 végén megnyitásra kerülhet a benne helyet foglaló, Horváth Anna munkásságát bemutató állandó kiállítás, melyen jómagam is sokat dolgozom Finta Évával, édesanyámmal, a hagyaték örökösével.

²¹ *Emléktábla és múzeum Horváth Anna emlékére*, uo., 2. o.

²² *Emléktábla és múzeum Horváth Anna emlékére*, uo., 2. o.

Horváth Anna szignózott grafikája, 2002.

KOVÁCS SÁNDOR

HÁNYATOTT SORSÚ MAGYAR EMLÉKEK A BEREGLVIDÉKEN

BEREGSZÁSZ

Bereg vármegye egykori székhelye, Beregszász a legújabb közigazgatási átalakítás után Kárpátalja hat járása közül az egyiknek a központja. Történelmének ismertetésétől eltekintünk, mivel az külön tanulmányt igényelne. Itt él Kárpátalja legnagyobb magyar közössége. Lakossága a 2001-es, egyetlen hivatalos ukrainai népszámlálási adatok alapján 26 735 fő, s ebből 12 779 fő magyar nemzetiségű. A város Trianon után magyarsága miatt sok megpróbáltatást élt át. A cseh fennhatóság idején a büszke várost megaláztatásul községgé degradálták, még a nevét is Berehovére fordították. Sajnos hivatalosan ma is ezt a nevet viseli, annak ellenére, hogy az 1990-ben tartott népszavazáson a 14 478 résztvevőből (a választók 52%-a) 12 475-en (86%) a történelmi név visszaállítására szavaztak.

1991. december 1-jén pedig egy másik népszavazást is tartottak. Ezen Ukrajna függetlenségéről dönthettek a választók. Mindemellett a Kárpátaljai Megyei Tanács határozata értelmében a megye szavazói megnyilatkozhattak Kárpátalja „különleges önkormányzati közigazgatási területi” státuszáról (az autonómia kifejezés „szelídített” változata), sőt a Beregszászi járásban a Beregszász központú Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról is szavazhattak. Öt nappal ezután, december 6-án (tehát az eredményekről már a felek rendelkezhetek információval) írták alá a magyar–ukrán alapszerződést, amelynek a 2. cikkében megfogalmazott – „*A Felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs, és nem is lesz területi követelésük.*” – mondat a magyar politikai életben nagy vihart váltott ki. Nos, a december 1-jei referendumon az urnákhoz járulók 78%-a támogatta a megye autonómiáját, a Beregszászi járásban pedig a választók 81%-a támogatta a Magyar Autonóm Körzet létrehozását. Noha a járás lakosságának akkor kb. a 75%-a volt magyar nemzetiségű, Beregszász nemzetiségi összetételét pedig fentebb már említettük. Ezek a makacs tények is igazolják, hogy a Vérke-parti városban a magyar nemzeti érzület az idők folyamán átragadt a város nem magyar ajkú lakosságának a jelentős részére is.

Pedig az eltelt egy évszázad alatt az új hatalmak a magyarság elsorvasztására mindennel próbálkoztak. Ezek közül szeretnénk most kiragadni egy aspektust, bemutatni a város három köztéri emlékművének a hányatott sorsát.

AZ ORSZÁGZÁSZLÓ ÉS A HŐSÖK EMLÉKMŰVE

Az emlékmű történetével, kutatásával többen is foglalkoztak. Ezek közül Csanádi György, Csatáry György, Dalmay Árpád és Szakál Imre munkáira, illetve a korabeli sajtóra is támaszkodhatunk.

Beregszászon 1937-ben a cseh hatalom az akkori Masaryk téren (*korábban Kossuth tér, ma Hősök tere*) államiságuk 20. évfordulójára emlékművet szeretett volna állítani. Meglehető módon azonban a városi képviselőknek ezt sikerült megakadályozni. Rendkívüli közgyűlésen elfogadhatatlannak tartották, hogy a szoborbizottság a kiírt pályázatra be sem nevezett pozsonyi szobrász, Bán Pavel munkáját bírálta el kedvezően. A *Prágai Magyar Hírlap* 1938. augusztus 11-i számában a közgyűlésről tájékoztatva így írt: „A népfront álláspontjával szemben dr. Polchy István, az Egyesült Párt tagja rámutatott arra, hogy az oly nagy vehemenciával pártfogolt szobrász nemcsak művész lehet, de nyilván bűvész is, mert anélkül, hogy a város a szobor helyét kijelölte volna, az általa nem is ismert tér nagyságát is föltüntette utólag készített tervrajzában és a készítendő szobrot a föltételezett arányokhoz méretezte.”

A városatyák kifogásolták a tervezett emlékmű megfelelő művészi értékét is, ezért még 1938 nyarán panaszbeadványt intéztek Kárpátalja kormányzójához. Ezzel sikerült a jubileumi emlékmű felállítását elodáznuk a cseh korszak végéig. A képviselők inkább a Nagy Háború hőseinek szerettek volna emlékművet emelni, erre azonban a „csehek alatt” nem kerülhetett sor.

A kis magyar világ idején, 1941. július 13-án a képviselőtestület közgyűlésén döntöttek a város első köztéri emlékművének – a Hősök Emlékműve és az Országzászló Emlékmű – felépítéséről az akkor már újra Kossuthról elnevezett téren. Úgy tervezték, hogy a város cseh uralom alóli felszabadulásának, az anyaországgal történt újraegyesülésének 3. évfordulóján, 1941. november 9-én avatják fel. Még 1936-ban összeállították a háborúban elesett hősök 107 fős listáját. Később ezt pontosították, bővítették. A *Kárpátalja* című lap 1941. október 27-i számában arról számolt be, hogy a városatyák közgyűlésén „Krokovay Károly tanácsnok felolvasta a felállítandó hősök emlékművén megörökítendő 165 hősi halott névsorát. Az összeírott nevekről

rendes, mindenre kiterjedő kartotékot fektettek fel és hivatalos vizsgálat fogja eldönteni, hogy az illető valóban hősi halált halt-e.”

A város a pontosítások ügyében a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumhoz fordult. Végül az avatás a kitűzött időpontban elmaradt. Arról nincs információ, hogy a nevek pontosítása volt-e az ok, vagy más miatt nem készült el az emlékmű. A minisztérium 1942 áprilisában küldte meg azoknak a beregszászi honvédeknek a névsorát, akik a világháborúban nyomtalanul eltűntek, vagy bizonyítottan elhunytak. Ebben 176 honvéd neve szerepelt. A városháza azonban újabb felmérést végzett a lakosság körében, ezúttal számba vették azokat is, akik a hazatérés után a háborúban szerzett sebesülésben hunytak el. A végleges veszteséglistán így 204 fő szerepelt.

Időközben ünnepélyesen letették az emlékmű alapkövét, benne az utókor-nak szánt üzenettel. A *Kárpáti Magyar Hirlap* 1941. szeptember 22-i száma a teljes szöveget közre adta. Kezdő és záró sorából idézünk: „*Ennek az Országos Hősi-emlékműnek alapkövét s benne ezen sorokat az Urnak 1941-ik a trianoni rabságból történt boldog felszabadulásunk harmadik évében vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó országlása, dr. hubai Hubay Kálmán, polgármester-sege idején, 1941. szeptember hó 16-án helyeztük el. [...]*

Ebben az üzenetben az egykor reá leló utódainkat szeretettel intjük és kérjük: vérrel, munkával, ésszel, becsülettel – amennyiben ennek az emberöltőnek még nem sikerülne – támasszák fel s az idők végezetéig őrizzék meg Nagymagyarországot.”

Az emlékművet 1942. május 31-én, a Hősök napján avatták fel. Költségeit közadakozásból fedezték. Varga Ferenc budapesti szobrászművész kombinált alkotása emléket állított a Nagy Háborúban elesett beregszásziaknak, és egyúttal országzászló is volt. Kivitelezését Csanádi György, Kozma András és Vignai Róbert építészek irányították. Az emlékmű téglalap alakú alsó szintjére, a kegyeleti helyhez, a szemközti oldal két csúcánál az egyenes vonalvezetést megtörő negyedköríves lépcsősor vezetett. A nyolc lépcsőfokon fel lehet jutni a két részből álló központi elemhez. Az árkádós emlékfal szürke gránitból készült. Az oly sok kutatás, tanakodás után megszületett veszteséglista nem került fel a gránitfalra. A falsík középpontjából előreugrott az országzászló árbocrúdját tartó fehér kötömb. Ez négy, árkádban összeérő oszlopra épült. Az országzászlót Beregszásznak Kisvárdá adományozta.

Az országzászlós elem az emlékfalat két, hármastagolású, szimmetrikus részre osztotta. Az emlékfal egyúttal az Országzászló Emlékmű ereklyéit is tartalmazta, nevezetesen ebbe illesztették Bereg vármegye hat történelmi helyének emlékköveit. Ezekről emléktáblák tanúskodtak:

*Ez a kőhasáb II. Rákóczi Ferencnek
a beregszászi határban fekvő
Bocskor nevű szőlőjéből
való, melyet a Nagyságos Fejedelem
fellette szeretett és gyakran meglátogatott.*

*Zrínyi Ilona és méltó fia, II. Rákóczi
Ferenc híres sasfészkéből, a
Munkácsi vár
egyik falából való ez a kő, amely
a századok folyamán annyi magyar
dicsőségnek és gyásznak volt néma tanúja.*

*Ez a kődarab a századokkal ezelőtti remekbe épült
Muzsalyi romtemplom
omladékából került ide és vidékünk történetének
sok véres emlékét, főként a lengyelek 1657
nyarán esett szörnyű pusztítását hirdeti.*

*Egykor császári hadaktól támadott és nemzeti
szabadsághősöktől védett fontos erősség volt a
Vámosatyai vár,
amelynek századok óta romokban heverő
falai közül való ez a kő.
Hálás tisztelettel simogassa szemünk!*

*Ez a kő vármegyénk régmúlt
századaiban nagy szerepet játszott
Kovászói vár
egyik leomlott falából származik.
A kovászói vár ledőlt, de örökké él Hazánk!*

*A világháború (1914-18) folyamán
az Északkeleti Kárpátok védelmében
elesett magyar hősök
Vereckei temetőjéből
került ide ez a kő,
hogy figyelmeztessen minden magyart:
csak annak a nemzetnek van jövője,
amely megbecsüli hősi halottait!*

*A Hősök Emlékműve és az Országzászló
(A bal oldali Dalmay Árpád, a jobb oldali a szerző gyűjteményéből)*

A Nagy Háború emlékét az országzászlót tartó fehér tömb homlokzati oldalán nagyméretű **1914 – 1918** felirat, a hátoldalon pedig egy felvett Horatius-idézet hirdette:

„Dulce et decorum est pro patria mori!”

Magyar értelmezésben: *Édes és dicső dolog meghalni a hazáért!*

Az avatóünnepségről beszámoló *Kárpáti Híradó* 1942. június 2-i számában így jellemezte az emlékművet: *„A város főterén felállított országzászlós hősiemlékmű Varga Ferenc szobrászművész ihletett művészi alkotása elgondolásának eredetiségével, arányaival és lélekemelő hatásával amellet, hogy méltó emléket állít a hősöknek és az országviszaszerző hazafias gondolatnak, egyben gyönyörűen díszíti a város főterét. Az emlékművet egyébként művészi érzékkel elrendezett környezetbe állították, két pompás szökőkúttal, harmonikus tércsatlakozást adó parkirozással tették valóban impozáns hatásúvá.”*

Az emlékmű felavatása Beregszász életében igazi ünnep volt, kivonult a város apraja-nagyja. A fent idézett lap tudósításában többek között ezt olvashatjuk: *„Az ünnepi programot a leventezenekar himnusza nyitotta meg. Dr. Polchy István kormányfőtanácsos, az emlékműbizottság nevében mondott megnyitót és üdvözölte a megjelent előkelőségeket. A honvédelmi miniszter képviselőjében megjelent vitéz Takáts Sándor vezérőrnagyot, dr. Tomcsányi Vilmos Pált, a*

kárpátaljai terület kormányzói biztosát, aki nejjével jelent meg az ünnepségen, dr. Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárt, aki az ünnepi beszédet mint beregi vállalta, dr. Sass Elemér belügyminiszteri osztályfőnököt, dr. Keresztessy Ernő és dr. Lánczy Béla pénzügyminiszteri tanácsosokat, Konkoly-Thege Kálmán országgyűlési képviselőt. A külön kiemelt vendégek mellett megjelentek az ünnepségen Kisvárdai község előjárósága, mint az országzászlót adományozó község küldöttsége, a magyar városok képviselőiben dr. Megay László ungvári polgármester Ungvár város törvényhatóságát képviselő küldöttséggel, továbbá Munkács város képviselőiben is egy népes küldöttség.

Polchy István megnyitóbeszéde után dr. Kovács Béla beregszászi szerző lendületes és sikeres alkalmi költeményét szavalta el Egry Gáspár, majd az országzászló átadása következett. Kisvárdai község előjáróságának két tagja állott az összecsavart zászlóval az emlékmű elé. Mögéjük két beregszászi frontharcos. Dr. Csernyánszky Imre, Kisvárdai bíróját dr. Hubay Kálmán beregszászi polgármesterhez fordulva lelkes szavakban adott számot Kisvárdai elhatározásáról, amellyel az együvé tartozás és a közös magyar sors szimbólumaként országzászlót ajándékozott Beregszásznak. Dr. Hubay Kálmán polgármester, átvéve a zászlót, Beregszász népének lelkesedését és köszönetét juttatta kifejezésre az ajándék fölött. A két frontharcos ekkor kibontva, magasra emelte a gyönyörű hímzéses zászlót, amelyet azután magyarruhás lányok vettek kézbe s tartottak magasan, amíg a zászló megáldása megtörtént. A római katolikus, a görögkatolikus, majd a református egyház lelkészei egymásután mondták el magasszárnyalású megáldó beszédüket, illetve imájukat, ami után megtörtént a zászló fölvonása.

A Magyar Hiszekegy imádságos hangjai mellett kúszott föl lassan, méltósággal az új országzászló az árboc csúcsáig, hogy azután újból visszasiüllyedjen félárbocra. A leventediszszázad tisztelgett, egy sereg galamb röppent föl a magasba, díszőrség vonult föl az országzászló mellé... Lélekemelő, valóban szívbemarkoló ünnepi pillanat volt.”

Sajnos, ez a szép emlékmű nem állhatott sokáig a téren. 1945-ben a Kárpátalját birtokba vevő szovjethatalom lebontatta. Az eredeti alapok jól szolgálhattak az ugyanazon a helyen felépített szovjet hősi emlékműnek. Több forrás is utal arra, hogy a Hősi Emlékmű köveinek egy részét felhasználták az új emlékmű kivitelezésénél. A szovjet típusú alapján épült emlékművet 1945. június 17-én avatták fel. A széles, szabályos négyszög alapú talapzatát a sarkain félvezető lépcsősor törte meg. A lépcsők között virágágyással kialakított 16 szovjet katonasír volt. Emléktábláikat a talapzat alsó részének a falában helyezték el. Dalmay Árpád írja *Beregszász – Erzsébet királyné*

városa című könyvében: „Az új »honfoglalók« kegyeletsértő barbársága nem ismert határt. Beregszász környékén 1944 őszén nem voltak harcok, ezért az elesett szovjet katonákat távolabbról kellett idehozni (Szergej Majkót egészen Nagybánya környékéről!), hogy legyenek a városnak »felszabadító« hősei”.

A beregszászi hősi emlékmű 2001-ben és 2021-ben. (A szerző felvételei.)

A talpzat központi része enyhén kiemelkedett az alsó szintből. Az emlékmű szabályos négyoldalú, kiszélesedő felső peremű alsó részéből egy karcsú, szintén négyoldalú oszlop emelkedett ki. Az alsó rész fehér márványtábláin a szovjet katonákat és az eszmét dicsőítő feliratok voltak. A felső részen bronzal festett fémöntvényű szovjet jelképek voltak: a címer, a sarló és a kalapács, valamint katonai érdemrendek másolata. Hangsúlyos homlokzati oldalt nem alakítottak ki. Ezt emelte ki az oszlop tetejére erősített, fordított gúla formát öltő elem is, amelynek négy oldallapján egy-egy szimmetrikusan formált ötágú csillag volt. A sétálóutca felőli oldal 1973-ban örökméccsessel bővült ki, ezzel megtörve a teljes szimmetriát.

A rendszerváltás után a független Ukrajna egészen másként viszonyult a „dicső” szovjet múlthoz. Rendeletet hoztak a szovjet jelképek betiltásáról. A beregszászi emlékművet is megfosztották a szovjet jelképektől. A park is egyre inkább elhanyagoltta vált.

2016-ban átalakították az emlékművet, és a második világháború áldozatainak szentelték. Az obeliszk sétálóutca felőli oldalát a talpazathoz rámpaszerűen csatolt fekete márványtábla tette hangsúlyossá. Ez megemlékezett az itt eltemetett szovjet katonákról. Előtte az egykori örökméccsese egy ötágú csillagos motívum idézte. A tér a felújításkor nemcsak szép új burkolatot kapott, hanem rendezett környezetével, két oldalán két szökő-

kúttal a város igazi találkahelyévé vált. 2017. május 19-én Beregszász város napján Babják Zoltán, Beregszász polgármestere Tarlós István, Budapest főpolgármesterének jelenlétében adta át a megújult teret.

A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború miatt 2023-ban az emlékművet újra átalakították. A talapzat mellől eltávolították a szovjet katonák 2016-os emléktábláját és az örökmécsesre utaló, ötágú csillagos szimbólumot. Az átalakítással ezen az oldalon alakították ki az emlékmű homlokzatát. A homlokzati oldalon, a talapzat két oldalán egy-egy zászlótartó rúd tör az ég felé. Balról a kék-sárga ukrán nemzeti lobogó, jobbról a nemzeti méltóság piros-fekete zászlója. A homlokzati oldal talapzatához rézsúton egy nagyméretű, az ukrán nemzeti hősök emlékének szentelt fekete márványtáblát fektettek. Rajta a következő felirat olvasható:

**ВІЧНА СЛАВА
ГЕРОЯМ,
ЩО ПОЛЯГЛИ ЗА
УКРАЇНУ
В РІЗНІ ЧАСИ ЇЇ
БУТТЯ**

...-...-...

**БОЖЕ ДАЙ, ЩОБ
ЗА ТОЇ КРОВІ, ЩО
ЗЕМЛЮ ЗРОСИЛА,
ЩЕ ЗІЙШЛА НАМ
ДОБРА ВОЛЯ І
СЛАВА, І СИЛА**

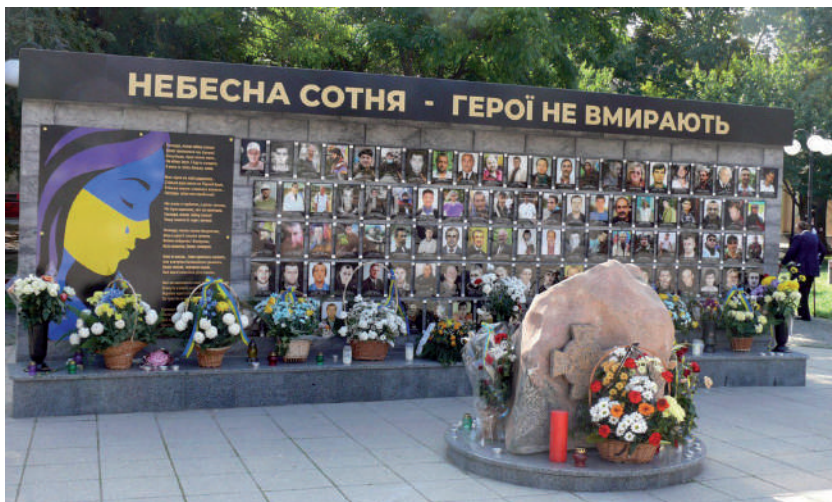
A beregszászi hősi emlékmű 2023-ban. (Kovács Erzsébet felvételei.)

Magyarul értelmezve:

*Örök dicsőség
Ukrajna
fennállásának különböző korszakaiban
az érte elesett hősöknek*

*Istenem, add, hogy
azért a vérért,
amely a földet öntözte,
jöjjön el a jóakarát,
a dicsőség, az erő*

A talapzat négy sarkára, a lépcsők mellé egy-egy derékszögű trapéz alakú, hegyesszögű csúcsával felfelé mutató fekete márványlapot illesztettek. Mindegyik homlokzat felőli oldalára egy-egy felirat került. Balról: СЛАВА УКРАЇНИ! (*DICSŐSÉG UKRAJNÁNAK!*) és СЛАВА НАЦІЇ! (*DICSŐSÉG A NEMZETNEK!*), jobbról pedig: ГЕРОЯМ СЛАВА! (*DICSŐSÉG A HŐSÖKNEK!*), és СМЕРТЬ БОРОГАМ! (*HALÁL AZ ELLENÉGRE!*). Az emlékmű alsó részének két oldalsó panelére felkerült a Beregszászi kistérség a 2014-ben Ukrajna keleti részén kirobbant fegyveres konfliktus és 2022-ben kitört orosz–ukrán háborúban elesett 18 áldozatának portréval ellátott fekete márványtáblája. Az emlékmű tetejére felkerült az ukrán állami jelkép – a trizub.

A Mennyei Század Emlékfala a Hősök parkjában. (Kovács Erzsébet felvétele.)

A korábban a piac mellett ideiglenesen létrehozott Mennyei Század Emlékfalát átalakítva és kibővítve végleges helyére, az obeliszk mögé helyezték át.

2023. október 1-jén, Ukrajna védelmezőinek, a Szent Szűzanya oltalmának és a kozákság napján ünnepélyesen felavatták az átalakított Hősök emlékművét. Újabban a tér a Hősök parkja elnevezést kapta.

A PETŐFI-SZOBOR

Petőfi Sándor Erdélybe vezető útja során 1847. július 12-én az éjszakát az Arany Oroszlán szállóban töltötte. Kerényi Frigyeshez írott úti leveleiben a városról így számolt be: *„Munkácstól egy jó etetés Beregszász. Közöséges mezőváros, van benne gót templom, megyeház, és magyar korcsmáros, ami nagy vigasztalás (nem a templom, hanem a magyar korcsmáros) ha az ember három napig csupa zsidó kocsmában hentergett. Dicsekedés nélkül szólva a legnagyobb emberbarátok egyike vagyok, s tisztelem, becsülöm a zsidókat, de már a kocsmákból csak kikergetném őket pokolig, mert ami ronda, csak ronda az, hiába!”* A költő ekkor itt, Beregszászon írta meg *Meleg dél van* című versét.

Az egykori szálló épületének falán 1987 novemberében az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub felavatta Petőfi terrakotta emléktábláját. Az emléktábla Ortutay Zsuzsa és Horváth Anna közös alkotása, a portrét Ortutay, a szekeret Horváth formázta meg. Érdekessége, hogy ez volt a szovjet korszakban az első engedélyezett magyar emléktábla egész Kárpátalján. Felavatása a kommunista pártfunkcionáriusok gáncsoskodása miatt már 1973-tól váratott magára.

A beregszásziak a legnagyobb magyar költő emlékét azonban szoborba öntve is szerették volna megőrizni. Ez a rendszer- és országváltás idején valósulhatott meg. A szoborállítás kezdeményezője és szervezője Dalmay Árpád volt. Fentebb említett könyvében erről így ír: *„1991. március 15-én avattuk fel. Korábban a KMKSZ Beregszászi Járási Szervezetének elnöksége gyűjtést hirdetett, össze is jött a szükséges pénz, de a rubel egyik napról a másikra devalválódott, ezért nem tudtunk elszámolni a szobor öntésével. (A művész tiszteletdíját a nyíregyházi központú Beregi Baráti Társaság fizette ki.) Több hónapig tartó bizonytalanság után Magyarország Külügyminisztériuma sietett a beregszásziak segítségére. (A szobor előtti táblán szereplő Soros Alapítványtól csak ígéret volt a támogatásra.)”*

A szobor alkotója Körösenyi Tamás (1953–2010) elismert budapesti szobrászművész, akinek művei nemcsak az anyaország köztereit díszítik, hanem a Felvidéken, sőt Brüsszelben, a Magyar Köztársaság EU-képviselője

előtt is megtalálhatók. A Munkácsy Mihály-díjas Körösényi a Magyar Képzőművészeti Egyetem tanszékvezető tanára, valamint a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja is volt.

A vidék második Petőfi-szobrának avató ünnepségét a nagyszámú közönség mellett megtisztelte jelenlétével számos anyaországi és erdélyi közeleti személyiség, és természetesen a szobrászművész is. A szobrot közösen leplezte le dr. Kálmán Attila, a Magyar Köztársaság Művelődési Minisztériumának államtitkára, Lator László költő és műfordító (később Kossuth-díjjal és a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, a Beregszászi Magyar Királyi Állami Gimnázium egykori diákja) és Ivan Ivancso, a járási tanács elnöke.

Az egész alakos alkotás a 24 éves, vékonydongájú költőt úgy ábrázolja, mintha a beregszászi tartózkodása idején az úti leveleiben is említett római katolikus templomot szemlélné. A szobrász művét emberközelinek szánta, elképzelése szerint a költő a hétköznapi élet forgatagában, a járókelők között áll. Ezért az Úri Kaszinó egykori épülete előtt egy apró halomra állították.

A szobrot az avatás után rövid időn belül kétszer is megrongálták. 1991. október 4-én egy szovjet milicista az akkor eltávolított Lenin-szobor miatti magyarelles bosszúból feszítővassal rátámadt a szoborra és letörte annak a jobb karját. A szobrot helyreállították, de a figyelmes szemlélő észreveszi a megrongált kar visszaillesztésének helyén az emlékeztetőül szolgáló vékony forrasztási varratot. Nem sokkal ezután részeg katonatisztek, állítólag azért, mivel a mögötte lévő étteremben nem akarták kiszolgálni őket, a magyarságon

A Petőfi-szobor az avatás után, sérülten és ma. (A bal oldali két felvétel Dalmay Árpád gyűjteményéből, a jobb oldali a szerző felvétele)

próbáltak elégtételt venni, ledöntötték a szobrot. Ekkor Dalmay meg is jegyezte: „ha a szerencsétlen részek tudták volna, hogy Petőfi ereiben valószínűleg több szláv vér folyt, mint a Leninében, biztosan nem csonkítják meg a szobrot.”

1992-ben a későbbi atrocitások elkerülése végett a szobrot egy mértéktartó talapzatra emelték. Sajnos a Petőfi-szobor elleni ellenséges megnyilvánulások nem szűntek meg. 2013. április 22-én éjszaka felgyújtották a szobor talapzatán elhelyezett koszorúkat. Később előfordult, hogy az elhelyezett koszorúkat akasztották a szoboralak nyakába, egyszer pedig fekete festékkel öntötték le.

Mindezen megpróbáltatások ellenére Petőfi Sándor szobra ma is áll a Vérke partján, és a költő nemcsak a római katolikus templomot szemléli, hanem figyeli a mai beregszásziakat is, reménykedik, hogy a mellette elhaladók beszédéből nem apad ki a magyar szó.

DR. LINNER BERTALAN SZOBRA

A város legnevesebb orvosdoktora, a mindmáig köztiszteletnek örvendő dr. Linner Bertalan (1887–1969) 60 éves sebészi tevékenysége során több mint 46 ezer műtétet végzett, elsőik között volt Európában, aki szívet műtött. Hobbija is közismert volt, állítólag több mint 100 szőlőfajta nemesítése fűződik a nevéhez.

A népszerű orvos emlékének megőrkötésére dr. Duzsej Miklós Beregszászból elszármazott, Magyarországon élő orvos szoborállítást kezdeményezett. Duzsej doktor a költségek fedezéséhez is hatékonyan hozzájárult. A

Linner Bertalan szobra 2005-ben és 2021-ben. (A szerző felvételei.)

kezdeményezést felkaroló Beregszászért Alapítvány szervezésében a kórház parkjában 2004. október 1-jén avatták fel dr. Linner Bertalan mellszobrát, Balogh Géza nyíregyházi szobrászművész alkotását.

Senki nem gondolta, hogy ezt az emléket valaha is bántódás érheti. Sajnos gyarló emberek még ezt sem tisztelték, a szobrot 2007. augusztus 11-re virradóra ellopták. A rendőrségi nyomozást végül siker koronázta, a következő év elején megtalálták a Vérke medrében. Visszakerült eredeti talapzatára, de a vandalizmus során elszenvedett sérülést azóta sem javították ki.

A BEREGDÉDAI HŐSI EMLÉKMŰ

Az egykori megyeszékhellyel, Beregszászsal szomszédos község, Beregdéda (*Dijda*) nyugati határában a mocsár egy része átnyúlik a magyar–ukrán határ magyar oldalára. Ennek közepén állt a vidék egyik legtitokzatosabb vára – a dédai tóvár. Úgy tartják, hogy a Rákóczi-szabadságharc bukása után a várban rablótanya lett, s ez közrejátszott pusztulásában. Beregdéda egyébként, melyhez 1954-ben hozzácsatolták Mezőhomok községet is, 2013 lelket számlál, ebből 1607 fő magyar nemzetiségű. A két település első említése 1356-ból való, Mezőhomokot ekkor a Homoki család birtokolta, Déda pedig királyi birtok volt. Déda volt a jelentősebb település, már a 14. században is több esetben tartottak itt megyegyűléseket. A két falu számtalan birtokosa közül meg kell említeni Szilágyi Erzsébetet, Corvin Jánost, a Perényi, a Lónyay családokat. 1566-ban a tatárok mindkét települést feldúlták. Ez fejlődésükben jelentős visszaesést okozott. A Homoki család kihalása után, 1580-ban Mezőhomok részben királyi tulajdonba került. Az elnéptelenedett Mezőhomokra ruszinok telepedtek be, akik a 17. században már templommal is rendelkeztek. Az idők folyamán a betelepedett ruszinok nagy része elmagyarosodott. Beregdédán 1830-ban báró Perényi Zsigmond timsógyárat alapított. A szabadságharc bukása után azonban a báró javait elkobozták, a timsógyárat a Pogány család vásárolta meg. A gyárat a 20. században számolták fel.

1963 óta működő homokbányáját az utóbbi időben bezárták, és a bányatavon Kárpátalja egyik legnépszerűbb üdülőövezete alakult ki.

A 20. század elején a még önálló Beregdéda közel ezer lelket számláló település volt. A Nagy Háborúban a falu 30 fiát vesztette el. Tiszteletükre 1935. szeptember 15-én a község központjában (*ma a dédai falurészben, az éles kanyarban*) emlékművet állítottak. Nagyon kevés közösségnek sikerült a cseh világ idején hasonló fegyvertényt végrehajtania. Az avatási ünnepségről a *Prágai*

Magyar Hírlap szeptember 19-i számában számolt be: „A háborúban elesettek hozzátartozói és a falu lakossága gyönyörű emlékművet emelt a falu főutcáján. A dór oszlopok hátterében fekete márványlapra vésett harminc név hirdeti, hogy a kis magyar falu meghozta véráldozatát. A három részre tagolt emlékmű középső szakaszán Kispál János beregszászi költő epigrammája köszönti a járókelőt. Napszálltával az emlékmű névsorát villanyfény világítja meg, hogy a hősök neve soha homályban ne maradjon. Az emlékművet vasárnap délelőtt avatták fel közel kétezer résztvevő jelenlétében. A környékbeli magyarság ájtatos éneke vezette be az ünnepséget, majd dr. Nagy Lajos kisbégányi református lelkész, utána pedig Drohobeczy Gyula mezőhomoki görögkatolikus lelkész mondott ünnepi beszédet, majd Andics Benő helybeli református tanító szavalt el Petőfi „Egy gondolat bánt engemet” című költeményét. Ezután dr. Klein Jenő (Kispál János) nagyhatású beszéde következett, majd három bájos leány, Kosztyó Margit, Kosztyó Gáabriella és Bakó Irén Petőfi- és Telek-verseket szavalt.”

A cikkben említett epigrammát egy külön márványtáblába vésték, és azt a hősök neveit tartalmazó tábla alá, az emlékmű alsó részére rögzítették. A szövege így hangzott:

A beregdéai Hősök Emlékműve. (Homoki Szilvia felvétele.)

***Legyen lobogó láng e kőből,
Mely égre tör hőseink szívéből.
Hamvaszd el a turáni átkot,
Ó, szent szeretet,
Jöjjön el országod!***

Sajnos a politikai változások ennek az emlékműnek sem kedveztek. Lepusztalt állapotba került, és a helyiek elmondása szerint az 1970-es években az akkori nem magyar nemzetiségű tanácselnök lángvágóval távolította el az epigrammát tartalmazó márványtáblát.

A falu közössége szerette volna felújítani az emlékművet, akár olyan áron is, hogy az óvatlan pillantások elől a temetőkertbe helyezik át. Ám az idősebb dédaiak közbe avatkoztak, szerintük ugyanis az emlékmű lelke ezen a helyen van, egykor ott gyülekeztek a háborúba induló regruták, családtagjaik ott látták őket utoljára. 2005-ben a KMKSZ Beregdédai Alapszervezete és a községi tanács elhatározta az emlékmű felújítását. A költségeket az általuk szervezett jótékonyági rendezvény bevételeiből, a helyi görögkatolikus egyházközség adományából és egyéni hozzájárulásokból fedezték. A munka során felújították az emlékmű építményét, a hősi halottak névsorát tartalmazó emléktáblát, az eltávolított epigrammás márványtáblát újra cserélték, és azt az emlékmű elé, betonlapra fektették. Az elavult kerítés helyett új köoszlopos vaskerítés épült.

*A beregdédai Hősök Emlékművének új epigrammatáblája.
(Homoki Szilvia felvétele.)*

2016. január 9-re virradó éjszaka egy gépkocsi áttörte az emlékmű kerítését, és megrongálta az alsó emléktábla keretét, letörte az új márványtáblának a sarkát. A vétkes egy helyi lakos volt. A kerítésben okozott sérüléseket kijavították, csupán a márványtáblát nem cserélték ki.

ORSZÁGZÁSZLÓ BÁTÝÚBAN

Beregszászból ma már jó minőségű úton érhetjük el az északnyugatra fekvő Bátýút (*Batyovo*). 1972 óta városi jellegű település, lakossága 3029 fő, ebből 1894 fő magyar nemzetiségű. Első írásos emléke 1213-ból való. Ekkor vásárolta meg a Betke családtól a *Bánk bán*ban is szereplő Simon bán. 1214-ben a hűtlenségi per után visszaszállt a koronára. Aztán 1270-ben Rusdi Mihály ajándékba kapta. Gyermekei nem voltak, így leánytestvérének utódai örökölték, akik családi fészükéről felvették a Lónyay nevet. Ők folyamatosan birtokolták egészen a trianoni országcsönkítésig. 1567-ben az átvonuló tatárok a falu egy részét felégették. Egy 1786-os összeírás szerint 256 lakosa és vízimalmi voltak.

Bátýú fontos vasúti csomópont, vasútállomása 1872-ben épült. Itt csatlakozik a Budapest–Kassa–Lemberg gerincvonalhoz a máramarosi vasútvonal.

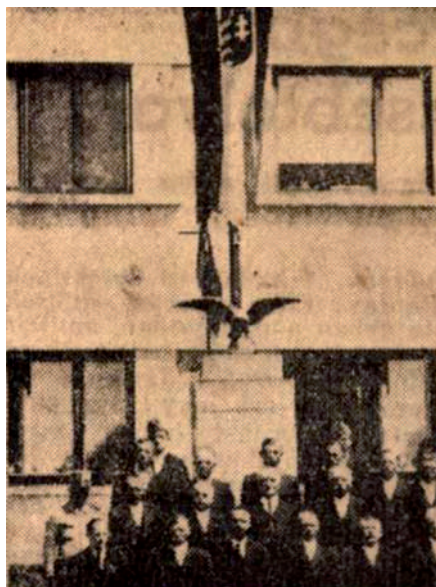
Az 1960-as években a megnövekedett nemzetközi teherforgalom biztosítására, és az 1956-os magyar forradalomból okulva, a szovjet vezetés egy katonai szempontból fontos szárnyvonallal kötötte össze Bátýú vasúti csomópontját az anyaországi Eperjeske mellett felépült rendezőpályaudvarral. Ennek legfontosabb műtárgyát képezte a kárpátaljai Szalóka és az anyaországi Tiszaszentmárton közötti vasúti Tisza-híd. A főleg szovjet katonák által egy esztendő alatt felépített, 1964 januárjában átadott vasúti Tisza-hídon egymásba fonódva építették ki a normál (1435 mm) és szovjet nyomtávú (kezdetben a cári szabvány szerinti 1524 mm volt, de 1970 után az egész birodalomban 1520 mm-es szabványra tértek át) vágányokat. A híd titkos volt, a rendszerváltásig még a magyarországi térképeken sem jelölték.

A szovjet éra alatt, az 1980-as években épült ki teljes egészében Bátýú vasútállomásának Nagybakostól Szernyéig nyújtózó hatalmas kapacitású, rendező pályaudvarrendszere. Ettől kezdve egészen a vörös birodalom felbomlásáig a Magyarország és Nyugat-Európa felé irányuló teherforgalom terén meghatározó szerepet játszott, európai szinten is számottevő vasúti csomópontként tartották számon. Mára jelentősége visszaesett.

A kis magyar világ idején, 1941. július 27-én avatták fel a község Országzászló Emlékművét. A honvédség által adományozott Országzászlót a körjegyzőség

és községháza épülete előtt, a honvédek által kifaragott hatalmas talapzatra állították fel. A *Kárpáti Híradó* két nap múlva tudósított az ünnepségről: „*Ben-sőséges ünnepségen avatta föl Bátyu község vasárnap az országzászlót, amelyet a faluban állomásozó légelhárító tüzérségtől kapott. Régi terve volt Bátyunak, hogy országzászlót állítson föl, azonban anyagi eszközök hiányában a terv nem valósulhatott meg. Mig aztán a légelhárító tüzérség tisztikara: Jurányi Ervin főhadnagy, dr. Varga László hadnagy, Fellner László zászlós és Uriga Gyula hadapródörmmester elhatározták, hogy fölláttják Bátyuban az országzászlót. Az elhatározást tett követte. Alig egy hét alatt előteremtették az országzászló fölláttásához szükséges pénzt és vasárnap délelőtt az impozáns ereklyés országzászló már a bátyui községháza előtt várta fölavatását.*

Az avatási ünnepség a református templomban megtartott istentisztelettel kezdődött, majd a közönség az országzászlóhoz vonult föl. Az ünnepségen megjelent Fekésházy Zoltán alispán, Péchy György főszolgabíró, dr. Széll Sándor, az Ereklyés Országzászló Nagybizottságának képviselője, a környék légelhárító ütegparancsnokai, vitéz Simonkay Gyula a Latorca Rt. vezérigazgatója, Kozma Miklós állomásfőnök és igen nagyszámban a község lakossága és a légelhárító tüzérség.

A bátyui Országzászló Emlékmű avatása. (Friss Ujság, 1941. 08. 06.)

A Himnusz eléneklése után Kovács Károly főjegyző üdvözölte a meglelenteket. majd fölkérte Fekesházy Zoltán alispánt, adja meg az engedélyt az ünnepség megkezdésére. Az alispán köszönetet mondott a katonaságnak, hogy a községet országzászlóval ajándékozta meg.

Jurányi Ervin főhadnagy mondott ezután izzó hazafiságtól áthatott lelkes beszédet, majd Demjén Gábor községi bíró vette át az országzászlót a község nevében. Ezután Szabó Béla református segédlelkész áldotta meg az országzászlót.

Dr. Széll Sándor beszédében kiemelte, hogy az országzászló hivatott arra, hogy minden legkisebb faluban ébrentartsa a hazafias érzést.

Kozma Miklós állomásfőnök rendkívüli hatással, mély átérzéssel szavalta el Papp-Váry Elemérné „Könyörgés” című versét, majd a Hiszekegy hangjai mellett fölszökött az árbcocra az országzászló, amelynek két oldalán rohamsiakos tüzerek álltak díszőrséget, akiktől aztán a bátyui leventék vették át azt.

A felemelő hazafias ünnepség a Szózat hangjai mellett ért véget.”

Az épület ma is áll, jelenleg is ez a községháza. A helyiek elmondása szerint a szovjetrendszer idején a lobogót, majd a zászlóárbcot is eltávolították. A talapatot évek múlva bontották el, köveit beépítették a kerítés betonozásába.

ORSZÁGZÁSZLÓ VÁRIBAN

A Tisza partján, a Borzsa torkolatánál fekszik Mezővári. Lakossága 3114 fő, ebből 2552 fő magyar nemzetiségű. Az egyik legrégebbi magyar falu, valószínűleg az itt letelepedett honfoglaló magyarok alapították a 9–10. században. Neve az egykori Borsova várának emlékét őrzi. Az 1241-es tatárjáráskor a település és a vár is elpusztult. IV. Béla idegeneket telepített ide, akik újjáépítették a települést. Fénykorát a 14. században élte, amikor Nagy Lajos király anyja, Erzsébet királyné városi rangra emeltette, s olyan jogokkal ruházta fel, amilyenvel Buda is rendelkezett. A hagyomány úgy tartja, hogy a vár egyik bástyája még a 16. században is állt, maradványai túléltek az 1566-os krimitatár-betörést, és csak az 1657-es lengyel dúlás idején rombolták le teljesen. Váriban a 17. században többször is tartottak megyei gyűléseket. 1703. május 21-én a Borzsa folyó jobb partján lévő piactéren Esze Tamás kurucok kibontották a fejedelemtől kapott toborzó zászlókat. A dolhai vereség után szétszéledt kurucok itt rendezték soraikat, és 1703. július 14-én, a tiszabecsi csata előtt Rákóczi itt tartotta éjszakai pihenőjét. 1716-ban, az utolsó tatárbetöréskor Várit feldúlták, lakóit rabláncra fűzték. 1726-tól a Schönborn-uradalom birtoka lett.

A település Országzászló Emlékművét 1939-ben, Trianon napján, a Rákóczi zászlóbontás helyszínén – a piactéren avatták fel. Az avatáson az Erekyés Országzászló Nagybizottságát dr. Széll Sándor tanácsstag képviselte. Az emlékmű faragott kövekből épített, kúpszerű, kb. 1 m magas talapzatának tetején fémhenger képezte a zászlórúd tartó foglalatát.

Az archív felvétel jobb oldalán látható a vári Országzászló Emlékmű talapzata a szovjet korszakban. (A vári középiskola gyűjteményéből.)

Az Országzászló későbbi sorsának tisztázásában a helyi születésű Izsák Tibor főiskolai tanár nyújtott segítséget, amit neki ezúton is megköszönünk. A szovjet uralom idején a zászlótartó rudat eltávolították, de a felirat nélküli talapzat a helyén maradt. Itt volt a község kultúrháza, előtte egy fákkal, növényzettel körülültetett, rendezett park volt. Az egykori Országzászló talapzata virágágyások és örökzöld bokrok között néma tanúja volt a magyar múltnak. Az 1998-as, de főleg a 2001-es nagy árvíz idején az egész község óriási károkat szenvedett. Ezzel együtt vált romossá a kultúrház, és a park is súlyosan károsodott. Az újjáépítés során a megrongálódott kultúrházat lebontották. A Borzsa új védőgátja a folyótól kissé távolabb épült fel, magába foglalva a park jelentős részét is. A kőgúla pedig beépült az új védőgátba.

Beregvidék hányatott sorsú magyar emlékeit kutatva meg kell említenünk Mezőkaszonyt is. Országzászló Emlékművéről nagyon kevés információt

találtunk. Az egyik ilyen sajtóhír is csak közvetve tájékoztat róla. 1943-ban a település a hősök és az anyák napját méltatta. A *Kárpáti Híradó* június 3-i számában az eseményről tudósítva megjegyzi: „Az izléses szinpadon állították fel a község Országzászlaját, amely remélni lehet, rövidesen a falu főterén, meltóhelyen lesz.” Az avatásról sajnos nem találtunk tudósítást, pedig ezekről az MTI vagy a lapok általában rövidebb vagy hosszabb formában beszámoltak. Sajnos az Országzászló Emlékműről a helyieknek sincs tudomása. A Kaszony történelmét kutatók, az iránta érdeklődők emlékezetében él egy árbócra felvont nemzeti színű zászló. Ez a Horthy Sarolta (talán Horthy Béla festőművész felesége, esetleg leánya) kúriájából kialakított leventeotthon udvarában, vagy előtte állt. A kúria helyén ma orvosi rendelő van.

Hasonlóan szüksézávú tudósítás utal a Beregszásztól északabbra fekvő, zömében ruszinok lakta Alsóremete és Felsőremete Országzászló Emlékművének a felállítására. Az MTI 1938. december 16-án így tudósított: „Felsőremete, Alsóremete, továbbá Vári, Nagybogdány és más községek Országzászlói előkészületei nagy lelkesedéssel folynak.” Váriról fentebb szoltunk, Nagybogdány pedig elírás, ilyen nevű településről nem tudunk. Sajnos a remetei emlékművek avatásáról már nem találtunk tudósítást. Elképzelhető, hogy meg sem valósultak.

SERES ATTILA

KÁRPÁTALJAI MAGYAR
ÍRÓSORS A SZOVJET ÉRÁBANKOVÁCS VILMOS ÁTTELEPEDÉSÉNEK ÜGYE
ÉS ELŐZMÉNYEI MAGYAR DIPLOMÁCIAI JELENTÉSEK
TÜKRÉBEN (1973–1977)

Kovács Vilmos a XX. századi kárpátaljai magyar irodalom egyik legnagyobb tehetségű, általánosan elismert – s talán az sem túlzó állítás, hogy egyik legkiemelkedőbb – alakja. Életrajzát és alkotói munkásságát Botlik József dolgozta fel egy 2003-ban megjelent érzékletes, az író tragédiáját a maga valóságában elénk vetítő monográfiájában.¹ Özvegye későbbi tanúságtétele szerint Kovácsban sokáig fel se merült az áttelepedés gondolata, otthon, Kárpátalján kívánta megvívni a nemzeti és személyes alkotói küzdelmeit.² A helyzete azonban annyira ellehetetlenült, hogy 1976 őszére a megoldást már ő maga is csak a Magyar Népköztársaságba való áttelepedésében látta. A sors vele szembeni igazságtalansága, hogy mire 1977 nyarán, hosszú huzavona, s már egy meglehetősen deprimáló elutasító határozat után közzölték vele, hogy mégis áttelepedhet Magyarországra, már súlyos, s mint az utókor felől visszapillantva tudjuk, gyógyíthatatlan beteg volt. Akár sorsának fájó szimbóluma is lehetne, hogy egy szovjet rohamkocsi vitte el a szovjet–magyar határig, ahonnan ugyancsak egy kirendelt mentőautóval vitték Budapestre, a Kékgolyó utcai klinikára. Három héttel az átköltözése után, 1977. november 13-án a kórházban hunyt el.³ Mindaz, amit a magyarországi áttelepülésétől várt, az alkotói ambíciói kiteljesítéséhez szükséges – a Szovjetunióban megszokotthoz képest – szabadabb alkotói légkört, jóval szélesebb publikálási spektrumot, illetve toleráns nemzeti és nyelvi környezetet, már nem teljesedhetett be.

Az alábbiakban a Kovács Vilmos áttelepedési ügyére vonatkozó magyar diplomáciai iratokat adom közre, amelyekre nemrégiben bukkantam rá a Ma-

¹ BOTLIK JÓZSEF: *A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927–1977). Pályakép és korrajz.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. /Kárpátaljai Magyar Könyvek 114./

² Uo. 150. o.

³ Uo. 151–152. o.

gyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Az 1976-ban keletkezett forrásaink, így Váczi László kijevei főkonzul Kovács Vilmos kérelmét és ahhoz csatolt önéletrajzát a központi szervekhez továbbító 1976. november 17-i jelentése,⁴ illetve a Roska Istvánhoz írt november 19-i „főnöki” levele,⁵ az ügy előzményeként több ízben is visszautalnak Kovács és a hatalom konfliktusára, továbbá a budapesti külügyi vezetést arról részletesen tájékoztató korábbi, 1973. évi főkonzulatusi jelentésekre. Ezekből a dokumentumokból kihámozható, hogy Kovács Vilmos személyének, illetve a konfliktus jellegének és tartalmának a megítélésében a kijevei magyar diplomátákat elsősorban a hatalomhoz lojális és az irodalompolitikában vonalas álláspontot képviselő Balla László narratívája orientálta. Annak akárcsak felvázolása, hogy milyen előzményekre nyúltak vissza a szovjet kommunista hatalom és Kovács Vilmos közötti ellentétek, jócskán túlfeszítené jelen írás kereteit, az 1971. évi úgynevezett „első beadvány”,⁶ majd az 1972. évi „második beadvány”⁷ története mára közismertté vált. Mindössze annak megállapítására kívánok szorítkozni, hogy a Dupka György által találóan csak a magyar polgárjogi mozgalom „beadványháborújaként” is aposztrofált irodalom- és társadalompolitikai eseménysor⁸ végső következménye az lett, hogy a kárpátaljai helyi pártvezetés hajszát indított a „’72-es beadvány” feltételezett szerzői, mindenekelőtt Kovács Vilmos, Fodó Sándor, (Stumpf) Benedek András és a szellemi holdudvarukba tartozó személyek ellen, ennek módszere a már korábban is alkalmazott erkölcsi megfélemlítés, egzisztenciális ellehetetlenítés volt. A dokumentum készítői nagy árat fizettek a bátorságukért. Elbocsátás, publikációs lehetőség megvonása, egyetemi képzés felfüggesztése, és végső soron az emigráció várt rájuk. Az 1970-es évek második felében S. Benedek András irodalomtörténész, Balla Gyula költő, kritikus, majd, mint említettem, 1977-ben Kovács Vilmos is áttelepedett Magyarországra.⁹

⁴ 4. sz. dokumentum.

⁵ 5. sz. dokumentum.

⁶ Előzményeire részletesen lásd: DUPKA GYÖRGY: *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények adattára*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017. /Kárpátaljai Magyar Könyvek 245./ 148–156. o.

⁷ Részletesen lásd erre a Darcsi Karolina és Dobos Sándor által szerkesztett kötet tanulmányait, dokumentumait és interjúit: „A 72-es beadvány.” *Nemzetiségi és oktatáspolitikai a ’60-as–’70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete*. Szerkesztette: DARCSI KAROLINA–DOBOS SÁNDOR. PoliPrint, Ungvár, 2013.

⁸ DUPKA GYÖRGY: i. m. 155. o.

⁹ CSÁSZÁR ISTVÁN: *A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei*. In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Főszerkesztő: CSATÁRY György. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK U, Beregszász–Ungvár, 2021. 610–612 o.

A Kijevi Főkonzulátus jelentéseit, miután a Külügyminisztériumban érkezett azokat, iktatták és aktára tették. Az aktába utólag kézírással bejegyzett *pro domo utasításokat* és egyéb ügyviteli információkat a bejegyzés időbeli sorrendjében, a dokumentumok alatt, kurziválva és az iratok betűivel azonos betűméretben közlöm. Ezek a rövid, lakonikus szövegrészek megkerülhetetlenek annak rekonstruálásában, hogy Kovács Vilmos áttelepédesi kérelme a magyarországi külügyi – és belügyi – ügyvitelben milyen fázison ment keresztül és milyen hivatali szintekre jutott el. Azt is megtudjuk ezekből, hogy mely párt- vagy kormányzati funkcionáriusok számára nyílt lehetőség arra, hogy betekintés nyerjenek ebbe az ügybe, és így ne csak a kárpátaljai író személyes problémáját ismerhessék meg, hanem az egész kárpátaljai magyar értelmiség helyzetével is szembesüljenek, még hozzá az ő – nemzeti kisebbségi kontextusból kiinduló – interpretációján keresztül.

Ezek a bejegyzések is alátámasztják, hogy az áttelepédes engedélyezésében illetékes magyarországi szerv, a Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Osztálya (BM KEO) a saját hatáskörében lefolytatott vizsgálat során eredetileg elutasító határozatot hozott Kovács Vilmos ügyében.¹⁰ Ez már korábbról is ismert tény volt az író fivére, Kovács Emil, illetve Ungváron élő barátai, a Forrás Stúdió egykori tagjai által M. Takács Lajos rendelkezésére bocsátott dokumentációból, illetve az utóbbi szerkesztésében abból közreadott válogatásból, ami az *Alföld* című folyóirat 1989. évi 6. számában látott napvilágot. 1977. május 23-án ugyanis Kovács Vilmos egy reklamáló levelet írt Almási Sándor kijevi magyar alkonzulnak, amiből eklatánsan kiderül, hogy kérelmét a magyar szervek elutasították, Kovács még az elutasító határozat dátumát is megjelölte.¹¹ Miközben a magyar Belügyminisztérium elutasította a kérelmet, a felső pártvezetés berkeiben – nyilván nem kis részben Váczi László főkonzul erélyes intervenciójának köszönhetően,¹² aki azt javasolta, hogy az

¹⁰ Lásd a 6. sz. dokumentumot.

¹¹ Eszerint az elutasító határozat dátuma 1977. február 24-e volt. Nem lehet tudni, hogy Kovács Vilmos tévesen tulajdonítja-e ebben a levélben a Kijevi Magyar Főkonzulátusnak az elutasító határozatot, avagy az „Önök” megszólítás alatt az eljárásban érintett összes állami szervet érti. A magyar diplomáciai szerv csupán közvetítette felé a Magyarországon, a BM KEO illetékességi körében meghozott határozatot. M. TAKÁCS LAJOS: „*Lépteimet piros öklű plakátok vigyázzák*”. *Dokumentumok Kovács Vilmosról. Alföld*, XL. évf. (1989) 6. sz. 34. o.

¹² A főkonzul nem csak Puja Frigyes külügyminisztert értesítette egy formalizált jelentésében Kovács kérelméről, hanem egy úgynevezett „főnöki levélben” Roska István külügyminiszter-helyettes is. A külügyi ügyvitelben a főnöki levelek kizárólag a címzett személyes tájékoztatására voltak hivatva, és arra szolgáltak, hogy a diplomata közvetlen és személyes segítséget kérhessen a felettesétől egy-egy konkrét ügy megoldásához. Lásd a 4. és az 5. sz. dokumentumot.

író „előlelete” ellenére is fontolják meg a kérelmében foglaltakat –, megindult egy egyeztetés arról, hogy miként viszonyuljanak Kovács személyéhez. Az ügygel az MSZMP olyan korifeusai ismerkedtek meg, mint Aczél György, a Minisztertanács elnökhelyettese, Óvári Miklós, a Központi Bizottság (KB) Propaganda és Agitációs Osztályának vezetője, egyúttal a KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének elnöke, Gyenes András, a KB külügyekért felelős titkára, Berecz János, a KB Külügyi Osztályának vezetője, Kornidesz Mihály, a KB Tudományos Osztályának vezetője és Pozsgay Imre oktatásügyi miniszter. Sajnos azt nem tudjuk, hogy milyen mélységű vita övezte ezt a folyamatot, illetve esetlegesen milyen eltérő álláspontok csaptak össze, az biztos, hogy végül olyan döntés született, miszerint pártfogolják az író kérvényét. Ez pedig a BM KEO határozatának módosítását tette szükségessé, amit Tóth József rendőr alezredes – fellebbezésre hivatkozva¹³ – megtett: saját hatáskörében 1978. augusztus 31-ig engedélyezte Kovács Vilmos áttelepedését Magyarországra.¹⁴

DOKUMENTUMOK¹⁵

1.

Váczi László kijevi főkonzul¹⁶ jelentése a Külügyminisztériumnak Kijev, 1973. július 13.¹⁷

A Magyar Népköztársaság
Főkonzulátusa
20/73. Szt.
Készült: 5 példányban
3 példány Központ
1 példány Moszkva

Szigorúan titkos!
Kijev, 1973. július 13.
Tárgy: Kifogások a
kárpátaljai magyar írók
csoportjának tevékenységét és
a tevékenység magyarországi

¹³ Kovács özvegye úgy emlékezett vissza, hogy a kijevi konzul az áttelepedési kérelem visszautasításának indokaként a szovjet szervek sugallatára hivatkozott. A fellebbezést végül együtt fogalmazták meg a kijevi konzullal. BOTLIK JÓZSEF: i. m. 150–151. o.

¹⁴ Lásd a 6. sz. dokumentumot.

¹⁵ A dokumentumok szövegeképén, tehát az eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattam. A kézírásos betoldásokat, széljegyzeteket, záradékokat, továbbá az eredeti aláírásokat, kézjegyeket kurziváltam. Az értelemzavaró helyesírás hibákat és központozást kijavítottam, azonban a különösen feltűnő elírásokat, elütéseket, a nyelvtani vagy szerkesztési hibákat meghagytam az okmányok publikált változatában is, s erre külön lábjegyzetben hívtam fel a figyelmet. A gyakori és jellemző rövidítéseket (például: kb., elvt., á.) feloldottam, a kiegészített szavakat szögletes zárójellel jeleztem.

¹⁶ Váczi László (1928–2007) diplomata, főkonzul. 1973. március 27-től 1978. június 23-ig a Kijevi Magyar Főkonzulátus vezetője.

¹⁷ Levéltári jelzete: MNL OL, XIX-J-1-j, 1973/99. doboz, 005185/1973. sz. Gépelt eredeti.

1 példány Saját
Előadó: Váczi-Lévay

visszhangját illetően.
Melléklet: Feljegyzés

Magyar Külügyminisztérium
Budapest

J. V. Ilnickij elvtárs,¹⁸ a Kárpátaljai Terület pártbizottságának első titkára a nála tett látogatás során többek között röviden érintette a kárpátaljai irodalmi életben mutatkozó helytelen, a társadalmi rendszertől idegen nézeteket és tevékenységet. A Kárpáti Igaz Szó című lap szerkesztőségében tett látogatás alkalmából Balla László elvtárs,¹⁹ a lap főszerkesztője a szerkesztőség munkájának ismertetése mellett részletesebben kitért az irodalmi élet területén mutatkozó problémákra.

A hivatalos látogatást követően Lévay elvtárs²⁰ külön is találkozott Balla elvtárssal, akit már régebben ismer. Balla elvtárs elmondta: a Kárpáti Igaz Szó magyar nyelvű újság rendeltetése a magyar nyelvű lakosság megfelelő politikai, gazdasági, kulturális stb. tájékoztatásán kívül az is, hogy hetenként egyszer „Neon” cím alatt ismertetést közöljön Magyarország irodalmi, művészeti életéről. Bemutatják a mai Magyarország irodalmát, művészetét, ugyanakkor ébren tartják a klasszikus magyar irodalmat, művészetet. Ennek érdekében kapcsolatokat építettek ki magyarországi kollégáikkal, elsősorban a Tiszatáj című folyóirattal. Elképzeléseik megvalósultak, hetenként jelennek meg a „Neonban” magyar írók, költők munkái.

Ezt a kapcsolatot kihasználva, a Kovács Vilmos vezette kárpátaljai fiatal írók csoportja nem kívánatos, káros tevékenységbe kezdett, amihez segédkezet kaptak egyes magyar kollégáiktól. Miután világossá vált, hogy Kovácsék helytelen tevékenységbe kezdtek, a Kárpáti Igaz Szó kénytelen volt a kapcsolatot megszakítani. Kovácsékat többször figyelmeztették. Ők

¹⁸ Ilnickij, Jurij Vasziljevics (1924–2016), ruszin származású szovjet pártfunkcionárius. A Huszti járáshoz tartozó Rosztován született. 1962. február 5-től 1980. december 2-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára.

¹⁹ Balla László (1927–2010) kárpátaljai magyar költő, író, műfordító, lapszerkesztő. A felvidéki Pálocon született. 1947-től a *Kárpáti Igaz Szó* olvasószerkesztője, az 1965. június 1-jén első ízben a *Zakarpaszka Pravdától* részben eltérő tartalommal, majd 1967. március 8-tól önálló magyar kiadású napilapként megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője 1987. augusztus 13-ig. 1971. május 22-én a Forrás stúdióval szemben létrehozott József Attila Irodalmi Stúdió megalapítója, elnöke 1981. decemberig. 1988-ban a József Attila Alkotóközösségnek egyik alapító tagja. 1989-ben a KMKSZ-t létrehozó tíztagú szervezőbizottság tagja, 1989–1992 között a KMKSZ választmányának tagja.

²⁰ Lévay József: 1974. július 31-ig alkonzul a Kijevi Magyar Főkonzulátuson.

a figyelmeztetés ellenére tovább folytatják pártellenes írói tevékenységüket és a nemkívánatos magyarországi kapcsolatot. Magyarországon továbbra is lehetőséget biztosítanak számukra véleményük kinyilatkoztatására, sőt kikiáltották őket a kárpátaljai irodalmi élet bajnokainak.

Kovácsék tevékenysége főleg korábban gondot jelentett a terület párt- és állami vezetőinek, megnehezítette az ezen a területen dolgozó magyar nemzetiségű elvtársak munkáját is.

A Kárpátaljai Terület pártbizottság foglalkozott a kérdéssel. Felelőssé tették a Kárpáti Igaz Szó-t, hogy nem kísértc kellő figyelemmel Kovácsék tevékenységét. A csoport tevékenységének ellensúlyozására körülbelül két évvel ezelőtt megalakították a „József Attila” irodalmi stúdiót,²¹ amelybe fiatal írók, költők tömörülnek. A kétéves működés során elismerésre méltó eredményeket értek el, s ma már ellensúlyozni tudják Kovácsék romboló munkáját.

Csatoljuk a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségében készített feljegyzést, amely tükrözi – konkrétumokat is felsorolva – a problémát és az itteni gondokat. A feljegyzést párt- és állami szervek tudta, engedélye nélkül bocsátották rendelkezésünkre, s kérték, hogy ne hivatkozzunk rá.

Kérjük, hogy jelentésünket és a feljegyzést juttassák el illetékes párt- és állami szerveinkhez és a szükséges intézkedést tegyék meg. Meggyőződésünk ugyanis, hogy Kovácsék csoportjának kifogásolt magyarországi támogatása, propagálása árt országaink kapcsolatának és közvetve nagy kárt okoz a Kárpátalján élő magyar nemzetiségű lakosságnak.

Vácz László
Vácz László
főkonzul

²¹ Sic! A József Attila Irodalmi Stúdió 1971. május 22-én alakult Ungváron, a Kárpáti Igaz Szó keretében a Forrás Stúdió helyett, a hivatalos politikától nyújtott „elégtételként”. Alapítója Balla László, az újság akkori főszerkesztője volt. Elnöke Márkus Csaba, a Kárpáti Igaz Szó helyettes főszerkesztője, titkára Erdélyi Gábor, a lap kulturális rovatának vezetője. Az alkotóműhely az 1970-es években a brezsnyevi-szuszlovai irodalompolitika jegyében fejtette ki működését, ez az időszak a fiatalok számára inkább a tanulás, az önképzés, a közösségi élet iskolája volt. 1981 decemberétől egy háromtagú elnökség – Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor – irányította, szervező titkára Kovács Elemér, tagjai Füzesi Magda, a beregszászi tagcsoport vezetője, valamint Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Finta Éva voltak. Ugyanekkor újjászerveződött az idősebb pályatársakból, a lap vezetőiből, irodalomtörténészekből álló tanácsadó testület is, a József Attila Irodalmi Stúdió Védnöki Tanácsa. Tagjai: Balla László (elnök), Erdélyi Gábor, Gortvay Erzsébet, Márkus Csaba, Szalai Borbála. A műhely tagjainak száma 1987-re közel ötvenre gyarapodott, akik közül körülbelül harmincan publikáltak rendszeresen. A Kárpáti Igaz Szó hasábjain havonta megjelenő, kivágható formátumú irodalmi mellékletükben, a *Lendületben* a szépirodalmi írásokon kívül irodalomtörténeti, szociológiai, nyelvészeti és néprajzi dolgozatokat jelentettek meg. A stúdió keletkezéstörténetére és tevékenységére részletesen: DUPKA GYÖRGY: i. m. 160–167. o.

Melléklet

Balla László feljegyzése a kárpátaljai magyar írók megjelenéséről a magyarországi irodalmi folyóiratokban

Hely nélkül, időpont nélkül.

Feljegyzés

[a] kárpátontúli szovjetellenes, nacionalista elemek szerepléséről a magyarországi sajtóban

Az utóbbi két-három évben történt néhány olyan eset – eléggé kirívó –, amikor a magyarországi sajtó szélsőséges kárpátontúli nacionalista elemeket támogatott, illetve juttatott fórumhoz.

Előljáróban itt annyit, hogy a Kovács Vilmos (író) vezette nacionalista csoportosulás (leginkább húsz és harminc közötti tollforgató fiatalokból áll) rendkívül veszélyes játékot űz; a magyar lakosságot következetesen igyekszik szembeállítani a terület más nyelvű lakóival (főként a többséget alkotó ukránokkal), akadályozza a kárpátontúli magyarság integrálódását, azt, hogy megtalálja méltó helyét a szovjet életben; ilyenformán ezek az elemek nemcsak az internacionalizmus, hanem a magyar nemzeti érdekek ellen is vétenek.

Néhány szót a csoport kialakulásáról.

A csoport vezetője (és egyetlen nagyobb felkészültségű tagja) Kovács Vilmos író. Nacionalista nézeteinek kirívó formában először az 1956-os magyarországi események idején adott kifejezést, s kijelentései miatt távoznia is kellett akkori állásából (a munkácsi kerületi lap szerkesztőségében dolgozott). Később kiadott egy nacionalista szellemű regényt, a „Holnap is élünk”-et. A regény a valóságnak meg nem felelően, nacionalista torzításokkal írja le főként a felszabadulás utáni első éveket, ezért a kárpátontúli társadalom elítélte, kiadói pártfegyelmet kaptak.²² Magyarországon azonban több dicsérő kritika is megjelent a könyvről, így Kiss Ferenc tollából a Tiszatájban,²³ E. Fehér Pál²⁴ tollából a Népszabadságban²⁵

²² Sic! Az ige az eredetiben is többes számban van.

²³ KISS FERENC: Egy kárpát-ukrajnai magyar író regénye. (Kovács Vilmos: Holnap is élünk.) *Tiszatáj*, XIX. évf. (1965) 11. sz. 896. o.

²⁴ E. Fehér Pál (1936–2013) újságíró, kritikus. 1968–1971 között a Népszabadság rovatvezető-helyettese, majd 1971-től kulturális rovatvezetője és a szerkesztőbizottság tagja. 1972–1990 között a Kritika munkatársa, ezzel egyidejűleg 1975–1990 között a Szovjet Irodalom főszerkesztő-helyettese, majd 1989–1990 között főszerkesztője.

²⁵ E. Fehér Pál recenziója nem a Népszabadságban, hanem az Élet és Irodalomban jelent meg. Lásd: E. FEHÉR PÁL: A kárpátaljai magyarság regénye. (Kovács Vilmos: Holnap is élünk. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod.) *Élet és Irodalom*, 1965. október 2. 4. o.

(különben mindkét szerző azóta is következetesen támogatja, fórumhoz juttatja Kovácsot). Tulajdonképpen ezzel kezdődött a helyi viszonyokkal, problémákkal nem ismerős magyarországi sajtó illetéktelen beavatkozása területünk politikai, művelődési életébe. A pártunkívüli Kovács ellen azonban semmilyen eljárás nem indult, megmaradt vezető szerkesztői állásában a Kárpáti Kiadónál, de pozícióját arra használta fel, hogy – főként tollforgató egyetemi fiatalokból – nacionalista irodalmi csoportot hozzon létre. E csoport tagjai azután Forrás Stúdió²⁶ néven egyesültek, formálisan a Kárpátontúli Ifjúság magyar kiadása mellett és az említett kiadványban számos sovinszta, szovjetellenes írást publikáltak. Ilyen írások elsősorban Benedek András (családi neve Stumpf²⁷), Zselicki József, Fábíán László tollából jelentek meg. Ez a következőképpen vált lehetségessé. A Kárpátontúli Ifjúság magyar kiadása: fordítási lap, ilyenformán illetékes szervek nem ellenőrizték, senki nem számított rá, hogy ott időről-időre eredeti írások is megjelennek. A dolgok kipattanása után az ügyben illetékes szervek a legnagyobb óvatossággal jártak el, a szerzők közül senkinek semmilyen bántódása nem esett, csak a lap vezetőinek kellett pártvonalon felelniük a történetekért. A Forrás Stúdió természetesen megszűnt, tagjai azonban folytatják szovjetellenes tevékenységüket. Most Magyarországon keresnek (és sajnos, találnak) fórumot (a helyi kiadványokban különben nem is hajlandók publikálni).

Az egyik legsajnálatosabb és legcsúnyább (később sok bajt okozó) eset Kovács Vilmos és Benedek András (Stumpf) kétrészes közös cikkének megjelenése a Tiszatájban. A cikk a kárpátontúli magyar irodalmi élet keresztmetszetét igyekszik adni a múltban (1. rész) és a felszabadulás után (2. rész).

²⁶ Az Ungvári Egyetem magyar nyelv- és irodalom szakán tanuló fiatal költők és írók – Benedek András, Balla Gyula, Györke László – közreműködésével 1967 novemberében a Kárpátontúli Ifjúság című területi lap szerkesztősége keretében alakult meg Zselicki József elnökletével a Forrás Ifjúsági Stúdió. Tagjai a fentiekén kívül Fodor Géza, Vári Fábíán László, Füzesi Magda, Peleskei Jenő, Dupka György és mások voltak, akik már több ízben publikáltak a Kárpátontúli Ifjúságban és a Kárpáti Igaz Szóban. A stúdió tagjainak vezetésével Kárpátalja több magyarlakta településén irodalmi, illetve olvasókörök alakultak. E körökben a stúdióba tömörült fiatalok megismerkedtek az egyetemes magyar irodalommal, amelyről a „közoktatás” útján csak tudatosan eltorzított képet nyerhettek. Néprajzi és folklórgyűjtéssel is foglalkoztak, tudatosan törekedtek a hagyományok ápolására. Néhány évi eredményes munka után azonban, a kezdettől fogva gyanakvással figyelt és egyre inkább ellenzékinek tartott Stúdió 1971 végére megszűnt. A megszűnésének közvetlen előzménye a Kárpáti Igaz Szóban *Elidegenedés* címmel Balla László tollából megjelent szerkesztőségi cikk volt, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok büvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt a cikkíró szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük. A stúdió vezetői ellen rágalomhadjárat indult. Részletesen: DUPKA GYÖRGY: i. m. 148–160. o.

²⁷ Sic! Helyesen: Stumpf.

Nagy felhördülést váltott ki a Kárpátontúlon már az első rész megjelenése is, hiszen az irodalmi múltat nem marxista szempontból értékelte, [illetve] reakciós nacionalista, sovíniszta írókat tüntetett fel teljesen pozitív színben. A második részt azonban egyszerű politikai diverzióként lehet csak felfogni.²⁸

És nem csupán az irodalmi életet mutatta be görbe tükörben (szigorúan elitélve minden olyan művet, amely a pártosság, az elkötelezettség jegyében született), hanem a területen kialakult politikai helyzetet is meghamisította, megrágalmazta a pártpolitikát. Kijelentette például, hogy a felszabadulás utáni első évek az ukrán nacionalizmus uralmának jegyében zajlottak le. Ez nem igaz. Mert bár voltak szórványos (először több, majd aztán mind kevesebb) megnyilvánulásai az ukrán (és a magyar, a román és a zsidó stb.) nacionalizmusnak egyes személyek részéről, a párt- és tanácsi szervek ez ellen elejétől fogva következetesen harcoltak, tehát a nacionalizmus nem vált és nem válhatott uralkodóvá. De még ha így is lett volna, ennek megállapítására akkor sem a Tiszatáj és a pártonkívüli szerzők a hivatottak, hanem az SZKP Központi Bizottsága.

A helyi politikai életben kompromittált, az irodalmi életben itt kívül rekedt elemeknek fórumot adott az utóbbi napokban két magyarországi kiadvány is, a Magyar Ifjúság és a Komárom megyei Új Forrás.

A Magyar Ifjúságban (1973. március 30-i szám) különösen veszélyes hírokat penget a bevezető cikk (szerzője Varga Lajos Márton), amely kijelenti, hogy a kárpátontúli magyar irodalom az adott publikációkban szereplő (szovjetellenes) szerzők révén fog megújulni és elitélően (de nem konkrétan, példákat nem idézve) nyilatkozik azokról az írókról, akik az elkötelezett irodalmat művelik (Kecskés Béla, Balogh Balázs stb.).²⁹ A gyűjteményben közölt (zömükben dekadens) versek is tartalmaznak a szovjet életformára rossz fényt vető utalásokat (Zselicki József „Felcsapok halottnak” című versében:

Így érni halálra!
Mennék görcsnek fára,
vizekbe kőnek
rozoga asztalra frissensült
kenyérnek...)

²⁸ Lásd: I. rész: KOVÁCS VILMOS–BENEDEK ANDRÁS: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. I. *Tiszatáj*, XXIV. évf. (1970) 10. sz. 961–966. o. 2. rész: KOVÁCS VILMOS–BENEDEK ANDRÁS: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. II. *Tiszatáj*, XXIV. évf. (1970) 12. sz. 1144–1150. o.

²⁹ Lásd: VARGA LAJOS MÁRTON: Fialatok Kárpát-Ukrajnából. *Magyar Ifjúság*, 1973. március 30. 30. o.

Az Új Forrás publikációja (1973. évi 1. szám) csak úgy értelmezhető, mint szovjetellenes izgatás, mint az irredentizmus nyílt hirdetése. Különösképpen vonatkozik ez a Kiss Ferenc bevezető cikkére,³⁰ amely több ilyen kijelentést tartalmaz. A folyóiratban szereplő (szovjetellenes, itt nem publikáló) költőkről Kiss ezt írja: „Zordságuk bajvívó zordság (Benedek, Fábián, Fodor), keservük az életre edződés szigorától kemény, tragikus képeikben emberi méltóság ad hírt a maga töretlenségéről, s épp ilyen megszenvedett a reményük is: az, hogy tél vérét végül is felissza a szél, s a gondok hídján átjutnak a jó jelekkel intő túlsó partra.”³¹

Csak izgatásként értelmezhető Benedek András „Hazatérés” című verse:

Hetedíziglen
Prédikátorok fia vagyok,
Magam is
Kitagadott.

Parazsat izzíts,
Fogót hevíts hát,
vén inkvizítor,
Én
itthon vagyok.

Van ugyancsak őtőle a „Mese”:³²

Fegyvertelen vagyok
És árva;
Koldus királyfi
Feketevárba.

Enyém az ország
és a trón!
Lengék tört zászlóként
A bitón.

³⁰ Sic!

³¹ Lásd: KISS FERENC: *Fiatalok írásai Kárpátaljáról. /Szomszédságban/ Új Forrás, V. évf. (1973) 1. sz. 55–57. o.*

³² Mindkét vers ugyanott, a lapszám 60. oldalán jelent meg.

Rendkívül furcsa ugyanebben a számban a Kárpátontúlról elszármazott Györke Zoltán „Végváron új vitéz” című verse. A szerző ezt a versét a nacionalista Kovács Vilmosnak ajánlja és úgy tünteti fel a dolgot, mintha Kovács sovíniszta izgatásával „végváron” a létében fenyegetett magyarságáért harcolna (a valóság ennek épp az ellenkezője).³³

Az Új Forrás közölt verseket olyan szerzőktől is, akik sikerrel szerepelnek a kárpátontúli irodalmi életben, s akik minden kapcsolatukat megszakították a Kovács, Benedek, Fábíán, Zselicki féle nacionalista elemekkel. De Kecskés Béla versét és fényképét például a szerző tudta és engedélye nélkül közölték és Kecskés az Új Forrásnak erre a lépésére a legnagyobb felháborodással reagált: semmi kedve nem volt ebben a környezetben szerepelni. Az SZKP politikájával, a helyi pártszervek intézkedéseivel következetesen szembehelezkedő nacionalista csoport gyakori szerepeltetése a magyarországi sajtóban és a kárpátontúli magyarok életére vonatkoztatott irredenta kijelentések elburjánzása rendkívül nehéz helyzetbe hozza elsősorban azokat a magyarokat, akik a Kárpátontúlon a pártpolitika szellemében végeznek ideológiai munkát a magyar lakosság körében, de hátráltatja az egész kárpátontúli magyarság előrehaladását, prosperálását, az ukrán és a magyar lakosság közti viszály magvainak elhintésével politikai diverziót visz véghez. A kárpátontúli magyarok nem kérnek a sorsuk iránt ilyen³⁴ érdeklődésből, az ilyen³⁵ „segítségből”.

2.

Váczi László kijevei főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak Kijev, 1973. július 23.³⁶

A Magyar Népköztársaság
Főkonzulátusa
20/1/1973. Szt.
Készült: 5 példányban
3 példány Központ
1 példány Moszkva
1 példány Sajtó
Melléklet: Feljegyzés

Szigorúan titkos!
Kijev, 1973. július 23.
Tárgy: Kifogások a
kárpátaljai magyar írók
csoportjának tevékeny ségét
és a tevékenység magyarországi
visszhangját illetően.
Hivatkozási szám: 20/73 sajtó

³³ Ugyanott, a lapszám 53. oldalán. A folyóiratban a költő vezetéckneve Györke formában szerepel.

³⁴ Aláhúzás géppel.

³⁵ Aláhúzás géppel.

³⁶ Levéltári jelzete: MNL OL, XIX-J-1-j, 1973/99. doboz, 005185/1/1973. sz. Gépelt eredeti.

Magyar Külügyminisztérium
Budapest

Hivatkozott számú jelentésünkre³⁷ mellékelten felterjesztem a Kárpáti Igaz Szó című lap 1973. július 20-i számát. A lap Mérges füvek címmel (alcím: Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról) írást közöl a jelentésünkben ismertetett problémáról.³⁸

Kérem, hogy hivatkozott számú jelentésünket és a most küldött lapot szíveskedjék megmutatni Puja³⁹ és Marjai⁴⁰ elvtársaknak is.

Kérem továbbá, hogy saját tájékoztatásunkra, munkánkhoz az Új Forrás 1973. évi 1. számát, valamint a Tiszatáj vonatkozó számát megküldeni szíveskedjék.

Vácz
Vácz László
főkonzul

3.

Vácz László kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak Kijev, 1973. december 6.⁴¹

A Magyar Népköztársaság
Főkonzulátusa
20/2/1973. Szt.
Készült: 5 példányban
3 példány Központ
1 példány Moszkva

Szigorúan titkos!
Kijev, 1973. december 6.
Tárgy: Kárpáti Igaz Szó
példányai felterjesztésével
kapcsolatos nehézségek.
Hivatkozási szám: 41/337. sz. távirat

³⁷ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

³⁸ Az említett cikk: RÓTMAN MIKLÓS: Mérges füvek. Jegyzetek a burzsoá magyar nacionalizmusról. *Kárpáti Igaz Szó*, 1973. július 20. 2–3. o.

³⁹ Puja Frigyes (1921–2008) kommunista politikus, diplomata. 1968. június 26-tól 1973. december 14-ig a külügyminiszter első helyettese, majd 1973. december 14-től 1983. július 8-ig külügyminiszter.

⁴⁰ Marjai József (1923–2014) politikus, diplomata. 1970. augusztus 20-tól 1973. december 14-ig külügyminiszter-helyettes, majd 1973. december 14-től 1976. augusztus 14-ig a külügyminiszter első helyettese és külügyminisztériumi államtitkár, 1976. augusztus 14-től 1978. április 22-ig moszkvai nagykövet. 1978. április 23-tól 1988. október 5-ig a Minisztertanács elnökhelyettese, 1987. december 16-tól 1988. október 5-ig kereskedelmi miniszter, egyúttal 1976. július 21-től 1989. október 7-ig az MSZMP KB tagja.

⁴¹ Levéltári jelzete: MNL OL, XIX-J-1-j, 1973/102. doboz, 005081/1973. sz.

1 példány Sajtát

3/1-1/73. sajtát

Előadó: Lévy JózsefMelléklet: admin-ban 1 csomagMagyar Külügyminisztérium
Budapest

Hivatkozással a fenti számú táviratra, illetve admin. jelentésünkre, mellékelten felterjesztjük a Kárpáti Igaz Szó 1973. októberi-novemberi példányaait.

Folyó év december 3-án látogatást tett a főkonzulátuson Balla László elvtárs, a lap szerkesztője. Elmondta, kérésünknek megfelelően biztosítja a lapot – ha utólag és késéssel is – a főkonzulátus számára, de hangsúlyozta, hogy nem magyarországi elküldésre. Nem szeretne kellemetlen helyzetbe kerülni, hiszen – az ismert rendelkezés miatt – megtagadták a lap küldését a budapesti Szovjet Nagykövetségnek, amelyik pedig igényelte és kérte azt. Ezt figyelembe véve a főkonzulátus példányaait fogjuk a jövőben rendszeresen felterjeszteni, második példány megrendelésével nem próbálkozunk, mert nem vezetne eredményre.

A leírtakra tekintettel kérjük, hogy a lapot belső használatra szóló anyagként kezeljék. Balla elvtárs – mintegy mentegetőzés-képpen⁴² – elmondta, hogy a lap 3-4 évvel ezelőtt többet foglalkozott magyar eseményekkel. Sajnos a kialakult helyzet (lásd a 20/73. sz. jelentést)⁴³ miatt ezt nem tudják folytatni. Jelenleg annyit tudnak tenni, hogy a Magyarországgal kapcsolatos híreket elsősorban a moszkvai Magyar Nagykövetség által kiadott sajtótájékoztató anyagai alapján közlik a lapban.

Megemlítette, hogy legújabban Szakolczay Lajosnak és Szepesi Attilának a Kortárs ez év 11. számában megjelent kapcsolatos írása⁴⁴ tett rossz szolgálatot, nehezíti helyzetüket. A problémát az okozza, hogy ezek az írások azokat az írókat, költőket (Kovács Vilmos, Benedek András) értékelik a legmagasabbra, akiket a helyi párt- és tanácsai vezetők nacionalistáknak, szovjetelleneseknek tartanak.

Felhívjuk a figyelmet a lap ez év október 30-i számában közölt, „Kit is szolgáltak a magyar burzsoá nacionalisták” című írására,⁴⁵ amely szintén utal arra, hogy a nacionalizmus jelenségei, illetve a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozás jelentős gondot jelent a Kárpátalján.

⁴² Sic!

⁴³ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

⁴⁴ Lásd: SZAKOLCZAY LAJOS: A Kárpáti Kalendárium Irodalmi Mellékletei, 1970–1973. *Kortárs*, XVII. évf. (1973) 11. sz. 1834–1836. o. SZEPESI ATTILA: A várakozás legszebb reggelén. *Fiatal kárpát-ukrajnai magyar költők antológiája*. *Kortárs*, XVII. évf. (1973) 11. sz. 1837–1838. o.

⁴⁵ Sic!

Megismételjük kérésünket, hogy munkánk és tájékoztatásunk segítése érdekében – amennyiben lehetséges – küldjék meg a 20/1/73 sz. jelentésünkben⁴⁶ említett sajtótermékeket.

Kérjük, hogy jelentésünket Marjai elvtársnak megmutatni szíveskedjék.

Váci László
Váci László
főkonzul

4.

Váci László kijevi főkonzul jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek Kijev, 1976. november 17.⁴⁷

A Magyar Népköztársaság
Főkonzulátusa
52/szt/1976.
Készült: 4 példányban
Központ: 2 példány
Moszkva: 1 példány
Saját: 1 példány

Szigorúan titkos!
Kijev, 1976. november 17.
Tárgy: Észrevételek Kovács
Vilmos Kárpátalján
élő magyar nemzetiségű író
áttelepedési kérelmével kapcsolatban
Hivatkozási szám: 20/1973/szt jelentés
12/Ko/52-1/1976 konzuli főosztály
Melléklet: 1 db önéletrajz (2 példányban)

Külügyminisztérium
Puja Frigyes elvtárs
külügyminiszter
Budapest

Jelen futárban 12/Ko/52-1/1976 számon felterjesztjük Kovács Vilmos és családja végleges áttelepedési kérelmét. A kérelmet nevezett személyesen adta át, és így Almási elvtársnak⁴⁸ módja volt vele elbeszélgetni, anélkül, hogy ismerte volna a hivatkozott számú jelentésben⁴⁹ Kováccsal kapcsolatban leírt dolgokat.

⁴⁶ Lásd a 2. sz. dokumentumot.

⁴⁷ Levéltári jelzete: MNL OL, XIX-J-1-j, 1977/123. doboz, 005673/1976. sz.

⁴⁸ Almási Sándor: 1974. július 1-től alkonzul a Kijevi Magyar Főkonzulátuson.

⁴⁹ Vagyis az 1. sz. dokumentumban.

[A] Kovács Vilmos által elmondottak lényege így foglalható össze: 1975 után ő mind magánember, mind pedig irodalmi vonalon⁵⁰ lehetetlenné lett téve. Tele van sérelemmel, emellett még súlyos elhelyezkedési gondjai is vannak. Legnagyobb sajnálatára számára egyetlen kiút van, a Magyarországra való végleges áttelepedés.

Minderre azért került sor, mert ő és jó néhány írótársa tudatosan vállalja nemzeti hovatartozását. Érzésük és értékelésük szerint a nemzeti hovatartozás számukra – minden vád ellenére – nem nacionalizmus, hanem hazafiság kérdése. Kovács Vilmos külön is kihangsúlyozta, hogy náluk a nemzeti hovatartozás, a nemzeti kultúra, történelem, hagyomány, egyéb kötődések, s a nyelv stb. tudatos ápolása, hirdetése, céljában nem szovjetellenes. Legnagyobb tragédiájuknak nevezte az ukrán nacionalizmusnak azt a tulajdonságát, hogy a saját nagyság hirdetése mellett elsősorban a kisebb nemzetiségekkel szemben jelentkezik. A helyi, nacionalista megnyilvánulásokra tett, tulajdonképpen kikényszerített és nem mindig átgondolt reakcióikat már szovjetellenes bélyegzővel látják el. Így lettek ők [hivatalosan]⁵¹, a Kárpátalján élő magyar nemzetiségű, figyelemre méltó irodalmi színvonalat képviselő írók szovjetellenesek.

A Kovács Vilmos által a fentiekben vázoltakkal egyes pontokon természetesen vitába lehet szállni, ami egyébként meg is történt, úgy látjuk, hogy Kovács Vilmosnál a hazafiság és internacionalizmus kategóriája egymástól elválasztva jelentkezik. Ugyanakkor a főkonzulátus nem tudja, és nem is feladata eldönteni, hogy Kovácsék ténykedése mennyiben volt káros, mennyire volt az nacionalista vagy szovjetellenes.

A hivatkozott szjt jelentésünkben és annak csatolt mellékletében⁵² foglaltak a Kárpátontúli Terület vezetésének véleményét tartalmazzák. De így utólag, a helyzet jobb ismeretében megállapítható, hogy az említett jelentésünk mellékletét képező és Balla László elvtárstól kapott feljegyzés (minden valószínűség szerint az ő munkája) nem mentes a túlzásoktól és a szubjektívizmustól.

A kép teljességéhez véleményünk szerint hozzátartozik a másik oldal álláspontjának ismerete, elemzése is. Erre módot ad Kovács Vilmos végleges letelepedési kérelme, nevezett önéletrajza is. Megemlítjük, a Kováccsal való beszélgetés során derült fény arra, hogy korábban áttelepedési kérelemmel fordult a magyar szervekhez, és az engedélyt meg is

⁵⁰ Sic! Helyesen: „mind magánemberként, mind irodalmi vonalon”.

⁵¹ Ez a szó géppel utólagosan áthúzva a szövegben.

⁵² Lásd az 1. sz. dokumentumot és annak mellékletét.

kapta 1976-ban Stumpf András (írói nevén Benedek András) is, aki szintén a megbírált fiatal írók közé tartozik és szerepel a 20/1973. sz. jelentés mellékletében. Anélkül, hogy Kovácsnak mindenben igazat adnánk és az általa elmondottakat kritikátlanul elfogadnánk, úgy látjuk, az ő esete és a kérelme is magyarázza, megvilágítja, miért foglalkozott és foglalkozik a kárpátjai magyar nemzetiségű értelmiségiek elég nagy száma a Magyarországra való végleges áttelepedés gondolatával, amiből eredően a ténylegesen átteleplők száma évről-évre nő.

Kérjük, hogy Kovács Vilmos áttelepedési ügyében alapos vizsgálat után, az 1973-ban felterjesztett jelentésünkben foglaltak kritikai figyelembevételével szülessen döntés.

Váczai László
Váczai László
főkonzul

*Maklári⁵³ e[lv]társ! Sürgősen kérem ennek az ügynek az előzményeit.
XI. 26. Sebestyén⁵⁴*

*A jelentés másolatát az önéletrajz fénymásolatával együtt megküldtük
Aczél,⁵⁵ Óvári,⁵⁶ Gyenes,⁵⁷ Berecz,⁵⁸ Kornidesz⁵⁹ és Pozsgay⁶⁰ elvtársaknak.*

⁵³ Maklári György (1932–2022) közgazdász, diplomata. 1968–1973-ban beosztott diplomata a Moszkvai Nagykövetségen. 1973–1978 között megbízott fősztályvezető, majd fősztályvezető a Külügyminisztériumban. 1978. augusztus 2-től 1983. július 23-ig kijevi főkonzul, 1983–1987-ben a KÜM Központi Biztonsági Fősztályán fősztályvezető helyettes. 1988. február 23-tól 1990. szeptember 6-ig leningrádi főkonzul.

⁵⁴ Sebestyén Jenő (1923–2004) közgazdász, az MSZMP funkcionáriusa. 1973–1979 között a KÜM I. Területi (Szovjet) Fősztályának helyettes vezetője, majd vezetője.

⁵⁵ Aczél György (1917–1991) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1970. november 28-tól 1988. május 22-ig az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, 1974. március 21-től 1982. június 25-ig a Minisztertanács elnökhelyettese.

⁵⁶ Óvári Miklós (1925–2003) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1966. december 3-tól 1988. május 22-ig a KB tagja, 1975. március 22-től 1988. május 22-ig az MSZMP PB tagja, egyúttal 1974. májustól a KB Agitációs és Propagandabizottságának elnöke 1985-ig, illetve 1975. áprilistól az MSZMP Kulturpolitikai Munkaközösségének (1980-tól Művelődéspolitikai Munkaközösség) elnöke 1985-ig.

⁵⁷ Gyenes András (1923–1997) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. Az MSZMP XI. kongresszusán (1975. március 17–22.) a KB és a KB Titkárságának tagjává választották, a Központi Bizottságban a külügyekért felelős titkár 1982. június 24-ig.

⁵⁸ Berecz János (1930–2022) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1974. június 20-tól 1982. június 23-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője.

⁵⁹ Kornidesz Mihály (1930–2014) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1973. november 1-től 1983. július 6-ig az MSZMP KB Tudományos Osztályának vezetője.

⁶⁰ Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, egyetemi tanár. 1976. július 22-től 1982. június 25-ig

(Ez a kör kapta az előzményeket is.) Csatoltuk az 1973-beli 20/szt. jelentés másolatát, az ahhoz csatolt feljegyzéssel együtt. Szücsné⁶¹ 12/10.

Melléklet

Kovács Vilmos áttelepedési kérvényéhez csatolt önéletrajza

Ungvár, 1976. október 28.

Önéletrajz

Én, Kovács Vilmos, 1927. június 5-én születtem a beregszászi járási Gát községben.

Apám, Kovács Emil földnélküli falusi kőműves volt, 1921-től a CsKP⁶² tagja, a gáti alapszervezet alapítótagja. Politikai tevékenysége miatt a csehszlovák hatóságok számos alkalommal bebörtönözték, ezen felül azzal sújtották, hogy nem adták meg neki az állampolgárságot, ami azt jelentette, hogy nem kaphatott szakmája szerinti iparendélyt, s így alkalmi napszamos-munkát⁶³ kellett vállalnia.

Anyám, Kacsó Borbála 1956-ban, 55 éves korában meghalt. 1955-től 1958-ig a gáti elemi iskolában tanultam.

1938-ban – Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz történt csatlósáskor⁶⁴ – apámat letartóztatták, s amikor hónapok múlva szabadon bocsátották, családukat kitoloncolták a faluból. Beregszászban telepedtünk le, ahol elvégeztem az állami polgári iskola első osztályát. Egy év múlva Beregszászból is kitoloncoltak bennünket, miután Munkácsra költöztünk. Itt elvégeztem a polgári iskolát, beiratkoztam a Munkácsi Felsőkereskedelmi Iskolába, ahol 1945-ben érettségiztem.

Kárpát-Ukrajna felszabadulása után apámat Gátra helyezték a nemzeti bizottság elnökeként. 1946-ban, 44 éves korában meghalt. 1945-től 47-ig a beregszászi Terménykészletező Vállalat gáti kirendeltségén dolgoztam

a Magyar Népköztársaság oktatásügyi minisztere, 1982. június 25-től 1988. július 4-ig a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának főtitkára. A Grósz Károlyt pártfőtitkárrá választó 1988. május 20–22-i országos pártértekezleten bekerült a párt Politikai Bizottságába, majd 1988. június 29. és 1990. május 23. között Grósz Károly és Németh Miklós kormányának államminisztere.

⁶¹ Szücs Ferencné (1925) gyógyszerész, diplomata. 1948-tól a KÜM munkatársa, 1974-től a Tájékoztató Osztály vezetője.

⁶² Vagyis a Csehszlovák Kommunista Párt.

⁶³ Sic!

⁶⁴ Az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében csak a csehszlovák közigazgatásban Podkarpatská Rusnak nevezett terület (1944–1945-től a Kárpátontúli terület) déli sávja került Magyarországhoz Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal. Kárpátalja többi részét Magyarország 1939. március 15–18. között egy katonai akció segítségével szerezte vissza.

könyvelőként. 1947 decemberében kineveztek a gáti községi tanács VB titkárává, s ezt a munkakört 1948 decemberéig láttam el.

1947-ben megnősültem, feleségem, Fogarasi Mária akkor szintén a terménykészletező vállalatnál dolgozott. Házasságunkból két fiú született: László 1948. március 7-én Gáton és István 1955. február 15-én Munkácson.

1949 elején Munkácsra költöztünk, ahol a városi adóhivatalban vállaltam könyvelői állást. Itt még az év júniusában előléptettek az adóügyi osztály főkönyvelőjévé, 1952 szeptemberében kineveztek adóügyi tanácsossá, majd főtanácsossá.

1952-ben, hogy elkerüljem a továbbtanulásomhoz szükséges, felsőkereskedelmi érettségimből adódó különbözeti vizsgákat, a munkácsi 2. sz. ukrán esti középiskolában is leérettségiztem, s beiratkoztam a Csernovici-Lvovi Pénzügyi-Közgazdasági Főiskola levelező tagozatára, amelyet 1952-75⁶⁵ között végeztem. Emellett később, 1969-ben jeles diplomával végeztem el Ungváron a Marxista Egyetem hároméves általános politikai tagozatát is.

Közben 1955 elején munkahelyet változtattam, a munkácsi „Győzelem Zászlaja” című ukrán lapnál helyezkedtem el könyvelői státuszban, valójában azonban a kulturális rovatot gondoztam és a szerkesztőség mellett működő irodalmi stúdiót vezettem.

1957-ben jelent meg Ungváron első verskötetem, amit számos publikációm előzött meg a területi és köztársasági időszakos kiadványokban.

1958 októberében áthelyeztek az ungvári „Kárpáti Könyvkiadó” magyar osztályára lektornak, majd 1964 májusában főlektorrá, 1970 szeptemberében pedig osztályvezetővé léptettek elő. Ezt a munkakört 1971 augusztus végéig láttam el, amikor is munkaviszonyomat megszakítottam, s azóta – mint 1961-től a Szovjet Írók Szövetségének, úgyszintén a Szovjet Újságírók Szövetségének a tagja – kizárólag irodalmi és műfordítói tevékenységet folytatok.

Négy éves lapszerkesztőségi, különösen pedig 15 éves könyvkiadói munkámmal kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy munkakörömből adódóan, s úgy is, mint az írószövetség kárpát-ukrajnai szervezetének magyar ügyekkel megbízott választmányi tagja – tevékenységem egyrészt a kárpát-ukrajnai magyar lakosság irodalmi köztudatának a szervezésére, másrészt a „Kárpáti Könyvkiadó” és a magyarországi kiadók közötti kapcsolatok megteremtésére és elmélyítésére irányult.

Az írószövetség megbízásából 1960-ban irodalmi stúdiót hoztam létre a beregszászi „Vörös Zászló” című lap szerkesztősége mellett, megszerveztem a rendszeres irodalmi oldalak közlését és az író-olvasó-találkozókat.

⁶⁵ Sic! Ez Kovács Vilmos elütése a gépirón. Nyilván ezt szerette volna írni: 1952–57 között.

Ugyanakkor az írószövetség keretében a magyar ajkú egyetemi diákságból megszerveztem a „Forrás” ifjúsági irodalmi stúdiót, amelynek tagsága egy részéből évek során sikerült képzett műfordítókat nevelni, másik részét pedig a magyar folklór rendszeres gyűjtésére és feldolgozására irányítani. Utóbbinak tudható be, hogy összegyűjtöttük és feldolgoztuk a helyi magyar népmeséket és népballadákat, s a rendkívül értékes anyagból több, szakmai szempontból is nagy figyelmet keltett részt publikáltunk. Emellett különböző magyarországi lapokban több ízben is csoportosan vagy egyéneként bemutattam a kárpát-ukrajnai magyar írókat, hogy ráirányítsam a magyar irodalmi közvélemény figyelmét a fiatal kárpát-ukrajnai magyar irodalomra.

Könyvkiadói munkásságom idején az általam irányított osztály jó kapcsolatokat épített ki a magyarországi Kiadói Főigazgatósággal és valamennyi kiadóval, s a közös kiadványok számát sikerült évi 1-2 könyvről 20-22 könyvre felfejleszteni, biztosítva hozzá a nyomdakapacitást és a papírkeretet, ellátva a szöveghűség ellenőrzését is.

Ami irodalmi és műfordítói tevékenységemet illeti, több verskötetem, regényem, novellám, irodalomkritikai dolgozatom és műfordításom jelent meg itt és Magyarországon is, válogatott verseimet Moszkvában is kiadták orosz fordításban, számos alkalommal publikáltam a magyarországi sajtóban (Népszabadság, Népszava, Kortárs, Új Írás, Tiszatáj, Napjaink stb.), többször szerepeltem a Magyar Rádióban, az MTA irodalomtudományi intézete⁶⁶ felkérésére megírtam a kárpát-ukrajnai magyar irodalom történetét a készülő hétkötetes Magyar Irodalomtörténet számára stb.

Anyanyelvi szinten beszélem az orosz, jól tudom az ukránt, ismerem a szláv nyelveket, s ezekből is fordítok (például szlovákból), az iráni nyelvek közül – finnugor-iráni összehasonlító nyelvészeti tanulmányaim révén – beszélem az oszét nyelvet.

1961-ben első házasságomat felbontottam, volt feleségem 1966-ban Magyarországra települt át István nevű fiunkkal együtt, aki Szolnokon, [...] ⁶⁷ alatt lakik, illetve jelenleg katonai szolgálatot teljesít a Magyar Néphadseregben.

László nevű fiam 1969-ig velem maradt, amikor Magyarországra települt át, az Uzsgorodi Állami Egyetemen megkezdett matematikai tanulmányait az ELTE-n fejezte be, s azóta a Csepel Autógyárban dolgozik a programkönyvtár vezetőjeként.

⁶⁶ Sic!

⁶⁷ A lácímét nem közlöm.

1961-ben házasságot kötöttem Teke Éva tanárnővel, aki jelenleg az Uzsgorodi 10. sz. középiskola magyar tanára. Házasságunkból 1962. február 4-én Ungváron született Éva nevű leányunk a 10. sz. középiskola 9. osztályos tanulója.

Feleségem testvérhúga: Szvoboda Béláné (szül.: Teke Judit) is Magyarországon él [...] ⁶⁸ és a zalaegerszegi KHV-nál dolgozik laboráns-mérnökként.

Itteni egyetlen közeli hozzátartozóm öcsém: Kovács Emil, aki a gáti középiskola igazgatója, történelemtanár.

Kovács Vilmos
Uzsgorod, 1976. október 28.

5.

Váczai László kijevi főkonzul főnöki levele Roska István ⁶⁹ külügyminiszter-helyettesnek Kijev, 1976. november 19. ⁷⁰

A Magyar Népköztársaság
Főkonzulátusa
12/Fó/21/1976.
Készült: 2 példányban

Szigorúan titkos!
Kijev, 1976. november 19.

Külügyminisztérium
Roska István elvtárs
külügyminiszter-helyettes

Kedves Roska Elvtárs!

A jelenlegi futárban két olyan anyagot terjeszték fel, amelyekre szükségesnek tartom felhívni a figyelmedet. Ezek:

1.) Észrevételek Kovács Vilmos Kárpátalján élő magyar nemzetiségű író áttelepédési kérelmével kapcsolatban tárgyú jelentés. ⁷¹ Ezzel kapcsolatban feltétlenül javaslom előkerestetni és elolvasni a hivatkozott 20/1973. sz. sz

⁶⁸ A laccímét nem közlöm.

⁶⁹ Roska István (1926–2008) politikus, diplomata. 1971. május 4-től 1985. szeptember 30-ig külügyminiszter-helyettes.

⁷⁰ Levéltári jelzete: MNL OL, XIX-J-1-j, 1977/123. doboz, 005673/1/1976. sz.

⁷¹ Lásd a 4. sz. dokumentumot.

jelentést és mellékletét.⁷² Szóban engem arról tájékoztattak 1973 nyarán, beszámoltatásomkor, hogy ezt az anyagot akkor megküldték az MSZMP KB Politikai Bizottsága tagjainak. Szükségesnek tartom, hogy akik akkor tájékoztatást kaptak, azok megismerjék a mostani jelentést, tudomást szerezzenek Kovács áttelepülési szándékáról és döntés az engedélyezés kérdésében ezek ismeretében szülessen. [...] ⁷³

Eltvársi üdvözlettel:

Váczai László
Váczai László
főkonzul

Sebestyén e[ltvárs]! A pártba is kellene erről az egyéni ügyről tájékoztatást adni. Adjuk át Szüicsné e[ltvárs]nőnek is táj[ékoztatás] céljára. Roska

Szüics elvtársnő! Szíveskedjenek tájékoztatni azokat az elvtársakat, akik az előzményről tájékoztatást kaptak. (L[ásd] 005185/1973. sz. t.) XII. 8. Sebestyén

A Kovács Vilmos ügyében küldött jelentést (kijevi száma 52/szt./1976. – ithoni száma 005673/1976) megküldtük Aczél, Óvári, Kornidesz, Berecz és Pozsgay e[ltvárs]jaknak. Csatoltuk Kovács Vilmos önéletrajzának fénymásolatát és az 1973-as 20/1973. számú kijevi jelentést, annak mellékletével együtt. Szüicsné 12/10.

Kijev. Érdeklődj meg Kovács Vilmos írótól, hogy áttelepülése ügyében milyen lépéseket tett a helyi hatóságok felé. A beszélgetés során érzékeltesse nevezettel, hogy a magy[ar] hatóságok kérését pozitívan kezelik.

Kótai⁷⁴ elvtárrsal megbeszélve (Pártközpont). Intézkedésükig várjunk! 04. 12. Csóti⁷⁵

Beszéltem Kótai elvtárrsal (KB Külügyi Osztály). Az ügy intézése folyamatban van. Döntésről értesíteni fog. 1977. V. 2. Sebestyén

⁷² Lásd az 1. sz. dokumentumot és mellékletét.

⁷³ A levél 2. pontja Váczai László egy másik, a magyar–ukrán kapcsolatokat érintő jelentésével kapcsolatos kérdés. Nem közlöm.

⁷⁴ Kótai Géza (1943–2009) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. 1974–1982-ben az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1982–1985-ben osztályvezető helyettese, majd 1985. március 28-tól 1988. november 22-ig osztályvezetője, egyúttal 1985. március 22-től az MSZMP KB tagja.

⁷⁵ Keresztneve és életrajzi adatai ismeretlenek.

6.

**Varga Istvánnak,⁷⁶ az MSZMP KB Külügyi Osztálya helyettes vezetőjének levele Roska István külügyminiszter-helyettesnek
Budapest, 1977. július 6.⁷⁷**

Magyar Szocialista Munkáspárt
Központi Bizottság
Külügyi Osztály

Roska István elvtárs
Külügyminisztérium

Kedves Roska Elvtárs!

Kijevi főkonzulátusunk 1976. november 17-i, Kovács Vilmos kárpátaljai magyar nemzetiségű író áttelepedési kérelmével foglalkozó jelentésére hivatkozással közöljük, hogy az MSZMP Központi Bizottságának illetékesei a kérdésben pozitív döntést hoztak, és hozzájárultak nevezett és családja Magyarországra való hazatelepedésének engedélyezéséhez.

Kérem, hogy az illetékes állami szervek felé a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék.

Eltársi üdvözléssel:
Varga István
(Varga István)

A Konzuli Főosztályon levő K/Kov/79/1977. szt ügyiraton értesítettük a BM KEO-t⁷⁸ a döntésről. A korábban elutasított kérelem kapcsán közlik a válaszukat röviden. E. VII/15.

Kérem, hogy a kijevi főkonzulátusnak kimenő utasítást egyeztessék az I. területi osztállyal, tüntessék fel ezen az aktán is. Utána az aktát kérem visszaküldeni. VII/28. Sebestyén

⁷⁶ Varga István (1931–2007) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. 1967–1982 között az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1974–1982 osztályvezető helyettese.

⁷⁷ Levéltári jelzete: MNL OL, XIX-J-1-j, 1977/123. doboz, 004366/1977. sz.

⁷⁸ Vagyis: a Belügyminisztérium (ORFK) Külföldieket Ellenőrző Osztálya.

A kijevi főkonzulátusra kiküldendő utasítást Sebestyén elvtárssal közöltem (Kovács Vilmos és családja szovjet á[llam]p[olgár] végleges letelepedése 1978. VIII. 31-ig engedélyezve). Megjegyzés: Fellebbezésére a KEO vezetője⁷⁹ saját hatáskörben engedélyezte. Engedély száma: 77-14-1617 (1976). Budapest, 1977. augusztus 3. Csóti.

⁷⁹ Ekkor (1977. április 1-től 1987. január 31-ig) Tóth József rendőr alezredes (szül.: 1932).

DR. BÓDI FERENC

TILTOTT GYÁSZ

A SZOLYVAI EMLÉKPARK TÖRTÉNETE

BEVEZETŐ

Az alábbi cikk Max Weber *ideáltípus* módszerére épül, ez olyan absztrakció, amely segít megérteni egy konkrét történelmi korszakban a társadalmi cselekvők motívumait. A bemutatott, 1944-ben felállított szolyvai koncentrációs tábor sok egyedi vonást hordoz, hiszen az áldozatok szenvedései a különböző táborokban eltérhettek egymástól. Azonban a korszakot jellemző kegyetlenségnek és évtizedeken át tartó betiltott emlékezésnek, a tiltott gyásznak közösségeket sorvasztó következménye egyetemes.

A cikkben egy több évtizedes kollektív emlékezetrekonstrukciónak a története elevenedik meg. Megjelennek a történészek, a közösségükért felelősséget vállalók, akik felkutatják 1944 telének eseményeit faluról falura, áldozatról áldozatra. A kollektív emlékezet utat nyit a helyi közösség számára a szabad emlékezetre és gyászmunkára.

A dolgozat a teljes sztálini represszió egyetlen elemére, a megszállás hónapjaira fókuszál. Így nem tér ki a későbbi kommunista terror teljes korszakára, amely során megtörik a helyi parasztságot, a helyi értelmiséget, az egyházak papjait és a kisebbségek szószólóit.

A kutatás a korabeli helyi magyar nyelvű sajtó anyagát is feldolgozta, amely akkor lépésről lépésre követte azt a tényfeltáró munkát, amelyet az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején önkéntesek vállaltak fel, kockáztatva biztonságukat és fizikai épségüket, még a diktatúra napjaiban.

Az elméleti szakaszt Giambattista Vico a civilizációtörténetében leírt axiómája nyitja, amely a *temetést* (az élőknek a halottaktól vett búcsúja) a civilizációk közös attribútumának tartja. A temetés egy köztes állapot lezárását eredményezi az élők és holtak világa között. Vico összegzése egybevág Victor W. Turner azon megfigyelésével, amely Arnold Van Gennep tézisént bizonyítja, azaz, hogy a *liminalitást kezelő rítusok* a közösség fennmaradását erősítik. Az elméleti rész rámutat Maurice Halbwachs nyomán a *közösségi emlékezés s az egyén identitása* közötti kapcsolatra. A fogalmi keretet a Jan

Assmann féle *emlékezés-hierarchia* elemei zárják. Az ideáltípus-alkotásnak eszköze a fent említett antropológiai és filozófiai keret.

A kutatás kérdése: mi motiválta a helyi közösséget s azért felelősséget vállalókat, közel fél évszázad után, az igazság keresésében? A munka implicit hipotézise: *minden közösség fennmaradásának attribútuma a kollektív emlékezet*. Az assmanni emlékezés hierarchiáját tekintve az emlékezet a jelenből a múltba haladva lehet: *tárgyi, mimetikus, kommunikatív (szóbeli)*, az előbbieket átfogva *kulturális emlékezet (írott, intézményesült)*, mindezek nélkül a közösségnek nincs esélye saját identitásának megőrzésére a történelem időfolyamában.

Vannak nézetek, amelyek az egyén szilárd identitását, s az ebből fakadó határozott meggyőződés, valamint a 20. század örült dogmái által táplált szélsőséges nézetek között kapcsolatot vélnek felfedezni.¹ De a kritika tárgyává tett nézetek többsége (fasizmus és más, ultrajobb ideológiákra épülő mozgalmak) többnyire egy homogén nyelvi és kulturális közegben keletkeztek Európában. Azonban Kelet-Közép-Európából ilyen ideológiákból táplálkozó politikák nem indultak hódító útra, hogy azután lángba borítsák az egész kontinenst. Kelet-Közép-Európa népei és területei jellemzően nem voltak nyelvileg homogén tömbök. Az egyén szintjén a kettős, esetenként többes identitás, párhuzamos nyelvhasználat és azonosság, és ezzel együtt más identitás természetes elfogadása a helyi közösségek kultúrájának része volt. A tárgyalt terület, Kárpátalja is ennek az átmenetet képező kelet-közép európai zónának része, amelyben a helyi identitások nem dominálják egymást, mivel azok elfogadják a másik eredendő önazonosságát. De ahhoz, hogy elfogadják egymást, saját szilárd önidentitásra van szüksége minden közösségnek és ahhoz tartozó egyénnek egyaránt.²

A munka nem kerülheti meg a hely, Kárpátalja történelmi-földrajzi vázlatát sem. A történet színtere szintén egy *ideáltípusnak* tekinthető régiója Kelet-Közép-Európának, amelynek területét gyakorta szabták át nagyhatalmi érdekek, különösen a 20. század során.

A cikk az itt élő magyar közösség emlékezetrekonstrukciójának történetével zárul, amelynek tárgyi emlékeként létrejött a Szolyvai Emlékpark, amely nemcsak a régió számára, hanem valamennyi magyar számára nemzeti emlékhely. A történet nem csupán egy magyar esettanulmány, mivel a dolgozat egy olyan gyász munkát mutat be, amely valamennyi más hasonló

¹ Fromm, Erick: *Escape from Freedom*. Toledo OH. USA, 1983.

² Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Bp. 1999.

szenvedéstörténet feloldásához illeszthető. Ezáltal egyetemes, és mindenki számára példaadó. A cikk keretet ad egy három évtizedet átfogó közösségi gondolkodásnak, amely helyét és szereplőit tekintve egyedi, de az események következményeit tekintve ideáltípusnak tekinthető.

A KOLLEKTÍV EMLÉKEZET SZOCIO-KULTURÁLIS KERETE

Giambattista Vico szerint, az emberiség történelmét áttekintve, valamenyny ismert kultúrában három közös *emberi szokás* megtalálható.³ Függetlenül attól, hogy azok barbárok vagy épp művelt népek voltak, valamint térben és időben roppant távolságra voltak egymástól, s így különbözőképpen formálódott kultúrájuk:⁴

- létezett mindegyiknek valamilyen vallása,
- valamennyien ünnepélyesen kötöttek házasságot,
- valamennyi eltemette halottait.

A 17–18. század fordulóján alkotó filozófus történész idézi a kortás felfedezők korabeli beszámolóit is. Az első antropológiai leírások beszámoltak őserdők mélyén, vagy magas hegységekben, vagy épp távoli szigeteken élő népekről. Vico a korabeli tapasztalatokat is összegezve megállapítja: a legdurvább és legvadabb népeknél sincs egyetlen társadalmi aktus, amelyet keresetebb szertartással és szentebb pompával ülnének meg az emberek, mint *a vallási gyakorlatokat, a házasságokat és a temetéseket*.

Lényegében Vico, két évtizedes kutatását összegezve azt állapítja meg az Új Tudomány⁵ *Az alapelvekről* szóló fejezetében: az emberi nem közös nevezője, az emberi nem attribútuma *a szertartásokban* keresendő. Vico szerint minden ismert kultúra e három emberi szokásból fakadóan teremtett civilizációt, azaz a fent nevezett *szertartások* az emberi létezés keretét szabják meg.

Az emberi nem meghatározása a Vico-i axióma szerint: ha egymást nem ismerő népek körében hasonló eszmék támadnak, ezeknek kell, hogy közös igazságmagvuk legyen. Ez a közös nevező az emberi nem elválaszthatatlan része, ezen attribútumok az embert emberré teszik. Majd folytatja érvelését:

³ Gambarota, Paola: *Giambattista Vico, the Vernacular, and the Foundations of Modern Italy. Irresistible Signs*. Toronto, 2017. 99–144.

⁴ Vico, Giambattista: *Az új tudomány*. Bp. 1979. 227.

⁵ 1725-ben kiadott mű teljes címe: *Principj di una Scienza Nuova Intorno alla Natura delle Nazioni per la Quale si Ritruovano i Principj di Altro Sistema del Diritto Naturale delle Genti*. Napoli, 1725.

azért kell a szokásokat megőrizni, hogy az ember természete ne térjen vissza az őseredeti állapotba. A temetés, a temető, a halottak emlékének őrzése azt szolgálja, hogy az ember ne váljon ismét vaddá.

Giambattista Vico érvelése naturalisztikus. A temetlenséget ahhoz a vad állapothoz hasonlítja, amelyben az ember szokásainak hiányában olyan vadállati állapotába zuhan, amikor a földek nincsenek megművelve, a városok nem lakottak, az emberi hullák temetetlenül maradnak a földön a hollók és kutyák martalékává válva. Az emberek, akár a sertések, makkot esznek, felszedve azt halott hozzátartozóik maradványaiból.⁶ A kép apokaliptikus és egyben plasztikus is. Akár egy mai negatív utópiát ábrázoló film háttere is lehetne, amelyben az állattá züllött emberek elveszítik korábban a civilizációban viselt erenyeiket. Vico a humanitás szót a „humare” (elföldelni, eltemetni) latin szóból eredezteti, idézve Tacitust, aki a temetést az „emberiség szabadalmának” nevezi. A pogány hitvilágban a temetetlen test lelke bolyong a földön. A temetés szertartása lényegében a megbékélés rituáléja a halottal, amely így békét talál, és nem zaklatja az élőket tovább.⁷

A rituálé segít átlépni a bizonyosság és bizonytalanság határán, ilyen liminalitások: a születés, a felnőttkor kezdete, a házasság és a halál az ember életében. Az átsegítő, egyértelműsítő rítusok az egyén számára a határok átlépését segítik a közösség szimbólumrendszerében. A liminalitás elmélete Victor W. Turnel és Arnold van Gennep⁸ munkásságának eredménye. A 20. század antropológusai egyetemes következtetéseket vonnak le a korabeli primitív népek megfigyeléséből, mint Giambattista Vico a történelmi civilizációk enciklopédikus összegzéséből a 18. század elején. Megállapítják, hogy a rítusok a népek megmaradásának nélkülözhetetlen intézményei, amelyek alapfunkciója az *időfolyam töredezettségét* felszámolni, összefonni azt mind az egyén, mind a közösség számára. Turner a liminálist egy olyan létezőnek tekinti, amely egy sajátos köztes állapot; a törvények, a szokások, a hagyományok szabályozta rituálék által kijelölt pozíciók határmezsgyéjének tartja. Minden társadalom és közösség ritualizálja a társadalmi és kulturális átmeneteket, így a születés, a házasságkötés és a temetés rítusa minden közösségben megtalálható közös elem, hárság annak mintázata egy-egy társadalmat megkülönböztethet egymástól.⁹

⁶ Vico, Giambattista: i.m. 229.

⁷ Vico, Giambattista: i.m. 230.

⁸ Gennep, Arnold Van: *The Rites of Passage*. Chicago, 1960.

⁹ Turner, W. Victor: *The ritual process. Structure and Anti-Structure*. Ithaca, NY, USA, 1966. 95.

Minden társadalom létének és jövőjének alapját képezi a meglévő liminalitáson átsegítő *egyértelműsítő rítusok* ápolása, gyakorlása és fenntartása. Az egyértelműsítő rítusok elvesztése a lét feladását, és ebből következően a jövő elvesztését is jelenti egy közösség számára. A rítusok sora nem üres hiedelmek együttese, ez egy adott közösség létének attribútuma, amely önmagának a meghatározásának alapja. Az egyértelműsítő rítusok elvesztése a közösség kognitív és emocionális erejének leépüléséhez vezet, mivel a közösségek identitása és immunitása ebből az egyértelműsítő, a bizonytalanságon átsegítő társadalmi cselekvésből táplálkozik.

A közösséget fenntartó rítusok elvesztése – ez történhet a kultúra, a hagyományok önkéntes feladása révén, vagy külső kényszerre, tiltás révén – a közösség identitásának feladásához vezet. A rítusok elvesztése egy közösség életében olyan esemény, mint amikor egy gráfalmazból kihúzzunk egy „élt”. Ezzel a korábbi egyértelmű kapcsolattal bíró *rendezett halmaz* káoszba kerül. A halmaz elveszíti eredeti mintázatát, a közösség a rá jellemző karakterét, s a benne élők a kapcsolatukat egymáshoz és a csoport egészéhez. Ez megtörténhet egy *politikai rendszerváltásban*, egy *hatalomváltásban*, vagy egy háborút követő *annexióban*. Az utóbbi során egy állam egy másik államot bekebelezhet úgy, hogy az őshonos lakosságot beolvasztja egy megszálló állam társadalmába, azaz erővel asszimilálja. A beolvasztásnak eszköze lehet az eredeti lakosság rítusainak tiltása, ez által az emberek atomizálása. Mivel a rítusok hiánya a közösségi lét gyakorlását ellehetetleníti, az individuumok elszakadnak egymástól, a közösség belső szerkezete töredezetté válik, elveszti ellenállóképességét a külső és belső nehézségekkel szemben.¹⁰

Így a megszálló a leigázott népet nem csupán fizikailag korlátozhatja, de lelkileg is megtörheti. Ha a matematikai modellt egy kommunikációs modellbe helyezzük, akkor az egyértelműsítő rítusok eszközét a médiumok töltik be, amelyek a rítusokat közvetítik. A gráfmodell élei, azaz a médiumok: a templomok, a temetők, a papság, az értelmiség, a rítusok fenntartói. Ha az „élek” kiesnek, azaz a közvetítők, a médiumok kiiktatódnak, a rítusok gyakorlata is eltűnik az időben. A közösség védtelenné válik, elveszíti saját csoportját meghatározó jellegét, s beleolvad a megszálló életvilágába, vagy még rosszabb esetben pária, hazátlan, katasztrofált, megvetett népcsoport lesz.

Maurice Halbwachs szerint a tökéletes magányban felnövő gyermeknek nincs emlékezőképessége. Bár mindig az egyén az, amelyik emlékezettel

¹⁰ A. Gergely András: *Asszimiláció. = Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon.* Szerk. A. Gergely András–Papp Richárd–Szász Antónia–Hajdú Gabriella–Varga Andrea. Bp. 2010. 50–53.

rendelkezik, de az emlékezőképeség mégis valami kollektív produktum, vallja Halbwachs, a *kollektív emlékezet* fogalmának megalkotója.¹¹ A társadalomban élő ember csak arra képes emlékezni, ami a mindenkori jelen vonatkozási keretein belül múltként rekonstruálható, ebből következően feledésbe pedig az merül, amelynek a jelenben nincs vonatkozási kerete. Az emlékezetben a múltból az kerül megőrzésre, amit a jelen értékesnek tart. Ez az értékszelekció nemcsak a múltat rekonstruálja, de a jelent és a jövőt is megszervezi.¹²

A kisebbségi létben különösen fontos lehet azon médiumoknak (gráf élek) a léte, amelyek egy közösség identitásának megőrzését szolgálják, ilyen a nyelvoktatást szolgáló intézmény, a vallási közösséget összetartó templom, emlékhelyek, hagyományok. A helyi nemzetiségi közösséghez tartozás és nem tartozás lehet szabad akarat kérdése. Nem szükségszerű a veleszületett identitás élethosszig tartó megőrzése. Abban az esetben, ha az egyén választ, akkor választhatja a közösséghez való tartozást és a többséghez való tartozást is, ez kettős identitáshoz vezet. Ha az egyén elhagyja a helyi közösségét, és kizárólag a többséghez, például az államalkotó nemzethez kíván tartozni, akkor önkéntesen asszimilálódik. Azonban, ha a helyi közösségtől elveszik az önidentitásához szükséges eszközöket, médiumokat, ebben az esetben az egyénnek nincs szabad akarata, hogy döntést hozzon saját identitását illetően, de legalábbis szűkül szabadságának mozgásteré.¹³

Pierre Nora *Emlékezet és történelem között* c. enciklopédikus munkájában kifejti, a múlt a jelen korszakában mindennél gyorsabban válik történelemmé. Az emlékezetnek a mai világban egyre rövidebb ideig van szerepe a szubjektív emlékezetben. Az emlékezetnek tárgyiasult helyei lesznek, amelyek *emlékhelyekben* és hozzá kapcsolódó *ritusokban* manifesztálódnak. A tárgyiasult emlékezet „szentségei” és a „relikviák” őrzőhelyei egy-egy közösség életében különös jelentőséggel bírnak.¹⁴ Ilyen helynek számíthat Oroszországban a Kazanyi madonna őrzőhelye, a Kazanyi Miasszonyunk-székesegyház Szentpéterváron, a Litván Golgota, a Keresztek hegye (litvánul: *Kryžiu kalnas*), a katalánoknak a Barcelona melletti Santa Maria de Montserrat, a magyaroknak Csíksomlyó, vagy a szláv nyelvű népek számára a Szent Klement-bazilika Rómában. A szent helyek, a zarándokhelyek, az itt gyakorolt ritusok áthidalják a múlt és a jelen közötti szakadást. A hagyomány és folytonosság helyei, ahol az egyén átélheti a közösséghez való tartozás élményét.

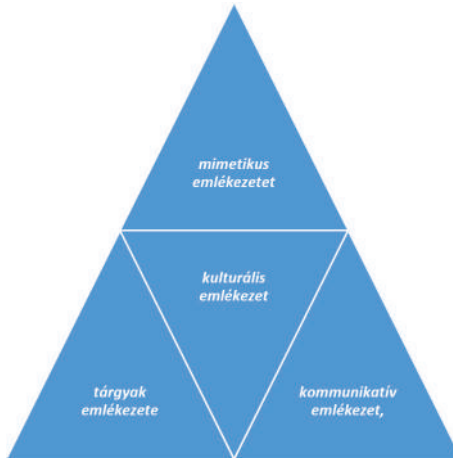
¹¹ Halbwachs, Maurice: *On collective memory*. Chicago, 1992.

¹² Halbwachs, Maurice: i.m. 1992.

¹³ Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. Bp. 2004.

¹⁴ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. Bp. 2010.

Jan Assmann szerint az emlékezés szoros kapcsolatban van az identitással és a közösségi tudatot fenntartó hagyományteremtéssel. Assmann az emlékezésnek négy formáját különbözteti meg: – *a mimetikus emlékezetet*, azaz utánzó emlékezetet, – *a tárgyak emlékezetét*, a tárgyak felelevenítik a régi korok embereinek cselekedeteit, – *a kommunikatív emlékezetet*, amelyben a közvetítőknek jelentős a szerepe, s végül, de nem utolsó sorban – *a kulturális emlékezetet*, amely az előző három emlékezetet egyesíti.

Assmann-i kulturális emlékezet szerkezete
Forrás: saját szerkesztés Assmann alapján.¹⁵

A gyakorló régész Assmann szerint a kulturális emlékezet lényege a jelennek a múlttal való kapcsolatba kerülése. A múltra való emlékezés legősibb formája – a Vico-i axióma találkozik Assmann megállapításával – a halottakra való emlékezés. A közösség halott tagjait nem hagyja az enyészetben eltűnni, elfeledni, mivel az emlékezet rítusaival megpróbálják a jelenben megidézni őket, azaz megtartani emléküket a jelenben, így ők a közösség tagjai maradnak. A közösség az emlékezetkultúra gyakorlataival, a halottakat az élők tudatába ismétlődések révén bevési, ez a *mimetikus emlékezet*. A halottak tárgyainak megőrzésével, azok relikviákká emelésével

¹⁵ Assmann, Jan: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, 2011.

emlékhelyeket jelölnek ki a térben, zarándokhelyek jönnek létre – tárgyak és helyszínek emlékezete. A közösség halottairól szóban és írásban való emlékezést a közvetítők által (tudósok, művészek, „írástudók”) a közösség történelemtudatába beépítik, és emléküket műalkotásokban újra felelevenítik – *kommunikatív emlékezet*. A közösség a halottak emlékét a közösségi identitás részévé annak kulturális értékévé teszi – a *kulturális emlékezet* révén a közösség kultúrájába foglalja. A múlt a jelennel így találkozhat, s az időfolyam töredezettségét összefonja. Ez különösen fontos abban az esetben, amikor a múlt eseményei és veszteségei fájó emléket ébresztenek a közösségben, amit okozhat természeti csapás, háború, terror és megaláztatás. Végső soron a kulturális emlékezetben a halottakra emlékezés a gyász rítusával kezdődik, a temetők és emlékhelyek őrzésével folytatódik.

A modernkori diktatúrákban közös volt – legyen az náci, faji alapon, vagy kommunista, osztályalapon szerveződő diktatúra – a politikai ellenség kulturális emlékének teljes kitorlése. Az „ellenség” fizikai és spirituális totális megsemmisítése nem csupán az újkor terméke. A múlt eltörlése régi keletű törekvése a politikának. A múlt átírása ismert gyakorlat volt már az ókori Egyiptomban is. Horemheb,¹⁶ a XVIII. dinasztia utolsó fáraója leromboltatta az egyistenhitet hirdető IV. Amenhotep¹⁷ fáraó emlékét.¹⁸ Az uralkodó család megdöntését követően az új éra írástudói az előző rezsim emlékét igyekeztek felülírni a templomok falán. A történelemben a történelem átírása folyamatos, ha le is lepleződött az emléktörlés, ezt az emlék-rekonstrukciót többnyire az utókor tehetta meg.

Az emlékezet rehabilitációjának esélye az idő múlásával csökken. Ha mégis megnyílik a lehetőség arra, hogy a kivésett nevek felkerüljenek az emlékezés falára, az azt következő nemzedéknek megkönnyebbülést, vigaszt ad. Az időfolyam töredezettsége megszűnik, az időszakadás, mint trauma oldódik, s az ebből fakadó fájdalom enyhül.

Azonban az önkényuralmak az áldozatok közösségi emlékezetbe kerülését gyakran már azzal gátolják, ha a bűn elkövetésének pillanatában elrejtik az áldozataik maradványait a *ha nincs holttest, nincs büntett* elve alapján. Az áldozatokat nem engedik eltemetni, akiket pedig nem temetnek el, azután nem marad tárgyi emlék, amely körül az emlékezés visszatérő rítusát lehetne

¹⁶ Horemheb, Egyiptom 18. dinasztiájának utolsó fáraója (Kr. e. 1314–1292).

¹⁷ Ehnaton ókori egyiptomi fáraó (Kr. e. 1353–1336 vagy 1351–1334), a 18. dinasztia tizedik uralkodója. Uralkodásának ötödik éve előtt IV. Amenhotep néven ismerték.

¹⁸ David, Rosalie A.: *The Egyptian Kingdoms*. Lausanne, 1975. 88.

gyakorolni. Így a jövő nemzedék számára nehéz hagyományt teremteni, a múlt nemzedékét a közösség kommunikatív emlékezetében tartani. Eképpen az eltűnt nemzedék emléke nem, vagy csak töredezetten, vagy hamisan épül be a közösség kulturális emlékezetébe.

A Vicó-i axióma, az egyetemes emberi civilizáció alapját adó egyik szertartás a *temetés*, mint rítus jogának illetve annak megtagadásának dilemmája jelenik meg Szophoklész legismertebb művében, az Antigonében is. A dráma egy konfliktusra, Antigoné és Kreón szembenállására épül. Antigoné az emberség és a lelkiismeret parancsát, az istenek iratlan törvényeit képviseli: hogy a halottakat el kell temetni. Ezt a jogot Kreón megtagadja zsarnoki döntésével, s ezzel szembekerül az istenek törvényével: nem engedi ellenfele, a halott Polüneikész eltemetését. A dráma kortalan, modellértékű, a mai politikaelmélet művelőit is gondolkodásra készíti.¹⁹

Vico szerint az emberiség történelme a „corsi e ricorsi” elvét követve gyakorta visszaeshet vadállat szintjére, amely során a társadalmak szétesnek, és elveszítik az emberiség attribútumait. Egymásnak ellenségei lesznek az emberek és a népek. Az emberiség vad állapotában az erősebb uralma maga alá gyűr mindent, amit talál maga körül, s ami gyengébb nála. Ez a vízió jelenik meg Thomas Hobbes munkájában is.²⁰

A HELY ÉS A HELY SZELLEME „SPIRITUS LOCI”

A tárgyalt történések helyszíne a valamikori Magyar Királyság területén található, annak északkeleti térségében. Kárpátalja ma Ukrajna legnyugatibb megyéje. Ezen a vidéken közel tizenháromezer négyzetkilométernyi területen folyamatosan magyarok éltek együtt szláv népekkel a 9. századtól (ma szlovákok, ruszinok, ukránok, oroszok). A 18. században sok német telepes érkezik nyugatról, továbbá románok délről. A 19. században tömegesen telepednek le az ukrainai pogromok elől menekült askenázi zsidók. Az első világháború után, 1920-ban a területet az akkor születő Csehszlovákiához csatolták, amelynek egy részét Magyarország 1938-ban az első bécsi döntéssel²¹ visszakapta. 1944 őszén a Vörös Hadsereg elfoglalta a területet, és 1945

¹⁹ Balázs, Zoltán: *Antigone and Measure for Measure: The (Re)Birth of Government*. = Uő.: *Constraining Government*. New York; London, 2021.

²⁰ Hobbes, Thomas: *Leviathan, sive, De materia, forma, & potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*. 1651.

²¹ Az első bécsi döntéssel visszakerült Beregszáz (1938. november 2.), majd 1939 márciusában a Magyar Királyi Honvédség megszálta Kárpátalját.

nyarán a Szovjetunió anektálta. A kommunista nagyhatalom felbomlása és egy helyi népszavazás után a terület Ukrajnához kerül 1991-ben. Ezen a népszavazáson Kárpátalja mint különleges önkormányzati terület sorsáról is döntöttek, amely ugyan nem ebben a formában, azonban 1938-ban már létrejött, de ezt a kérdést végül a későbbi államhatalom levette a napirendről.

A terület a magyar történelemben jelentős szerepet tölt be, mivel az a magyar függetlenségi mozgalmak kiinduló helye volt a 16. és 18. századokban. A régió a Rákóczi-dinasztia szülőföldje, amely a Habsburg elnyomás ellen számos függetlenségi mozgalmat indított. Ezen politikai mozgalmak jelentős mértékben hozzájárultak a magyarság függetlenségének megmaradásához az Ottomán Birodalom és a Habsburg Birodalom között. A terület jellemzően évszázadokig soknyelvű volt, valamint vallási szerkezete is plurális maradt a 20. századig. A római katolikusok mellett erős protestáns egyházak jönnek létre a 16. században. A reformátusok és lutheránusok mellett Európában egyedülálló görögkatolikus egyház központjait lehetett megtalálni a térségben a 18. századtól. A területen az ortodox pravoszláv egyház a kelet felől érkező szlávokkal erősödik. A 19. század egészében jelentős az askenázi zsidó közösségek számának gyarapodása.

A 16. és 18. századok között az egész Magyar Királyságra jellemzően, így itt is a felekezeti iskolák tucatjait alapítják. Az egyházi iskolákban nemcsak a felekezethez tartozók gyermekeit oktatják. Mindennapos volt az, ha katolikusok gyermekei lutheránus gimnáziumba jártak, esetleg református kollégiumba, vagy épp fordítva.²² A helyi közösségeken belül a többnyelvűség gyakori volt, egy-egy településen pedig több egyháznak a temploma állhatott a főtéren. Ennek a vallási és ebből eredő oktatási és végső soron nyelvi pluralizmusnak közjogi alapját a 1568-as Tordai ediktum²³ adja, amelyet az erdélyi fejedelmek, és épp az innen kiinduló szabadságmozgalmak is

²² Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1983.

²³ János Zsigmond fejedelem uralkodása alatt, 1568 januárjában, a Tordán tartott erdélyi országgyűlés az alábbi törvényt hozta: „Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért penig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegettesen az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyon.” idézi Benda Kálmán: *Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság*. EM (1994) LVI 3–4. sz. 1–4.

(16. és 17. században) a római katolikus hitű Habsburg házzal megkötött békeszerződésekben erősítenek meg.

A 16. század politikai kompromisszumainak eredményeként: az itt élő népek „történelmi emlékezetében” – az Assmann-i értelemben „kulturális emlékezetében”²⁴ – nem volt emléknyma olyan történetnek, amely ösztönözte volna az itt élő különböző nyelvű és vallású népeket arra, hogy egyik a másikat kiszorítsa, vagy a másiktól féljen.²⁵ Még az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején is, amikor a Magyar Királyság és Erdély más tájain nagy erővel felszínre törtek a nemzetiségi ellentétek (szerb és román közösségekben), ez a terület egységes maradt, és támogatta az országban 1848 tavaszán hatalomra jutott progresszív kormányt.²⁶ Ez a vallási és nemzetiségi egyensúly lényegében megmaradt a csehszlovák korszakban is (1920–1938). A nyelvi és vallási plurális társadalmi szerkezet fennmaradását elősegítették az alábbi tényezők: az államhatárok átjárhatóak voltak, a magántulajdon szentsége nem sérült, azaz a birtokviszonyok és a gazdasági alapok nem változtak, a vallásszabadság is tovább élhetett, mivel a politikai rendszer parlamenti demokrácia volt, amely többpártrendszerre épült.

AZ ÖTÖDIK PECSÉT²⁷

A háború 1944 októberében érte el a térséget. A területet elfoglaló és ellenőrző 4. Ukrán Front egységei (az NKVD²⁸, a SZMERS²⁹) 1944. november 18-tól „háromnapos munka”, valamint „katonai átvizsgálás” ürügyén 25-28 ezer katonaköteles embert hurcoltak el a térségből. A levéltári kutatások

²⁴ Assmann, Jan: i.m. 2011.

²⁵ Terdik Szilveszter–Demján Szabolcs: *Mankovits Mihály (Michael Mankovits) festőművész (1785–1853)*. Miskolc, 2020.

²⁶ Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarorszáján*. Bp. 1980. 22.

²⁷ „Amikor feltörte az ötödik pecsétet, az oltár alatt azoknak a lelkét láttam, akiket az Isten szavaért és tanúságtételükért öltek meg. Nagy szóval kiáltották, mondván: »Urunk, te szent és igaz, meddig vársz még az ítélettel? Mikor állsz bosszút a vértünkért a föld lakóin?«¹¹ Mindannyian fehér ruhát kaptak, azzal, hogy egy kis ideig legyenek még türelemmel, míg teljessé nem lesz szolgátaik és testvéreik száma, akiket szintén megölnék, akárcsak őket.” *Jelenések könyve 6 9–11*. Szent István Társulati Biblia.

²⁸ A Belügyi Népbiztosság rövidítve NKVD (oroszul: НКВД, Народный комиссариат внутренних дел, magyar átírásban *Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel*) az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között.

²⁹ A SZMERS (oroszul: Специальные Методы Разоблачения Шпионов, *Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov*, azaz *Különleges Módszerű Kémelhárítás*), amelyet 1943. április 14-én hoztak létre.

1944 és 1946 között közel 60 ezer ember begyűjtéséről és elhurcolásáról számolnak be.³⁰ Etnikai alapon válogatták ki a helybeli férfiakat, akik többsége magyar, illetve kisebb részben még itt maradt német volt. A szovjet megszállás lényegében etnikai tisztogatással kezdődött. A területért felelős Ivan Jefremovics Petrov hadseregátornok által vezetett 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-én keltezett szigorúan titkos 0036. sz. rendeletében arra kötelezte a 18 és 50 év közötti férfiakat, hogy azok a helyi katonai parancsnokságokon jelenjenek meg. A hatóságok az „átvizsgálásra” jelentkezett férfiak zömét a helyi gyűjtőtáborokba vitték, attól függetlenül, hogy voltak-e katonák, vagy sem. A NKVD által szervezett helyi gyűjtőtáborokból az embereket az év novemberében és decemberében gyalogos menetoszlopokban kelet felé, a Szovjetunió belső területei felé hajtották.³¹ A tömeges deportálás Magyarország más területén is folytatódott 1944 telén és 1945 tavaszán annyi különbséggel, hogy ettől nyugatra eső területeken már a nőket és idősebbeket is összegyűjtötték az úgynevezett „málenkij robot”³² ürügyén, s elszállították őket kényszermunkára.

Kárpátalján a gyűjtőtáborokban járvány tört ki, amelyet az embertelen körülmények (fűtetlen helyiségek, éheztetés) okoztak. A járvány következtében a helyi légerekben több ezer ember halt meg. A legnagyobb gyűjtőtábort Szolyva mellett jelölték ki. Az itt elhalálozott embereket tömegsírhoz temették, amely területre később ráépítkeztek anélkül, hogy a maradványok jelentős részét elvitték és újratemették volna.³³

A magyar lakosság második világháborús vesztesége Kárpátalján az 1989 után indult kutatások szerint elérte a 30 ezer főt, amelyből közel 13 ezer fő esett el katonaként (egyharmada a Magyar Királyi Honvédség kötelékben, kétharmada a Vörös Hadsereg, illetve csehszlovák hadtest katonájaként szolgált). A deportálásban meghaltak száma meghaladta a katonai szolgálatban elhaltak

³⁰ Dupka György: *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946.* Doktori, PhD értekezés, Bp. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2014. DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2014.014.

³¹ Dupka György: *Népiünk temetője: Szolyva.* Ungvár, 2009.

³² A *málenkij robot* az orosz „malenkaja rabota” szóból ered, jelentése „kis munka”. 1944 őszén és telén több mint 600.000 embert vittek kényszermunkára a Szovjetunióba az akkori egész Magyarország területéről. Az 1944. november 13-án kiadott 0036. számú hadparancs értelmében, a szétszóródott katonák mellett nagy számban a magyar és német civil lakosságot is begyűjtötték és elhurcolták. Forrás: Dupka György: i.m. 2014.

³³ Dupka György: *Egyetlen bűnünk magyarságunk volt. Emlékkönyv. A Sztálinizmus Kárpátaljai áldozatairól (1944–1946).* Ungvár–Budapest, 1993.

számát. A terület Szovjetunióhoz csatolását követően a terror folytatódott a ruszin önrendelkezést támogatók, az egyházi vezetők, és lényegében minden más értelmiségi csoport körében. A kényszermunkára elhurcoltak jelentős része nem tért haza, akik haza is tértek, a meghurcoltatásukról nem beszélhettek, a deportálásban odaveszettekről nem emlékezhetek meg 1990-ig.

A CSEND MEGTÖRIK

Ungváron a megyei tanács 1989 májusában létrehozta a kárpótlási bizottságot, amely az 1930-40-es években, valamint a sztálini önkényuralom alatt áldozattá váltak érdekeit hivatott védeni. Az így létrejött szervezőbizottságban, amelynek elsődleges feladata a politikai rehabilitáció volt, megalakult a magyar szekció is. A glasznoszty nevében elindított politikai nyitás lehetővé tette a Szovjetunióban a stigmatizált közösségek számára az 1944 és a későbbi évek áldozataira való emlékezést. A tisztulási folyamatban jelentős szerepe volt az ekkor alakult *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek (KMKSZ)*.³⁴ További fontos tényező volt, hogy Magyarországon megbukott a kommunista rendszer, amelyet egy parlamenti demokrácia váltott fel, és létrejöttekor az 1980-as évek végén megalakultak azok a civil szervezetek és újságok, amelyek a politika napirendjére tüzték a diktatúrák áldozatainak rehabilitálását és kárpótlását. Budapesten még az első szabad választás előtt³⁵, 1989. június 16-án eltemették az 1956-os forradalom mártír miniszterelnökét, Nagy Imrét és társait, akiket 1958-ban a Kádár János nevével jelzett kommunista önkény kivégeztetett és jeltelen sírban temetett el.

A Szovjetunióban és Magyarországon zajló politikai változások lehetővé tették, hogy 1989. november 18-án emlékkonferenciát szervezzenek Beregszászon. Itt szó esett arról, hogy a magyarlakta területeken emlékműveket emeljenek az internáltaknak, s mindazoknak, akikről addig nem volt szabad megemlékezni. Az emlékkonferencia szervezői gyűjtést indítottak az egykori szolyvai lágér helyén létesítendő emlékpark felállítására. Ezt követő évben, 1990 novemberében, az egykori lágertemető helyén letették az emlékpark alapkövét. A Siratófalat 1994 novemberében adták át. A park központja későbbi emlékgyűlések színhelye lett. A fórum alakú helyszín körszeletek

³⁴ A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) a Kárpátaljai magyarok kulturális, politikai és szociális érdekeit védő nemzetiségi társadalmi szervezet. Ungváron alapították 1989. február 26-án.

³⁵ 1990. március 25. – 1990. április 8.

halmaza, amelyek a Dante-i pokol szintjeit jelképezik. Az archívumokban végzett kutatómunka eredményeként az áldozatok névlistájának összeállítása után 2004 novemberében a siratófalra rögzített márványtáblákra bevették településenként a magyar és német elhunytak nevét, amely névsor a további években bővült. 2004. november 20-ra a deportálás 60. évfordulójának szentelt gyászszertartás keretében a Siratófalra 120 magyarlakta település emléktáblája került fel. Ezeken a táblákon több mint 5500 magyar és német mártír neve lett megörökítve. Az újabb áldozatok nevét 2014 novemberében vésték fel. Az eddigi kutatások szerint több mint 440 településről származó közel 12 ezer áldozat neve olvasható a közel 100 emléktáblán. Napjainkban a Kárpát-medencei magyarság kiemelt kegyhelyeként vonult a köztudatba.³⁶

2012-ben a magyar kormány javaslatára Magyarország Országgyűlése november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszer-munkások emléknapjává tette. Az ezt követő években a Magyar Nemzeti Múzeum Budapesten, a Ferencvárosi Vasútállomáson, az egykori légoltalmi óvóhelyen (atombiztos bunkerben) Málenkij Robot Emlékhely néven 2017. november 25-én állandó kiállítást nyitott, amely az elhurcolt embereknek állít emléket. Magyarország sok évtizedes diplomáciai munka után 2019-ben kapta meg Oroszországtól (Orosz Állami Hadilevéltár) a magyar hadifoglyok és civil elhurcoltak digitalizált adatait. A mintegy 681 955 személy adatainak feldolgozását követően 2021. február 25-én megnyílt a Magyar Nemzeti Levéltár által üzemeltetett adatbázis. A Nyelvtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági Intézete) az orosz nyelvű anyagot magyarra fordította. Az adatbázis teljesnek tekinthető, így jelentős forrás a kutatók számára.³⁷ A Magyar Nemzeti Levéltár 2021. november 24-én a hadifogoly-kartonok teljesebb körű feldolgozása érdekében Gulág- és Gupvikutató Intézetet³⁸ hozott létre.

AZ IDŐFOLYAM TÖREDEZETTSÉGÉNEK VÉGE

A múlt feltárása nem volt akadálymentes, mivel azok többsége, akik a helyi civilek begyűjtését és internálását végrehajtották, még éltek. Az akkori NKVD-t kiszolgáló „partizánok” jó része az 1990-es évek elején még jelentős politikai befolyással bírt a posztkommunista rezsimben. A terrort elkövetők leszármazottai sem voltak érdekeltek az igazság feltárásában. A Szovjetunió-

³⁶ Dupka György: i.m. 2014.

³⁷ <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/szovjet-taborok-magyar-foglyai>

³⁸ <https://www.gulag.hu/deutsch/>

óban és Ukrajnában a kommunista hatalom és annak hálózata nem roppant meg, még annyira sem, mint Magyarországon. 1990 után Magyarországon sem hoztak törvényt, amely a korábbi kommunista terror elkövetőit a legkisebb mértékben megbüntette, vagy akár a lekisebb hátránnyal sújtotta volna.³⁹ A Szovjetunióban, vagy az azt követő ukrán államrendben sem volt erre semmi esély. A szovjet hatalom felbomlása után a kárpótlásból csupán annyi teljesülhetett, hogy az áldozatok családjai hírt kaptak az elhurcolt és elveszett szeretteikről. Az áldozatok nevét ezután megőrizhették, emlékhelyeket állíthattak számukra. A családok és helyi közösségek nyíltan meggyászolhatták a munkatáborokban vagy az oda tartó úton meghalt szeretteiket. Az áldozatok emléke a kollektív emlékezetbe bekerülhetett. Kárpátalján eddig 125 magyarok lakta településen állíthattak emléket az 1944 őszen elhurcoltak tiszteletére.⁴⁰

Az emlékezet szabadsága lehetővé tette a dehumanizált világ újrahumanizálását. A humanizált környezet az „időfolyam töredezettségét” lassan megszüntette. A falusi és városi közösségek a temetőkben összejöhettek, és megemlékeztek az elhurcolt hozzátartozóikról. Az 1990. év kora őszen az első megemlékezést Badaló (Бадало́во) községben még úgy merték megtartani, hogy az eseményt fölvette a Magyar Televízió stábjá. A kamerák „védelmében” jöttek össze az emberek, mert félték a helyi hatóságok megtorlásától.⁴¹ Az első hivatalos adatokat Alekszej Mihajlovics Korszun⁴² ezredes adta át a magyar civil szervezeteknek, aki a Területi Állambiztonsági Főosztály (KGB) helyettes vezetője volt Kárpátalján. A kutatómunkát az *Izvesztyija* 1990. évi 49–53. számában megjelent „*Öt nap a különleges archívumban*” címmel közölt publikáció nyomán megindult adatkérés indította el. Az első adatközlés a beregszászi járási Badaló községből elhurcoltak névsorának a kiadása volt, amely 83 olyan helyi lakos sorsának a megismerését

³⁹ Kahler Frigyes: *Az Igazság Canossa-járása, avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez*. Lakitelek, 2014.

⁴⁰ Dupka György; Kovács Sándor (szerk.) *Kárpátalja szovjet terrorjának emléktérképe*. Bp. 2019.

⁴¹ Kárpátalja 1990. I. 8. sz. (szeptember) Először kerül nyilvánosságra „A történelem igazságot szolgáltat” című írásban Alekszej Korszun ezredesnek, a Területi Állambiztonsági Főosztály (KGB) helyettes vezetőjének beszámolója a Központi Különleges Állami Levéltárban tett kutatásáról. Badalón a hozzátartozók előtt ismertette a faluból a légerekbe elhurcolt és ott elpusztult férfiak sorsát. Hol, milyen lágerben voltak, milyen betegségben vagy végelgyengülésben haltak meg, mikor, hol temették el őket. (a lapszámot szerkesztette: Mankovits Tamás) <https://www.magyaramagyarert.hu/karpatalja/karpatalja-1-evfolyam?task=document.viewdoc&id=15> (letöltés ideje: 2022. július 4.)

⁴² Alekszej M. Korszun 1941. június 11-én Harkiv megyében született. 1981 óta Kárpátalján él. 1991-ig a Kárpátaljai Megyei Állambiztonsági Főosztály vezetőjének első helyettese. Katonai rendfokozata: ezredes. 1984 óta saját kezdeményezésére kutatja a szovjethatalom által elkövetett, a vidék lakossága, különösen az itt élő magyarok és németek ellen irányuló megtorló akciókkal kapcsolatos levéltári anyagokat.

tette lehetővé, akik fogolytáborokban haltak meg, annak ellenére, hogy köztük alig volt katonaviselt személy. Az igazság feltárását Dupka György író, történész, később a Szolymai Emlékparkbizottság felelős titkára, Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke, Alekszej Mihajlovics Korszun ezredes, a KGB egyik helyi vezetője, Mankovits Tamás, a Kárpátalja folyóirat szerkesztője indította el, akik tevékenységükkel jelentős részt vállaltak a diktatúra lebontásában is.

A nevek részletes kartotékokban voltak összegyűjtve, amelyeken negyven kérdést tartalmazó adat került elő minden egyes eltűnt személyről. Ezek a kartotékok tartalmazták az elhurcoltak pontos adatait és társadalmi helyzetüket, egészségügyi állapotukat, betegségeiket, haláluk okát, és azt, hogy az elhunytakat hol temették el. Ezután a moszkvai Központi Állami Különleges Archívumból lassan faluról falura megindult a deportáltak névsorainak és adatainak a kiadása. A központi archívumok után lassan a helyi archívumok is megnyíltak. Elkezdődhetett az 1944–1953 közötti korszak történetének a feltárása. A levéltári kutatómunkát kiegészítette a még akkor élő szemtanúk emlékeinek rögzítése társadalomantropológiai módszerekkel. Az adatgyűjtés kárpátaljai központjai: 1992-től mostanáig Dupka György GULAG–GUPVI-kutató vezetésével a Szolymai Emlékpark Kutatóműhelye⁴³, az ezredfordulót követő évtizedben Molnár D. Erzsébet irányításával a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete.⁴⁴ A rendszerváltással megindult több más kutatás is, amelyet írók, történészkutatók vezettek. A kutatások eredményét több kötetben publikálták. A sztálini terror éveit több doktori disszertáció is feldolgozta, amelyeket a Debreceni Tudományegyetemen,⁴⁵ az Eötvös Loránd Tudományegyetemen,⁴⁶ a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen védtek meg⁴⁷.

⁴³ Dupka György (szerk.): *Egyetlen bűnük magyarságuk volt (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944–1946)*. Ungvár–Budapest, 1993. Tárolt változat angol nyelven: GENOCIDE THE TRAGEDY OF THE HUNGARIANS OF TRANSCARPATHIA...They were born Hungarian: that was their only crime! A BOOK OF RECOLLECTION OF THE VICTIMS OF STALINISM IN TRANSCARPATHIA (1944 - 1946) Ed. Dupka Gyorgy, http://www.hunsor.se/dosszie/hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf

⁴⁴ Malenykij robot. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola LIMES Társadalomkutató Intézete *60 éve hurcolták el Kárpátalja magyar férfilekosságát* címmel megtartott nemzetközi tudományos- és emlékkonferenciájának anyagai. <http://kmf.uz.ua/mr/index.html>

⁴⁵ Molnár D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953)*. Doktori (PhD) értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 2015.

⁴⁶ Varga Éva Mária: *Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956)*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományok Doktori Iskola, 2008.

⁴⁷ Dupka György: i.m. 2014.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az emlékezést az 1944 őszi és 1945 téli eseményekre az 1989-es viharos változások indították el: a kommunizmus bukása Magyarországon, a szovjet blokk államainak politikai és gazdasági rendszerváltása, valamint a Szovjetunió Kárpátalját közvetlenül érintő szétesése. A két államban a diktatúrák bukása tette lehetővé a kulturális emlékezet rekonstrukciójának a kezdetét. Ennek első állomása volt a nemzeti közösség ellen elkövetett bűntett feltárása, majd az áldozatok megnevezése. Az áldozatok számára emlékhelyek állítása (tárgyi emlékezet), az emlékezet tárgyiasulása, s ezzel együtt az emlékezést szolgáló megemlékezések, szertartások megtartása (kommunikatív emlékezet). Az áldozatok szimbolikus eltemetése a múlt szimbolikus lezárását jelentette. Az emlékezet a helyi magyar közösség emlékezet kultúrájává vált, amellyel erősítették a helyi közösség nemzeti identitását. Nota bene a helyi közösség hatással volt az egész magyar nemzetre, az anyaország történelmi emlékezetére is, mivel a kárpátaljai folyamatok a magyarországi emlékezetkultúra visszaépítésével egyidőben zajlottak.

Vico-i értelemben a humanizált világ rekonstrukciója megtörtént. A múlt feltárása és az emlékezet rekonstrukciója nemcsak a szabadság lehetőségei voltak, de maga az emlékezetrekonstrukció is teremtette a szabadságot. Bár emlékezni mindig egy-egy ember tud, de emlékezet nem létezhetne a közösség nélkül, mint ahogy a közösség sem létezhetne emlékei nélkül. Ez a közösségi emlékezet nem csupán a múltat rekonstruálta, de egyben a jövőt is megszervezte. A Halbwachs-i kollektív emlékezet 1989 utáni rekonstrukciója nem csupán a múlt tisztázása volt, de a kárpátaljai magyar közösség jövője újraszervezésének a lehetőségét is adta. Az emlékezőskultúra szabadságában iskolák és intézmények jöttek létre, templomok és emlékhelyek újultak meg, amelyek mindegyike erősítette az ott élő magyar kisebbség identitását, nyelvi közösségben való megmaradását.

Emlékszem, 1979-ben, amikor középiskolásként Moszkvába utaztam, Csapon, a szovjet-magyar határon, a vagon futóműseréje miatt el kellett hagyni a hálókoszt. A peronon bámészkodtam, amikor az egyik vasúti munkás, szemkontaktust kerülve, úgy szólt hozzám, hogy azt más ne vegye észre. Suttogta: „Figyelj, tudd, hogy mi itt beszélünk magyarul, mert mi itt magyarok vagyunk...” A magyar közösségnek hosszú utat kellett megtennie a kényszerű hallgatástól a szabad megnyilvánulásig, az emlékezetkultúra szabadságáig, amely a 2017-es ukrán oktatási törvénnyel⁴⁸ és a 2018-as ukrán nyelvtörvénnyel ismét veszélybe került.

⁴⁸ Fedinec Csilla–Csernicskó István: *A 2017-es ukrán oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezés-története és tartalma*. Regio, XV(2017) 3. sz. 278–300. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.184>

UTÓSZÓ

Amikor 2021 őszén hozzáfogtam a *Tiltott gyász* megírásához, több dolog is ösztönzött. Egyrészt a kilencvenes években olvastam a barátom, Mankovits Tamás szerkesztette *Kárpátalja* c. lapot, mely sokat írt az 1944 novemberében kezdődött tömeges elhurcolásokról, és az ezzel kapcsolatos kutatómunkáról. Alekszej M. Korszun ezredes miskolci előadását is ő szervezte meg a rendszer-váltás hajnalán, azért, hogy az egy védett helyen legyen megtartva, lehetőleg a legnagyobb sajtónyilvánosság előtt. A lépésről lépésre, faluról falura haladó kutatás hihetetlen alázattal és kitartással gyűjtötte az adatokat, s adott alapot a Szolyvai Emlékpark létrejöttéhez. A kutatásban és közösségépítésben Dupka Györgynek oroszlnárseje volt. Számomra az ő kutatói attitűdje példamutató: tudományosan megalapozott, s egyben a közösséget és az egyetemes igazságot szolgáló cselekvés. Az ezredfordulón a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen oktattam, MTA-beli munkahelyem mellett, amikor tanszékvezetőm, Kulcsár László kérésére, az akkor frissen alakuló Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) tanárait erősíthettem Csíkszeredán, pár előadással. A szállásom a város kapujában, a sörgár mellett volt egy vendégszerető kis panzióban. Emlékszem, az első nap a reggelizőasztalt népes csapat ülte körül, többségében magyarországi, de más országból jött magyarok is beszélgettek. Ki honnan jött, épp milyen volt az út stb. Nem tudom, hogy, de szóba került Szolyva és az ottani koncentrációs tábor története. Persze én hozzátettem azt, amit a *Kárpátaljaból* és Mankovits Tamás elbeszélései alapján tudtam. Az asztalnál megszólalt egy hang: „ezek az állítások még nem igazoltak...” „többnyire szóbeszéd...” A tamáskodó egy történész volt, aki az akadémiai berkekből jött, gondolom hasonló szándékkal, mint én. Ekkor egy fiatal lány szólalt meg: „nem, nem szóbeszéd, ami 1944 őszén és telén történt, az igaz, én is részt vettem ebben a kutatásban, több száz hallgatótársammal. Faluról falura, házról házra összeírtuk, kit és mikor vittek el, ki tért haza és mikor, kiről nincs azóta se hír.” Az ifjú lány hangja, mint a villámfény, úgy hasította félbe a sötétséget. Bárcsak minden ilyen gyorsan a helyére kerülne az életemben, gondoltam. Az a reggel mély nyomot hagyott bennem. Mennyi időnek kell eltelnie, hogy a hazugságról lehulljon a lepel? A dolgokat nevének nevezzük, s tudjuk, mi is történt velünk. A Thomas S. Kuhn-i paradoxon jutott az eszembe: a paradigmaváltást a tudományban nem a tények változása idézi elő, hanem a tényeket magyarázó tekintélyek befolyása az adott korra, azaz lényegében az, hogy mit látunk, s mit tekintünk igaznak, az időfüggő.

Kárpátaljához nem kötnek mély gyökerek, nem származom e gyönyörű helyről, nincsenek rokonaim az Erdélyt Felvidékkel összekötő vidékről. A helyhez és időhöz mégis köt egy családi emlék. Dédzüleim házának falán ott volt Bükkábrányban legifjabb fiúk, Cseh Barnabás képe: „Emlékül szüleimnek katona életemből, 1942. III. 1. 3. hgy.zlj.av.sz.d. Rahó”. Képét megörököltem, amit minden bizonnyal elsőszülött fiam, Mátyás örököl tovább, aki megtalálta Barna nagybátyánk sírját Kőrösmezőn. Gyerekkoromban ez a kép emlékeimbe égett. Egy fiatalember csizmaszárig érő kétsoros katonaruhában, jobb keze övében pihen, bal kezén kesztyű. Honvédsapkája hetykén kissé jobbra döntve. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyilvántartása szerint 1944. április 7-én esett el Dora mellett.

A 0036-os hadparancshoz is köt személyes emlék. Három gyerekem édesanyjának, Juhász Ildikónak a nagyapja, Halmos Ottó 1944 decemberében tűnt el, aki felvidéki menekült volt és Diósgyőrben élt. A családi emlékek szerint az udvarra ment ki fáért, amikor szovjet katonák az utcára kihívták és elvitték. Ahogy a kapun kilépett, többé nem látta senki, s nem kaptak semmi hírt felőle. A 2019-ben kiadott kartotékokban sem szerepel a neve, minden bizonnyal az első gyűjtőtábor előtt elhunyt, sírját nem jelölheti semmi. A Vasgyári temetőben síremlékénél emlékezhetnek rá unokái és dédunokái. Ő is azok közé tartozik, akiket nem regisztráltak. Dupka György és kutatótársai becslése szerint a nyilvántartásba kerültekkel együtt számuk elérheti az egymillió-kétszázézetet.

A Szolyvai Emlékpark, s az ennek nyomán elindult történelmi kutatás, emlékezettörténet mindig is foglalkoztatott. A munkához az időt nehezen találtam. Míg nem 2019-ben egyik doktoranduszom hívta fel figyelmemet a szentpétervári *Herzen Egyetem Filozófia Szakán* szervezett évenkénti konferenciákra. A 2021-es évben a konferencia témája: *emlékezet kultúra, emlékezés – felejtés zónái* volt. Ralitsa Savova, bolgár tanítványom szervezett egy szekciót, amire én is jelentkeztem, s gondoltam, méltó módon bemutatom a Szolyvai Emlékpark történetét a konferencia keretében. Az előadás témáját később egy szakcikkben megírtam angolul, ami megjelent: *Forbidden Mourning. Szolyva (Svaliava) – From Zone of Oblivion to Zone of Remembrance* címen. (<https://doi.org/10.46539/jfs.v8i2.409>). A cikk megírását 2022. február 24-e után kezdtem. Az utolsó impulzus, ami ért, az egy olyan megrázó ütés volt, amit ezzel a munkával tudtam kezelni. Ha nem tör ki a háború, minden bizonnyal ez a munka sem született volna meg, vagy csak máskor és másképpen. A cikknek, mint minden angol nyelvű

munkámnak, elkészítem a magyar közlését is. A Tiltott gyásznak az *Erdélyi Múzeum* adott helyt 85. kötetének 2. számában (<https://doi.org/10.36373/em-2023-2-23>). A megjelent dolgozat különnyomatát Vári Fábián Lászlónak adtam, aki megkért a tanulmány másodközlésére Kárpátalján. A legnagyobb megtiszteltetés számomramra, hogy munkám az *Együtt* oldalaira kerülhet.

DUPKA GYÖRGY

„ÉN ISTENEM, A KERESZTET VÁLLAINKRÓL VEDD LE!”

TRAGIKUS SORSÚ KÁRPÁTALJAI GULAG-ELÍTÉLTEK,
MÁRTÍROK PANTEONJA (ADATTÁRA), 1944–1970

X. rész

„Igazán csak azok halnak meg, akiket elfelednek.”

14. KULÁKTALANÍTÁS, KULÁKLISTÁK, KULÁKPEREK

Az erőszakos szovjeturalom intézkedése az 1944–1945-ös agrárreform révén földhöz jutott lakosságot sújtotta. A gazdag földműveseket osztályel-lenségnek nyilvánították. **Ivan Turjanica** a kárpátaljai megyei végrehajtó bizottság elnöke az 1946. július 27-én az ukrán minisztertanácsnak küldött beszámolójában többek közt megerősíti, hogy Kárpátalján 2134 embert vettek fel a „kuláklistára”, akik valamennyien 10 hektárnál több földterülettel rendelkeznek.¹

Még ez év végén a normatívákat csökkentették, egy család a hegyvidéken 8 hektár, síkvidéken 6 hektár földdel rendelkezhetett. A megyei pártvezetőség újabb felmérése szerint kiderült, hogy egyes hegyvidéki körzetekben kulákok nincsenek, ezért a megyei párbizottság mezőgazdasági osztálya kreált ezekben a régiókban újabb kulákokat.²

1947-től az ukrán minisztertanács újabb rendelete értelmében a kulák-gazdaságokat adópréssel sújtotta, 30%-ra emelték a gabonából, burgonyából, szénából és más termékekből a kötelező beszolgáltatásokat. Akik az elviselhetetlen adóteher alól kibújtak, azokat, mint „államellenes személyeket”, többéves kényszermunkára ítélték, kitelepítették őket Szibériába, Kazahsztánba.³

¹ Lásd az adatok eredeti forráshelye: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, KTAL, fond. p. 1. 143. ügyirat, 27. lap.

² KTAL, fond. p. 1. 243. ügyirat, 43. lap.

³ 231 HIMINEC J.: *Ternisztij sljah do Ukrajini*. Uzsgorod, 1996.

A megyei pártvezetőség a kijevei vezetőséget arra kérte, hogy a 10 hektáron felül rendelkezőkre még nagyobb adókat vessenek ki, ennek következtében még több kulákperre, vagyon- és földelkobzásra, kitelepítésre került sor.⁴

A Nagyszőlősi járásban is volt áldozata az erőszakos kolhozosítással kapcsolatos koncepciós pereknek. **Özv. Aranyos Andrásné** címünkre küldött leveléből tudjuk, hogy férjét, **Aranyos Andrást** (1898) Mátyfalván kuláknak minősítették, vagyonától megfosztották, majd: „*valamiféle ítélet alapján elvitték 1949. május 6-án Donbászra, táborból járt a munkára, majd 1951 májusában érkezett haza leromlott állapotban, és 3 hónap elteltével meghalt. A földjeinket elvették és Tiszaujlakon a fafeldolgozó gyárban kaptam munkát. (...) Családunk nem volt és így én nyugdíjazásom után hazamentem testvéreimhez Visk községbe.*”⁵

Számos földművest ítéltek el a kolhozellenesség vádjával, ahogy **K. I.** feketeadóji gazda leveléből is kitérünk: „*1946-ban, 1947-ben már kuláklistán szerepeltem. Pár év múlva pedig, noha mindenemet, amim volt, beadtam a közsébe, még egy kecském sem maradt, kuláklágerbe vittek. Sztálin halála után szabadultam csak ki onnét.*”⁶

A beregsomi **Barkaszi Bálint** (1900) a koncepciós perek áldozata. A Kárpátontúli Területi Bíróság 5 évre ítélte, Szibériába hurcolták. Barkaszinak, a községi tanács elnökének az volt a vétke, hogy 1946-ban 2 mázsa búzát nem szolgáltatott be a járásnak, ezért a járási párttitkár eljárást indított ellene, kirúgták a pártból. A GULAG-on elhunyt. Törvénytelen volt az ítélet. A 90-es években rehabilitálták.⁷

Bökényi Bálint técsői gazdálkodót kulákká nyilvánították, és 1952. március 11-én a Kárpátaljai Területi Bíróság 10 évre ítélte, vagyonát elkobozták, családját az utcára tették. A tíz év letöltésétől Sztálin halála mentette meg, 1953. április 15-én amnesztiában részesült és hazajött, de vagyonát, házát nem kapta vissza. A rendszerváltás után lánya, **Kékesi Katalin, szül. Bökényi Katalin** pert indított a ház visszaszerzése érdekében, amit 1992-ben megnyert, de az ítélet nem volt jogerős, a bírósági per még évekig folytatódott.⁸

A nagydobronyi **Hidi Józsefet** (1908) 1948-ban tartóztatták le. Ő is kuláklistára, majd a GULAG-táborba került. Szovjet- és kolhozellenes

⁴ MISCSANYININ V. V.: *Agrarna polityika na Zakarpattyi (1944-1950)*. Uzsgorod, 2000. 82-83.

⁵ SZEpb-archívum, özv. Aranyos Andrásné adat közlő levele, Visk, 1991. február 20.

⁶ SZEpb-archívum, K. L. túlélő levele, 1992. február 30.

⁷ Dupka, KMG, 1999. 15.

⁸ SZEpb-archívum, KÉKESI Katalin, szül. Bökényi Katalin adatközlő levele, 1992. október 23.

propagandában való aktív részvételért ítélték el az Aklihegyre való **Kékes Jánost** (1905). A tiszabökényi **Szverenyák Péter** (1915) járási készletező 1949. október 22-én 10 évet kapott, amit le is ült.

Az 1950-ben 1978 kulákgazdaságról készült kimutatás megdöbbentő adatokat tartalmazott: 51,5%-a a magyar etnikumé.

Ezek szerint az 1978 kulákgazdaságból (6897 családtag) 1029 magyar, 815 ukrán/ruszin, 85 román, 20 német, 18 zsidó, 9 szlovák, 1-1 lengyel és cseh család tulajdonában volt.

Az 1029 magyar kulákgazdaságból 446 beregszászi, 235 nagyszőlősi, 227 ungvári, 53 munkácsi, 37 técsői, 20 huszti, 5 rahói, 3 ilosvai, 2 szolyvai, 1 perecsenyi illetőséű volt.⁹

A kulák kézen lévő szántóföldek több mint felével a magyar módos parasztok rendelkeztek. Emiatt „gazdasági diszkriminációval” sújtották a magyarokat. Az osztályellenségnek számító magyar kulákgazdaságokat 1950 végére felszámolták. Több száz kisemmizett magyar gazda és családja került Szibériába.¹⁰

1946-1950 között az NKVD más szervezetek közreműködésével több mint 10 000 magyart részesített megtorlásban, ezek főleg falusi földművesek voltak, akik nem akartak a kolhozba belépni, illetve a kolhozrendszer áldozatai lettek.¹¹

A Rehabilitált történelem c. Kárpátaljára vonatkozó adattárból 175 (köztük 11 nő) olyan magyar személy adatát gyűjtöttem ki, akiket 2 évtől 25 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték.

Az elítéltek száma járások szerint

Járások	Kolhoztag	Szovhoztag	Kulákgazdálkodó	Összesen
Beregszászi	16	11	51	78
Munkácsi	15	3	17	35
Nagyszőlősi	19	3	18	40
Ungvári	8	-	13	21
Összesen	58	18	100	175

⁹ KTAL, fond. p. 195. 5. dosszié, 31. ügyirat, 32. lap.

¹⁰ LEMÁK B.: *Kollektivizacija na Zákarpatyj, ábo jak komunyszti zniscsuváli goszpodarja*. In: *Kalendar ukrainciv Ugorscsini*. Uzsgorod. 2000., 102-104.

¹¹ Malec O.O. 2004., 122.

14.1. A HATALOM NEM TŰRT ELLENÁLLÁST

Az emlékeit a malenkij robotról megíró benei **Horváth Lászlót** (1926) édesapjával, **Horváth Simonnal** (1899) együtt hurcolták el a szolyvai gyűjtőlágerbe. Édesapját 1945 januárjában a negyvenöt éves felüliekkel hazaengedték. Mint emlékiratában írja: „... itthon tovább gazdálkodott a saját birtokán. Amikor egyre erőszakosabban kezdték szervezni a kolhozot, sokan édesapámat nézték, mondván: ha ő belép, akkor ők is. Édesapám konokul kivárt évekig. A hatalom azonban nem tűrt ellenállást: 1949 áprilisában letartóztatták, 25 év száműzésre, 10 év jogvesztésre és teljes vagyonefelkobzásra ítélték. A kiszabott büntetés egy részét Herszonban és Krivoj Rog környékén töltötte le. Sztálin halála után szabadult, 6 évi és 4 hónapi szenvedés után, betegen került haza. Hazatérése után továbbra is a nép ellenségének tekintették, s eszerint bántak vele: a kolhozban kapott munkát, de a legrosszabb gebéket, fogatot bízták rá, a legnehezebb munkára irányították. Munkáját mindenütt már-már emberfeletten óriási türelemmel végezte, miközben bátran – szinte kihívóan – nézett egykori júdásai, a megszálló hatalom túlbuzgó kiszolgálóinak szemébe. Rendületlenül hitte és fennhangon vallotta: az embertelen rendszer előbb-utóbb magától összedől. A jövőbe látott volna? Neki lett igaza. Sajnos a szovjethatalom összeomlása nem érthette meg, 73 éves korában belehalt a lágerben szerzett betegségeibe.”¹²

Horváth László és Horváth Simon közös könyve. Az apát és fiát a benei református gyülekezet nagy támogatóiként ismerték. A szerző gyűjtése.

¹² HORVÁTH LÁSZLÓ: *Élet a halál árnyékában* és Horváth Simon: *Sötét ég alatt*. Intermix Kiadó, 2004., 105–106. o.

Fia, **Horváth László**, emlékirata kíséretében közreadta azokat a lágerverseteket, verses leveleket¹³ is, amelyeket édesapja a lágërben gyűrött iskolás füzetekbe írt ceruzával, és amelyek szintén kordokumentumok. Bárki beleélheti magát az írárok szerzőjének kilátástalanul sötét helyzetébe, megkeseredett lelki világába, istenben hívó magyar paraszti lelkületébe: a reményt soha el nem veszítő, a kegyetlen rabságban is naponta szeretteiért aggódó családfő alakja bontakozik ki belőle. Krivoj Rogban 1951. január 2-án írta a következő sorokat: „*Tündöklő szent fény, arany szabadság, / Tőled szépülne a zordon világ. / Rabságomban téged áhítalak, / Fényedre vágyva sötét ég alatt.*”

14.2. A MAGÁNTULAJDON FELSZÁMOLÁSA, KOLHOZOSÍTÁS

Kárpátalján kijevei utasításra 1946-ban¹⁴ indították el a magántulajdon felszámolását és a kollektivizálást, amely gyökeresen megváltoztatta a hagyományosan gazdálkodó falvak és a földbirtok viszonyának szerkezetét.

Turjanicák is arra szólították fel gazdálkodókat, hogy „egyesüljenek kolhozokba.”¹⁵ Még ebben az évben két gazdaságot hoztak létre. Így szovjet típusú mezőgazdasági szövetkezet alakult 17 gazdálkodó kezdeményezésére az ungvári járási Eszenyben Hruscsov Kolhoz, a Munkács környéki Oroszvégen Dimitrov Kolhoz néven (az utóbbinak 28 kertészkedő bolgár gazda volt az alapítója).¹⁶ 1947 januárjában Visken indult be a Határőr Kolhoz. Még ez év tavaszán a Munkácsi, Ungvári, Beregszászi és Nagyszőlősi járás magyarlakta településein további 10 kollektív gazdaság alakult. 1950-ben Kárpátalján befejeződött a szegény- és középparaszti gazdaságok teljes kollektivizálása: a parasztgazdaságok 92,2 százaléka 546 kolhozban egyesült. A szántóföld 94,4 százaléka közös tulajdont képezett. Sok településen egy községben több kis kolhoz volt.¹⁷

Azon kolhoztagok, akik a magyar lakta településeken a kolhoz ellen nyíltan fejtettek ki propagandát, azokkal kegyetlenül leszámoltak, szovjet-ellenesség vádjával GULAG-rabságra ítélték.

¹³ HORVÁTH SIMON: *Sötét ég alatt. Lágerversetek, verses levelek*. Közreadja a szerző fia, Horváth László. Intermix Kiadó, 2004., 103–148. <https://mek.oszk.hu/23400/23464/>

¹⁴ Lásd: 1946 júliusában az UK(b)PKB és az Ukrán SZSZK Minisztertanácsa határozatot fogadott el „Intézkedések a Kárpátontúli terület 1946. évi népgazdaságfejlesztésére” címmel, amelyben pontosan megszabták a földművelő közösségek feladatait.

¹⁵ MISCSSENKO O. SZ.: *A mezőgazdaság fellendülése*. In: *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975., 223.

¹⁶ Kárpátalja évszámokban..., i. m. 136.

¹⁷ MISCSSENKO O. SZ.: *A mezőgazdaság fellendülése*. In: *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975., 226.

Az 1948–1960-ban a kolhoztagok esetében meghozott ítéletek mértéke, száma, mennyisége évi bontásban

Év	2 évi ítéletek száma	3 évi ítéletek száma	5 évi ítéletek száma	6 évi ítéletek száma	7 évi ítéletek száma	8 évi ítéletek száma	10 évi ítéletek száma	25 évi ítéletek száma	Összesen
1948						1	2		3
1949							1	5	6
1950							6	11	17
1951						1	3	6	10
1952							8	3	11
1953							3	4	7
1954			3	1		1	2		7
1955			3	6	8		10		27
1956						1	1		2
1957		1							1
1958			1						1
1959									
1960	1								1
	1 (1 év)	1 (6 év)	7 (35 év)	7 (42 év)	8 (56 év)	4 (32 év)	37 (370 év)	29 (725 év)	87

A Kárpátaljai Területi Bíróság kollégiuma szigorúan elítélte a kolhoz-, egyben szovjetellenes agitációval megvádolt személyeket. Például 1949–1953-ban 29 kolhoztagot egyenként 25 évi, kényszermunkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték, amely egyenlő volt a halálos ítélettel. Továbbá 37 személy 10 évet kapott. A gyenge fizikumú, beteges emberek már a büntetésük letöltése alatt végelgyengülésben, járványos betegségben hunytak el. Sztálin halála után az USZSZK Legfelsőbb Bíróságának Elnöksége felülbírálta a korábbi súlyos ítéleteket, számos esetben a 25 évet tíz évre, a 10 évet pedig 5 évre mérsékelte. Azonban sokan ezt már nem élték meg.

Huszonöt évre elítélt kolhoztagok:

BALOGH Teréz (1913) Verbőc, 1955-ben a 25 évet 6 évre mérsékeltek.
 BARA Sándor (1904) Kajdano/Kajdanovo, 1953-ban elítélték.
 BARTA János (1916) Mezővári, a 25 évet 1955-ben 7 évre mérsékeltek.
 CZIPF György (1907) Pósháza, a 25 évet 1955-ben 7 évre mérsékeltek.
 DUPKA István (1915) Tiszabökény, a 25 évet 1954-ben 10 évre mérsékeltek.

ERDÉLYI József (1901) Tiszabökény, a 25. évet 1954-ben 10 évre mérsékeltek.
GÁL Lajos (1922) Tekeháza, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
GÉRUS Pál (1896) Tekeháza, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
HAJLA Lajos (1919) Mezővári, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
HECZEL Bálint (1909) Visk, a 25. évet 1955-ben 7 évre enyhítették.
HORVÁTH Simon (1899) Bene. Amnesztiával szabadult.
HUSZTI György (1908) Tiszabökény. Amnesztiával szabadult.
TROSKI István (1904) Kincses, a 25. évet 1954-ben 10 évre mérsékeltek.
KACSÓ Béla (1914) Gát, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
KAPA István (1909) Tiszabökény. Amnesztiával szabadult.
KISS Áron (1904.) Mezővári, a 25. évet 1955-ben 7 évre mérsékeltek.
KISS Károly (1899) Németkucsova, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
KOZMA János (1904) Beregrákos, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
NAGY Elemér (1909) Feketepatak, a 25. évet 1955-ben 7 évre mérsékeltek.
NAGY József (1909) Feketepatak, a 25. évet 1955-ben 7 évre mérsékeltek.
NAGY Sándor (1907) Feketepatak. Amnesztiával szabadult.
OROSZ Béla (1919) Salánk, a 25. évet 1956-ban 10 évre mérsékeltek.
PÁL Zoltán (1915) Szőlősgyula, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
PFEIFER János (1923) Schönborn, a 25. évet 1955-ben 6 évre mérsékeltek.
PUSKÁS Zsigmond (1903) Nagyberg, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
SZIJÁRTÓ Imre (1904) Nagygejőc, a 25. évet 1954-ben 8 évre mérsékeltek.
TOLDY Gábor (1908) Tiszabökény, a 25. évet 1954-ben 10 évre mérsékeltek.
VÍGH Irén (1906) Gát, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.

Huszonöt évre elítélt szovhozmunkások:

BÁLINT András (1905) Nagyberg. Amnesztiával szabadult.
BÉKEFI Ferenc (1912) Fancsika, a 25. évet 1956-ban 10 évre mérsékeltek.
FÁBIÁN Rozália (1901) Tiszaujlak, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
DEME Sándor (1911) Beregszász. Amnesztiával szabadult.
JAKAB Jenő (1902) Tiszaujlak, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
JUNGVIRT János (1912) Munkács, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
KAJLA Ferenc (1908) Csapolc. Amnesztiával szabadult.
KÖDÖBÖCZ András (1894) Csonkapapi. Amnesztiával szabadult.
MEDVIGY József (1895) Jánosi. Amnesztiával szabadult.
PRÓFUSZ PÉTER (1920) Bene, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.
SZÁNTÓ Lajos (1919) Beregszász. Amnesztiával szabadult.
TOMPA János (1893) Nagybégány, a 25. évet 1955-ben 10 évre mérsékeltek.

Tíz évre elítelt kolhoztagok, szovhoz munkások:

ANTALÓCI Ágnes (1908) Antalóc.
 BADÓ Gábor (1891) Tiszaásvány.
 BAK Rozália (1909.) Gát.
 BALOG Miklós (1909) Mezőkaszony.
 BARANYI (1899) Harangláb.
 BARTHA András (1895) Szernye.
 BORBÉLY András (1914) Forgolány.
 FÜZESI Béla (1897) Nagybereg.
 FÜZESI Béla (1906) Nagybereg.
 GÉCZI Sándor (1914) Borzsova.
 GLEZA András (1894) Nagybégány.
 HUSZTI Miklós (1917) Tiszabökény.
 ILLÉS István (1901) Tiszabökény.
 KACSO Eszter (1901) Gát.
 KÉKESI (1906) Técső.
 KOZMA Béla (1921) Kisbégány.
 SIMON Sándor (1902) Szernye.
 SPIRA Herman (1915) Nagyszőlős.
 SZATMÁRI Sándor (1884) Halábor.
 SZŰCS József (1913) Gecse.
 SZVERENYÁK Péter (1915) Tiszabökény.
 TAMÁSI Ferenc (1917) Csongor.
 TAR József (1883) Szernye.
 TATÁR Menyhért (1911) Tiszabökény.
 TÓTH János (1908) Órdarma.
 TÓTH József (1899) Nagygejóc.
 VÍGH Ignác (1906) Gát.

Nyolc évre ítelték:

BAKAJSZA József (1905) Gállocs, FAZEKAS János (1900) Mezővári,
 és MÉSZÁR Béla (1928) Beregrákos lakosát.

Öt évre ítelték:

BAK Ferenc (1919) Tiszaágtelek lakosát.

Három évre ítelték:

HADAR Tibor (1922) Eszenyi lakost.

Bakajsz József- emléktábla avatása Gállocsban, a főút mentén lévő egykori polgármesteri épület falán. A szerző gyűjtése.

2014. szeptember 28-án emléktáblát avattak Gállocsban. **Bakajsz József** (1905) politikai elítélt, aki 1944-ben helyi bíró volt, egyetlen magyar férfit sem engedett elhurcolni a helységről a sztálini rezsim által fenntartott légerekbe. A későbbiekben szovjetellenesség vádjával 8 évre elítélték. Odahalt az egyik Gulág-lágerben.

Tiszabökényben megalakították a kolhozot, azonban csak tengődött, a tagsága jóformán éhbérért dolgozott. Az életszínvonal jelentősen csökkent. A politikai vezetés az ellenálló, kolhozellenes gazdákkal kegyetlenül leszámolt. 1949–1953 között **Dupka Istvánt** (1915), **Erdélyi Józsefet** (1901–1955), **Huszi Györgyöt** (1908), **Huszi Miklóst** (1917), **Kapa Istvánt** (1909), **Kapincu Jenőt** (1921), **Toldi Gábort** (1893) szovjetellenes agitációért 10-től 25 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték. A szibériai légerekben raboskodtak.¹⁸ **Erdélyi József** ügyében az USZSZK Legfelsőbb Bíróságának Elnöksége, felülbírálv a korábbi ítéletet, 1954. december 12-én a 25 évet 10 évi szabadságvesztésre mérsékelte. Az erről szóló értesítésnek már aligha örülhetett. 1955. augusztus 15-én gyógyíthatatlan kórban elhunyt a lágerben. Egyik Gulág-tábor temetőjében nyugszik, 1991-ben rehabilitálták.¹⁹ A többiek 1955-ben amnesztiával szabadultak, 1991–92-ben őket is rehabilitálták.

Bagu Balázs *Életutak* c., a túlélőkkel készített interjú-gyűjteményében többek között a szovjet hatalom által megnyomorított sorsú emberek életét is bemutatja, akiket a kolhozokba kényszerítettek. A bátyúi **Nyeste Bélát** (1911) 1944. november végén vitték el, sokféle lágerben raboskodott, 1946.

¹⁸ *Szülföldünk: Tiszabökény és környéke.* Szerk. Dupka György–Zékány Krisztina, KM-MI-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2023.73. https://kmmi.org.ua/uploads/attachments/books/kommunizmus-pdf/2023/Bokeny_1-78.pdf

¹⁹ RIZO, I. 2003.330.

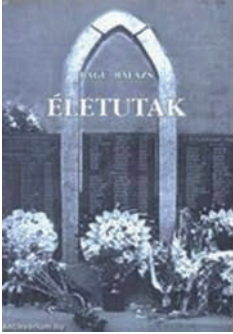

A tiszabökényi GULAG-rabok emléktáblája az Árpád-házi Szent Erzsébet templom falán. Fotó: Fuchs Andrea.

november 9-én szabadult. Három és fél éves elárvult kislánya várta, mert felesége időközben meghalt. Az oroszok két lovát rekvirálták, egy tehénnel, disznóval és terménnyel együtt. Hazaérkezése után még két évig gazdálkodhatott saját földjén, de azt inkább – elmondása szerint – nyomorúságnak lehet nevezni. Rásózták a beadásokat, államkölcsönöket. Tovább nem bírta, 1948-ban kolhozista lett. Visszaemlékezése szerint. „Házról házra jártak, agitáltak, fenyegettek. Sokan mégis inkább másfelé kerestek munkát. Mi a feleségemmel – merthogy 1947-ben újránősültem – maradtunk. A kolhozban kocsis lettem, lóval dolgoztam. Élünk, mint mások...”²⁰

Nyeste Kálmán (1909) földművest 1944. november 11-én tartóztatták le öt társával együtt, az eredménytelen vattatások után a szolvai lágerbe került, onnan a fehéroroszországi boriszovi munkatáborba vitték, a fogságból 1946. október 15-én érkezett haza. A családjával – feleségével, fiával, lányával, szüleivel – még két évig a saját földjükön gazdálkodtak. Nem volt könnyű, zaklatták a beadással, de mégis a maguk gazdái voltak. Aztán megalakult a kolhoz: „Erőszakkal szervezték. Hivogatták, ijesztgették az

²⁰ BAGU BALÁZS: *Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival.* Intermix Kiadó, 2004., 28. <https://mek.oszk.hu/24400/24465/24465.pdf>

Bagu Balázs könyvének borítója és Bányásztelep látképe. A szerző gyűjtése.

embereket. Engem Beregszászban a milicián agitáltak, hogy szervezzem a kolhozot. **Ruszin Vaszil** hívott be, aki később kolhozelnök lett nálunk. Reggel behívtak, este kiengedtek a hátsó kapun. A bátyúi kolhozot Szacsarovszky János szervezte, én inkább a vasútra szegődtem el.”²¹

Kelemen Árpád (1893) 1945. szeptember 21-én szabadult a hadifogságból, akkor kezdődött a kolhozosítás: „1948 nyarán csépeltem utoljára a magam földjéről. Három hold búzám volt. Jól emlékszem, lámpavilágnál fejeztük be a cséplést, és máris megjelentek a fegyveres ellenőrök, mindenféle megbízottak, kényszerítettek a termény beadására. Ilyen életünk volt akkor – nem volt kibúvó, a kolhozba be kellett lépnem, de csak egy évig dolgoztam ott –, otthagytam, a Terménykészletező Vállalatnál kerestem munkát Bányásztelepben. Itt nagyon kevés fizetés volt, ezért elmentem a csapi átrakodó állomásra, ahol elég nehéz fizikai munkát végeztem, de legalább jobban megfizették.”²²

A bátyúi **Bagu József** (Bányásztelep, 1910) magyar katonaként esett fogságba, átélte a tifusz-betegséget, a foksányi lágerből szabadult: „Hazakerültem, de itthon is nehéz volt az élet. Három évig gazdálkodhattam még a saját földemen, aztán elvették a földet. Ekkor mentem a vasútra dolgozni, átrakodó munkásnak. Mint egykori nagygazda-fiúnak – nem sok választásom volt. Már annak is örültem, hogy úgyahogy tengődhetünk.”²³

Az eszenyi **Nagy Józsefnek** (Eszeny, 1922) a Kárpátokban végetért a háború, nem ment tovább a menekülő katonákkal, hazajött: „A kolhoz megalakulása után béresként, majd kocsisként dolgoztam. 1961-ben brigadéros,

²¹ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 33–34.

²² BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 51–52.

²³ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 57.

*majd farmvezető lettem. 1982-től nyugdíjas – sajnos a feleségem 1991-ben meghalt –, nehezen élünk, de nem akarok panaszkodni.*²⁴

Bányász Árpád (Hajdúböszörmény, 1910) tanári pályát választott, a Beregszászi járásban jutott feleségével együtt tanítói álláshoz, először Benében. 1945 után, mint mondja, a „pedagógus munkája nem volt leányálom. A politikai vezetés ránk háritotta a pártideológia megvalósítását: államkölcson beszédese, kolhozszervezés, a serdüülő korú fiatalok szénbányába való toborzása, vallásellenes propaganda kifejtése stb. Mindez nagyon rontotta a pedagógusok népszerűséget. (...) Bármilyen történet a faluban, az iskola igazgatóján és a tantestületén kérték – követelték! – számon.²⁵

A tegnapi gazdálkodókból uniformizált kolhozista, kolhoztag/téesztag (kolhoz, szovhoz, termelészövetkezet, állami gazdaság) néven új szociális réteg jött létre. A településeket és a hozzá tartozó földeket a szovjet mintára megszervezték, kizárólagosan állami tulajdonú kolhoz–szovhoz-rendszer és mezőgazdasági termelés uralta, amely hosszú távon bukásra volt ítélve.

(Folytatjuk.)

²⁴ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 63.

²⁵ BAGU BALÁZS: *Életutak*. i. m. 2004., 128.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

(2023. SZEPTEMBER, OKTÓBER)

ELISMERÉSEK

* Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának Minősítő Bizottsága 2023. augusztus 23-án tudományos címek és fokozatok odaítéléséről döntött. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatóinak köre ezúttal egy docenssel bővült. Docensi címet szerzett **dr. Pösze Andrea**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének bázisán működő Ukrán Tanszéki Csoport alkotója.

* **Rezes József**, a Kárpátaljai Határmenti Önkormányzatok Társulásának (KHÖT) ügyvezető igazgatója a megyei közigazgatás tanácstermében vette át a **Ruszlán Sztefancsuk**, az ukrán parlament elnöke által aláírt elismerő oklevelet.

* Szeptember 18-án, a Magyar Írószövetség székházában tartotta meg éves közgyűlését a Magyar PEN Club. Ekkor szavaztak az új tagok felvételéről is. A Magyar PEN Club tagja lett mások mellett **Dr. Dupka György** történész is.

* **Vidnyánszky Attilának**, a budapesti Nemzeti Színház vezérigaz-

gatójának adták idén Farkaslakán a *Tamási Áron-díjat*. Mint **A. Szabó Magda**, a budapesti Tamási Áron Közalapítvány elnöke elmondta, az író özvegyének végakarata szerint Tamási Áron születésnapján adják át az elismeréseket.

* 2023. szeptember 23-án Temesváron, a Szórvány Alapítvány működésének 30 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen a tízévenként odaítélt *Pro Minoritate-díjat* 2023-ban a kárpátaljai **dr. Dupka György** történész, író kapta, akit Bakk Miklós politológus laudált.

* Kihirdették a Prima Primissima díj idei jelöltjeit – írta az MTI. A jelöltek között van a kárpátaljai **Füzesi Magda** József Attila-díjas magyar költő, író is.

* Magyarországi állami kitüntetésekkel adták át október 11-én Beregszászban, a Perényi Kultúrkúriában. A rangos alkalmat Magyarország Ungvári Főkonzulátusa és Beregszászi Konzulátusa szervezte, amelyen átadták azokat a magas elismeréseket, amelyeket Novák Katalin magyar köztársasági elnök adományozott kárpátaljai személyeknek.

* **Dobsa Arankát**, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Nagyszőlősi Járási Szervezetének elnökét, a Tiszakeresztúri Általános Iskola nyugalmazott igazgatóját a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki a kárpátaljai magyar nyelvű oktatásban végzett kimagasló szakmai munkája és elhivatott pedagógusi tevékenysége elismeréseként.

* **Gerevich János**, a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet ukrainai kirendeltségének vezetője a Magyar Arany Érdemkeresztet kapta meg az Ukrajnának nyújtott magyar támogatáspolitikai és humanitárius segítségnyújtás gyakorlati megvalósításában betöltött szerepéért, valamint a nehéz helyzetben élő kárpátaljai emberek érdekében végzett odaadó munkája elismeréséért.

* **Makuk János**, a Beregszászi Járási Máltai Szeretetszolgálat elnöke szintén a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetését vette át. A méltatása szerint a segélyezési, támogatási és humanitárius problémák megoldása, a rászoruló gyermekek pedagógiai fejlesztése, és a mozgásukban akadályozottak segítése terén egyaránt odaadó munkája elismeréseként kapta az érdemkeresztet.

* **Sepa János** helytörténész, a Beregvidéki Múzeum nyugalmazott alapító igazgatója a Magyar Arany Érdemkeresztben részesült helytörténeti gyűjtőmunkájáért, valamint a magyar

hagyományok továbbélését szolgáló több évtizedes tevékenységéért.

* A Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetését adományozták **Egressy Miklós** görökatonikus papnak, a Karácsfalvai Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceum volt igazgatójának. Egressy atyát közel három évtizedes lelkipásztori szolgálataért, a rendszerváltás után újjászülető ung-vidéki közösségek szervezésében vállalt szerepéért, az odaadó és kitartó iskolaigazgatói munkásságáért és karitatív tevékenységéért ismerték el.

* Rajtuk kívül **Czébely Lajos** viski költő, helytörténész, nyugalmazott pedagógust tüntették ki Magyar Ezüst Érdemkeresztrel, valamint most vehette át az augusztus 20-án neki ítélt Kallós Zoltán Külhoni Magyarságért Díjat is, amelyet Bacskai József, Magyarország ungvári főkonzulja és Zán Fábián Sándor református püspök nyújtottak át október 21-én Visken, a református templomban.

* A beregszászi Pásztor Ferenc Közösségi Házban kihirdették a Beregszászi Keresztény Értelmiségiek Szövetsége által 2017-ben alapított *Linner-díj*, idei díjazottjainak nevét. Emberségéért, szakmai hozzáértéséért, áldozatos munkájáért 2023-ban **dr. Csík Adalbert-Ferenc**, a Kárpátaljai Magyar Egyészségügyi dolgozók társaságának elnöke, fül-orr-gégész, a Técsői Járási Kórház,

majd az Aknaszlatinai Allergológiai Kórház egykori vezetője részesült a díjban. A rendezvény második díjazottja az idén elhunyt **dr. Kertész Árpád**, beregszászi belgyógyász, gyermekgyógyász lett. Harmadikként **Nagy Zsuzsannát**, a Beregszászi Linner-kórház gyermekosztályának ápolóját tüntették ki.

A Kárpátaljai Magyar Tudományos Tanács (KMAT) 2023. évi díjazottjai:

* **Hires-László Kornélia** a Hódinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban végzett magas színvonalú kutatómunkája elismeréseként, illetve a nemzetközi kutatásmódszertani eljárások és normák szerinti empirikus szociológiai kutatásoknak a kárpátaljai magyar tudományosságban való meghonosításában betöltött kiemelkedő szerepéért részesült a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács elismerésében.

* **Nagy Natália**, az Ungvár Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének docense, a filológiai tudományok kandidátusa a kárpátaljai magyar tudományos életben betöltött kiemelkedő szerepéért, illetve tudományos szervezői munkásságáért részesült a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács elismerésében.

* **Tegeza Antónia**, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézete Fizika és Matematika Tanszékének

másodállású docens oktatója eredményes kutatói tevékenységéért érdemelte ki a KMAT 2023. évi díját természettudományok kategóriában a kiemelkedő tudományos, illetve tudományos szervezői munkásságáért.

* **Ferkó Oxána**, az UNE UMO-TI Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék munkatársa eredményes kutatói és témavezetői munkásságáért érdemelte ki a KMAT 2023. évi díját humántudományok kategóriában a kiemelkedő tudományos, illetve tudományos szervezői munkásságáért.

* **Kovács Attila** tudományos, kutatói tevékenységéért, eredményes munkásságáért kapta meg a KMAT 2023. évi díját humántudomány kategóriában, aki a Munkácsi Állami Egyetem Mérnöki, Technológiai és Szakmai Oktatási Tanszékén dolgozik főelőadóként, illetve a Nagydobronyi Líceum biológiatanáraként, igazgatóhelyetteseként.

* **Dr. Dutko Sándor** kapta a KMAT 2023. évi ösztönző oklevelét élettudomány kategóriában a kiemelkedő tudományos, illetve tudományos szervezői munkásságáért, aki asszisztens az Ungvári Nemzeti Egyetem Sebészeti Betegségek Tanszékén, ahol külföldi hallgatóknak angol nyelven tart előadásokat.

* A Magyar Újságírók Közössége által alapított Petőfi Sándor Sajtószabadság-díjat kapott **Ko-**

vácsné Marton Erzsébet újságíró, a *Kárpátinfo* felelős szerkesztője. A díjazottat **Lengyel János** újságíró, a MÚK elnökségi tagja laudálta.

Gratulálunk!

FONTOSABB ESEMÉNYEK, RENDEZVÉNYEK

SZEPTEMBER

* Kreatív írásművészeti műhelyprogramot tartottak a Kortárs Hangan Nemzetközi Irodalmi Pályázat szervezői augusztus 28. és szeptember 1. között a Mátrában. A kárpátaljai fiatal alkotókat **Sz. Kárpáthy Kata** novellista, a KVIT titkára képviselte.

* A Kárpátaljai Szövetség ez évben is megrendezte a kárpátaljaiak hagyományos balatonföldvári találkozóját a Riviéra Park Hotelben.

Az első napon a helyi színházteremben „*Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza. Fedák Sári története*” c. darabot előadta a Jászai Mari-díjas **Szűcs Nelli**. Narrátorként közreműködött az ugyancsak Jászai Mari-díjas színművésznő, **Tarpai Viktória**.

A második nap **dr. Grezsa István**, a Kárpátaljai Szövetség elnökének felkonferálásban a *Rokonom, Petőfi*

című filmvetítéssel indult, a dokumentumfilm alkotóinak nevében **Hajduk Márta** rendező mondott köszöntő beszédet. **Dr. Seremet Sándor** moderálásában lezajlott „*Az orosz–ukrán háború a nagyhatalmak geopolitikai érdekei perspektívájából*” tematikájú panelbeszélgetés, melyben közreműködött **Szalipszki Endre** diplomata, **dr. Dupka György** történész, **dr. Baranyi Tamás Péter** történész és **dr. Salát Gergely** geopolitikai szakértő.

Ebéd után **Dr. Botlik József** történész a pánszlávizmusról tartott érdekesítő előadást, majd **Ortutay Mária** a nemrég megjelent *Esélyünk a megmaradásra* című könyvét mutatta be. Vasárnap a kárpátaljai magyarok találkozóját ökumenikus istentisztelet zárta.

* Szeptember elsején, a Tudás napján újabb miniszoborral bővült Ungvár. Az új szobrocska egy baglyot ábrázol, ami a bölcsességet szimbolizálja. Az Ungvári Nemzeti Egyetem főépületének bejáratánál kapott helyet, az Alma mater nevet viselő szobrot **Roman Murnik** készítette. A megyeszékhelynek így már 58 miniszobra van.

* A kárpátaljai református oktatási intézmények Nagydobronyban, a református templomban nyitották meg a 2023/2024-es tanévet. Elhangzott, hogy a nagyberegi, a nagydobronyi, a péterfalvi és a técsői líceumokban a legkorszerűbb körülmények között

mintegy 560 diák kezdheti meg a 2023/2024-es tanévet. A diákok száma az idén harminccal több az előző évhez képest. 16 egyházi működtetésű óvodában 300 gyermek kap keresztyén nevelést. A Nefelejcs Rehabilitációs Központokban, Hetyenben és Mezőváriban 65 speciális igényű gyermekkel foglalkoznak. A református szakkollégiumok mintegy 130 diáknak adnak otthont, s számukra külön ifjúsági gyülekezetet hoztak létre.

* A Berekfüdői Polgármesteri Hivatal az idén is megrendezte a *Körmendi Lajos Írótábor*t. Az író táborban az anyaországi és erdélyi írók mellett részt vett **Dupka György** író, történész.

* A beregszászi **Lőrincz P. Gabriella** József Attila-díjas költővel és **Dupka György** íróval, szerkesztővel **Völgyi Tóth Zsuzsa**, a Kossuth Rádió szerkesztő-műsorvezetője beszélgetett az 59 éves korában tragikus hirtelenséggel elhunyt kárpátaljai, nagy tehetséggel megáldott **Bartha Gusztáv** író műveiről, fogadtatásáról, olvasottságáról, illetve a kárpátaljai magyar irodalmi életről a háború árnyékában. **Bartha Gusztávnak** 11 könyve jelent meg (1 versgyűjtemény, két kisregény, 8 kötetnyi novella és színmű), ebből nyolc az Intermix Kiadó gondozásában, a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatban látott napvilágot. Mind a 8 könyv felkerült a KMMI honlapára, és az OSZK elektronikus könyvtárába.

Eddig az OSZK számlálója szerint több mint 15 ezren böngésztek vagy töltötték le könyveit. A napokban a Kossuth Rádió több részben Bartha Gusztáv egyik alkotását sugározta a Rádiószínházban.

* Megjelent a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságának (GKNT) legújabb könyve *Közösség és egyén – a szovjet fogságba hurcoltak kontextusában* címmel. A 20 szerző között 3 kárpátaljai kutató adja közre tanulmányát: **Bimba Brigitta, dr. Dupka György, dr. Molnár D. Erzsébet**.

* A Latorca-parti városban, a Munkácsy Mihály Magyar Ház galériájában a Harkivból ide menekült **Olekszandr Zsilcov** festő- és grafikusművész *Erdélyi 22* elnevezésű egyéni tárlata került megnyitásra.

* A Pro Cultura Subcarpathica (PCS) civil szervezet 2014 óta adózik hagyományörző rendezvénnyel Dobó István emléke előtt Szerednyén. Az országban dúló háború idén sem tette lehetővé a tömegrendezvény szervezését, így most koszorúzással méltatták a várvédőt. Emlékbeszédet mondott **Orosz Ildikó**, a PCS elnöke.

* Ungvár első említésének 1130. évfordulója alkalmából a Lehoczky Tivadar Kárpátalja Megyei Honismereti Múzeum várgalériájának második emeletén retró fényképkiállítást szerveztek *A régi város utcái* címmel. A kiállítás anyagát a múzeum gyűj-

teményében őrzött XIX. század végi és XX. századi eredeti fényképekből és képeslapokról készült fénymásolatokból állították össze.

* A Pro-Arte – Munkács civil szervezet és Matl Péter Munkácsy Mihály-díjas szobrászművész, az egyesület elnöke megszervezte a 11. nemzetközi szobrásztábort Beregszentmiklóson, Kárpátalján. A szimpózium idei központi témája az ukrain háború volt. A korábbi évekhez hasonlóan számos nemzetközileg is elismert ukrainai és külföldi szobrászművész vett részt a táborban, akik többsége Kelet-Ukrainából érkezett: **Vjacseszlav Hukturja, Szerhij Szbitnyev, Szerhij Olesko, Ivan Demjan**, a fotográfus **Andrej Avdejenko**, a kárpátaljai **Jan-Pavlo Roman** és maga **Matl Péter**, valamint a dániai **Ole** és **Liz Videbæk**. A XI. Kárpátaljai Nemzetközi Szobrásztábornak a magyar kormánytámogatásból felújított, tavaly novemberben átadott beregszentmiklósi szoborpark és alkotóház adott otthont.

* Viskan, a református templomban tartotta hagyományos központi tanévnnyitó ünnepségét a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ). Az eseményen a szövetség elnöke, **Orosz Ildikó** tartott vitaindító beszámolót. A kialakult helyzet ellenére a KMPSZ felmérése alapján a Kárpátalján működő

99 oktatási intézményben, ahol van magyar nyelvű oktatás, a 2023/2024-es tanévben összesen 14 728 diák kezdte meg a tanulást magyar osztályokban. Az idei tanévben 1 126 kis elsős diák kezdte meg a tanévet a kárpátaljai magyar oktatási rendszerben.

* Megrendezték a *Parnasszus* folyóirat 4. számának bemutatóját az MMA irodaházának zsúfolásig megtelt rendezvénytermében. A pályatársak **Serfőző Simon** Kossuth-díjas író, az MMA rendes tagját köszöntötték 80. születésnapja alkalmából. Köszöntőt mondott **Vári Fábrián László** Kossuth-díjas költő, akadémikus, az MMA Irodalmi Tagozatának vezetője. Az est házigazdája, **Turczi István**, a *Parnasszus* folyóirat főszerkesztője moderálásában **Serfőző Simon** munkásságával kapcsolatosan osztotta meg gondolatait **Mezey Katalin** Kossuth-díjas író, az MMA rendes tagja, **Kégl Ildikó** író, **Zsille Gábor** József Attila-díjas író, valamint **Zámbori Soma** színművész. A rendezvényt mások mellett megtisztelte az MMA köztestületi tagjaként a kárpátaljai születésű **Dupka György** történész, író, **Finta Éva** József Attila-díjas költő, valamint a beregszászi születésű, Horváth Anna képzőművész, néhai MMA-tag hagyatékát feldolgozó **Szabó Eszter Ida** kulturális antropológus, doktorandusz, akik

az ungvári *Együtt* irodalmi folyóirat oszlopos szerzői is. Ők is felköszöntötték a nyolcadik évtizedében járó költőt, szerkesztőt, a kárpátaljai irodalmárok nagy pártolóját, aki a 80-as, 90-es években a kárpátaljai pályakezdő irodalmárokat az általa szerkesztett folyóiratokban felkarolta, megszólaltatta, publikációs fórumot biztosított számukra.

* Az idén is sor került Badacsonyan az Anyanyelvőpolók Szövetsége és a Magyar Napló Kiadó irodalmi konferenciájának a megrendezésére: *Határtalan magyar irodalom – 5: Hymnus-Petőfi-Madách 200. Csokonai 250. A felvilágosodás, a reformkor és a romantika a nemzet irodalmi tudatában* témakörökben. A fórumon Kárpátalját képviselte és tartott előadást: **Vári Fábíán László** (*Nemzeti Himnuszunk a brezsnyevi korban*); **Dupka György** (*Petőfi az ukrán nacionalista támadások középpontjában. Magyarságtudatunk szakítópróbája Kárpátalján*), **Zékány Krisztina** (*Petőfi és Kárpátalja*) **Finta Éva** (*Lélek és szellem fáradhatatlan megújulásai Csokonai költészetében*). A több mint 30 anyaországi és határon túli kutató hagyományos fórumát **Dr. Szili Katalin** miniszterelnöki főtanácsadó, az Országgyűlés volt elnöke nyitotta meg. A szervezők nevében **Pusztay János** nyelvészprofesszor, műfordító mondott köszöntőbeszédet. A konferencia résztvevői **Jankovics**

Marcell: Az ember tragédiája filmét is megtekintették. Végezetül **Pomozi Péter** sorozatszerkesztő bemutatta a *Kárpátalja* c., az Anyanyelvőpolók Szövetsége (Budapest, 2023) gondozásában megjelent honismereti könyvet. Szerzői **Pomozi Péter, Csorba Csaba, Duncsák Attila, Dupka György, Vári Fábíán László, Zékány Krisztina**. A konferencia anyagait ezúttal is a Magyar Napló Kiadó jelenteti meg. Sorozatszerkesztő: **Jánosi Zoltán**.

* Az Erdélyi család három generációjának festményeiből nyílt kiállítás a Munkácsy Mihály Magyar Ház kiállítótermében Munkácson. A tárlaton **Erdélyi Béla, Erdélyi János, Erdélyi László**, valamint **Villasek Rudolf** és **Villasek Tibor** munkáit tekintheti meg a képzőművészet iránt érdeklődő közönség.

* Temesváron a Projektközpontban megtartott Magyar Napok rendezvénysorozat keretében ünnepelte a Szórvány Alapítvány létrehozásának 30. évfordulóját. Az eseményen **Dr. hab. Bodó Barna**, a Szórvány Alapítvány elnöke mondott köszöntő beszédet. **Dr. Dupka György** történész, író *A túlélésért küzdő kárpátaljai magyarok a háború árnyékában* címmel tartott ünnepi előadást.

* A Kárpátaljai Kultúrkaraván szervezésében **Palya Bea Egyszálénekes** című koncertjére került sor a jánosi Helikon Hotelben.

* A csapi származású **Magyar Árpád** és **Kovalevszka Olena** a *Kijevi vándorénekes Mogilnij Attila* című kiállításának a megnyitójára került sor az „Egy utca múzeuma” kiállítóteremben (Kijev, Andrijivszkij Uzviz 2B).

* Életének 80. évében, hosszan tartó betegség után elhunyt ruszinságát élete végéig bátran vállaló küzdőtársunk, FÜLÖP/FILEP LAJOS (1943–2023) történész, muzeológus, az ungvári Duhnovics Társaság egykori elnöke.

* **Dobsa Beáta**, a Mathias Corvinus Collegium (MCC) Beregszászi Képzési Központ régióvezetőjének közlése szerint megnyitotta az új tanévet a Mathias Corvinus Collegium Beregszászi Központja. Az ünnepséget új helyszínen, a központ új épületében szervezték. A megnyitón beszédet mondott **Gulyás Gergely**, Miniszterelnökséget vezető miniszter.

* A holokauszt kárpátaljai áldozatainak emléket állító táblát avattak Ungváron. Alkotója az ungvári **Roman Murnik** szobrászművész.

* **Dobsa Németh Beáta**, az MCC Beregszászi Képzési Központja régióvezetőjének meghívására **Szili Katalin** miniszterelnöki főtanácsadó a Mathias Corvinus Collegium (MCC) Beregszászi Képzési Központjában *A 21. század globális kihívásai* címmel elsőként

tartott előadást a korszerűen felújított képzési központban.

* A Kárpátaljai Megyei Könyvtár Idegen Nyelvű Osztályának olvasótermében **Kobály József** ungvári régész nyilvános történelmi előadást tartott Ungvár 1130 éves születésnapja alkalmából.

* Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházban újra premierre került sor: Brian Friel *Pogánytánc (Tánc Lughnasa idején)* című előadását mutatták be, amely öt nő, egy „még nem férfi”, egy „majdnem férfi” és egy „már nem férfi” tánccáról szól.

* Megjelent **Vári Fábrián László** Kossuth-díjas költő *Közélt valaki* című új verseskötete a budapesti Nap Kiadó gondozásában. Bemutatójára a 28. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, a Nap Kiadó szabadtéri K3-as pavilonjában került sor szeptember 29-én. A kötetet Gróh Gáspár irodalomtörténész, az MMA Művészetelméleti Tagozatának tagja mutatta be. Október 4-én Budapesten, a Magyarság Házában is be lett mutatva a kötet, ahol maga a szerző olvasott fel újabb, többnyire háborúellenes verseiből.

* *Tizenöt éves* a beregszászi székhelyű **Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI)**. Elnöke: **dr. Zubánics László** történész. 2008-ban alapítói a MÉKK és az UMDSZ voltak. Tevékenységét

töretlenül az alapító okiratban megfogalmazott célok megvalósítására irányítja. A Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet programjait a közművelődési, közgyűjteményi és tudományos tevékenység köré építette ki. Az elmúlt években az intézet a nemzeti hagyományok ápolása és megőrzése mellett a kárpátaljai magyar kultúra, a szellemi élet szervezését tekintette fő feladatának. Kiállítások, előadások, hangversenyek, tudományos konferenciák, tanulmányi versenyek szervezésével szerteágazó tevékenységet fejtett ki a székhelyül szolgáló beregszászi Európa–Magyar Házban és Kárpátalja-szerte. Az intézet részt vett a tehetséges fiatal magyar művészek, költők, írók felkutatásában és felkarolásában, kulturális programok közönszervezésében. Támogatta a kárpátaljai magyar irodalmi alkotások kiadását, és szoros kapcsolatokat ápol a határon túli testvérszervezetekkel. Nagy elismerésnek számít, hogy 2012 februárjában a Kárpát-medencei magyarság megmaradását és fejlődését szolgáló más oktatási és művelődési intézményekkel egyetemben a KMMI is felkerült a Nemzeti Jelentőségű Intézmények és Programok sorába. A háború árnyékában sem álltak le jelenleg is futó programjai. (lásd bővebben <https://kmmi.org.ua/informacio/>

rolunk; <https://kmmi.org.ua/konyvtar/kmmi-fuzetek>; <https://www.facebook.com/kmmi.org.ua>; <https://mek.oszk.hu/20300/20311/20311.pdf>)

* **Harmincéves a Magyar (Alkotó) Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége** (MÉKK). Elnöke: **dr. Dupka György** történész, író, szerkesztő. 1993 szeptemberében jegyezték be a szervezet alapszabályát. 15 éve szorosán együttműködik a *Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézettel*. Kezdetől fogva a kárpátaljai magyarság önszerveződését, művelődési, irodalmi, művészeti, könyvkiadási és tudományos tevékenységét, valamint önkormányzati és gazdasági érdekvédelmét felkaroló és segítő szakmai civil intézmény.

Évtizedek óta (a háború árnyékában is) futó programjai: A Magyar Írószövetség 1993-ban szerveződött *Kárpátaljai Írócsoportjának* (MIKICS) patronálása, az 1999-ben indított *Kárpátaljai Magyar Krónika* elektronikus hírlevél rendszeres összeállítása, kiküldése (<https://kmmi.org.ua/konyvtar/egyeb>).

2002-től a 21. évébe lépő *Együtt* c. kéthavi folyóirat kiadása – mely közel 100 alkotónak nyújtott eddig publikálási fórumot (<https://kmmi.org.ua/konyvtar/folyoiratok/egyutt>)! 2010-től felvállalt projekt: az *Együtt-írótagor* és a *Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napok, Magyar*

Írók a Pulpituson, Irodalmi karaván stb. program.

Az 1992-ben az Intermix kiadóval indított *Kárpátaljai Magyar Könyvek* sorozat gondozása, eddig mintegy száz kárpátaljai alkotótól több mint 300 könyv jelent meg (<https://kmmi.org.ua/konyvtar/konyvek>).

A *Munkácsy Mihály Alkotótábor* és a bázisán 2007-ben megalakult azonos nevű *Munkácsy Mihály Képzőművészeti Egyesület* kiállításainak szervezése, a *Péterfalvi Képtár* állományának gyarapítása, az *Art Expo*, a *Magyar Értelmiségiek Fóruma* évi ungvári, illetve beregszászi fóruma magyar kultúra napi reprezentatív ungvári, beregszászi, munkácsi rendezvénysorozat, egyéb szakmai konferencia, író-olvasó találkozó, könyvbemutató. Eddig több mint 100 kiállítást és félezernél is több kulturális rendezvényt valósítottak meg. A kiemelkedő események emlékét megörökítő emlékjelek, emléktáblák és kopjafák avatásának programja. Az ezredfordulót követően Ungváron önálló színházba költözött. Infrastruktúrája fejlődésnek indult. (<https://www.facebook.com/profile.php?id=100064629311986>). Fontosabb elismerés: 2003 decemberében a Közösséget a *Kisebbségek napján* magyar állami elismerésben részesítették: *Kisebbségekért Díjjal* tüntették ki.

OKTÓBER

* Születésének 180. évfordulóján konferenciát rendeztek és emlékművet avattak a fancsikai születésű **Szabó Jenő** (1843) főrendiházi tag tiszteletére Salánkon. A helyi görögkatolikus templomban előadást tartott **Marosi István** görögkatolikus atya, egyháztörténész, **Prof. Dr. Véghseő Tamás**, a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola egyetemi tanára, **Csirpák József** salánki görögkatolikus áldozópap. A görögkatolikus parókia udvarán **Luscsák Nílus**, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye apostoli adminisztrátora és **dr. Gyebnár István**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának vezető konzulja leleplezte Szabó Jenő emlékművét (alkotója **Csirpák Viktória** tokaji szobrászművész).

* A budapesti Magyarság Házában **Kalocsai Andrea**, a közmédia műsorvezetője beszélgetett **Vári Fábíán Lászlóval**, Kossuth- és József Attila-díjas költővel új kötetéről (*Közelít valaki*, Nap Kiadó).

* A beregszászi római katolikus templomban a szentmise előtt **Gerzánics Szergej** püspöki titkár a Szentatya levelét olvasta fel, melyben az állt, hogy **Lucsok Péter Miklós** apostoli kormányzót kinevezi a Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye megyéspüspökévé.

* Szalai Borbála szavalóversenyt rendeztek Haláboron, ahol 30 kisgyerek mérte össze tehetségét.

* Horváth Anna beregszászi képzőművészre, az MMA volt tagjára emlékeztek és munkássága előtt tisztelegtek a Munkácsy Mihály Magyar Házban megtartott filmbemutatón (*Mindenki Annuskája*) és kiállításmegnyitón. Meghatódva szólt a jelenlévőkhöz Horváth Anna hagyatékának őrzője, a József Attila-díjas költő, **Finta Éva**, aki aláhúzta: Horváth Anna gazdag életműve tovább él, melyet a művésznő nevét viselő beregszászi emlékházban a közeljövőben méltó környezetben csodálhatnak meg a beregszásziak és a városba látogatók egyaránt.

* A tavaly elhunyt **Brinkács István** festőművész olajképeiből és bőrkollázsaiából nyílt kiállítás az Ungvári Magyar Házban. A tárlatot **dr. Zubánics László**, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke nyitotta meg, aki köszöntötte a családtagokat és a vendégeket.

* *A kisebbségi elitek tegnap és ma* című tudományos konferencián vettek részt a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanárai, amely a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Selye János Egyetem szervezésében valósult meg Komáromban, a Selye János Egyetem konferenciaközpontjában.

Dr. Szamborovszkyné Nagy Ibolya és **Dr. habil. Váradi Natália** tartott előadást a színvonalas tudományos fórumon.

* **Lucsok Miklós** megyés püspök látogatást tett a Tiszabökényi Római Katolikus Egyházközségben, **Dupka György** egyháztanácselnök kalauzolásával megtekintette az Árpád-házi Szent Erzsébet templomot, találkozott az egyháztanács tagjaival.

* Magyarország Ungvári Főkonzulátusán ismét egy szemet-lelket gyönyörködtető tárlat nyílt, ezúttal a munkácsi művészházaspár, **Ivan** és **Larisa Brovdi** alkotásaiból. A kiállítást a főkonzulátus által elindított, művészdinasztiákat bemutató projekt keretében valósították meg.

* 30 éve, 1993. október 18-án született az önálló kárpátaljai magyar felsőoktatás létrehozására tett első törekvés, amelynek eredményeként ma is sikeresen végzi munkáját a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. A jubileumi esemény évfordulója alkalmából a Rákóczi-főiskola emlékkonferenciát szervezett. Ünnepi beszédet mondott **Cserniczkó István**, az intézmény rektora. A továbbiakban pódiumbeszélgetés keretében osztották meg gondolataikat a meghívott vendégek. A beszélgetést **Debreceni Mihály**, a TV21 Ungvár szerkesztő-riportere moderálta. A pódiumbeszélgetésekben mások mellett részt vett **Brenzovics László**, a Kár-

pátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) elnöke (online formában), **Orosz Ildikó**, a Rákóczi-főiskola elnöke, **Tóth Mihály** alkotmányjogász, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke, **Szabó Tibor**, Martonvásár polgármestere, a Határon Túli Magyarok Hivatalának egykori elnöke, **Szili Katalin** miniszterelnöki főtanácsadó, aki 1994–1998 között politikai államtitkárként és parlamenti képviselőként tevékenykedett.

* A 30. születésnapját ünneplő Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházat nemcsak itthon, hanem a budapesti Nemzeti Színházban is méltatják. A 10. Madách Nemzetközi Színházi Találkozó (MITEM) részeként az emblematikus előadások mellett filmvetítéseken és beszélgetéseken is bemutatják a beregszászi színház három évtizedes, kalandos történetét és jelenlegi helyzetét.

* A Kárpátaljai Szövetség, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége szervezésében sor került az *1956, te csillag* elnevezésű emlékestre a szövetség székházában. A rendezvényt **dr. Seremet Sándor**, a Kárpátaljai Szövetség főtitkára nyitotta meg, majd **habil. Dr. Horváth Miklós** hadtörténész, az MTA doktora, egyetemi tanár a Szovjetunióba hurcolt magyar szabadságharcos fiatalok kálváriája témakörben tartott vetítéses előadást. **dr. Dupka György** történész *1956 és Kár-*

pátalja (vetítéses előadás) címmel emlékezett Ung, Bereg és Ugocsa '56-os hőseire. Közreműködött **Ferenci Attila** beregszászi színész és **ifj. Bernát Ferenc** zeneszerző, Artisjus-díjas gitárművész.

* A Kárpátaljai Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaságának kezdeményezésére felavatták és megkoszorúzták **Jankovics Mária** kárpátaljai grafikus és textilművész emléktábláját. A művésznő egykori házának falát díszítő emlékmű **Hrabár Natália** alkotása.

* Online formában lezajlott a Kárpátaljai Magyar Tudományos Tanács (KMAT) évi közgyűlése. Mások mellett köszöntő beszédet mondott **Kocsis Károly** akadémikus, az MTK EB elnöke, **Morvai Krisztina**, az MTA Határon Túli Magyarok Titkársága osztályvezetője. **Csernicskó István** elnök megtartotta évi beszámolóját. **Dolinai Zsuzsa** titkár bemutatta a KMAT 2023. évi díjazottjait. Zárszót mondott **Spenik Sándor** alelnök.

* Megnyílt a Péterfalvi Képtárban az *Ecsettel a békéért* alkotótábor kiállítása, ahol megtekinthetők **Csebikin Andrij**, **Kuzma Borisz**, **Lucenko Igor**, **Angyalossy Sándor**, **Kopriva Attila**, **Erfán Ferenc**, **Lakatos Szergej**, **Homoki Gábor**, **Ruszin Noémi**, **Sztaszjuk Alina**, **Dobos Diána**, **Natalia Moskaljova**, **Vladiszlav Belanin**ec, **Vince Viktória**, **Kutasi Csaba** képei.

* 35 éves az Ungvári Hungarológiai Központ: rendezvénysorozat Ungváron (konferencia, könyv- és folyóiratbemutató, képzőművészeti kiállítás, koncert a filharmóniában, folklórest a bábszínházban stb.).

* A beregardói római katolikus templomban került sor **Dupka Nándor** doktorandusz *Haklik Sándor vértanú. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház hitvallói (1945–1991)* című kismonográfiájának bemutatójára, amely a KMMI és az Intermix Kiadó gondozásában jelent meg 2023-ban. A szentmise után az eseményt **Molnár János** püspöki helynök, beregszászi esperes-plébános nyitotta meg. Majd megkoszorúzták a beregvégardói születésű mártír, *Haklik Sándor* római katolikus pap emléktábláját. A rendezvényt megtisztelte mások mellett **Dupka György** történész, a MÉKK elnöke és **Zubánics László** történész, a KMMI elnöke, akik a könyv kiadásában közreműködtek.

* Megjelent: **Seres Attila**: *Kárpátalja a peresztrojka és a magyarországi rendszerváltoztatás erőterében*. Magyar levéltári dokumentumok, 1985–1994. I. kötet (1985 április – 1990 május) VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 2023.

KÖNYVESPOLC – 2023

Az *Együtt* című irodalmi-művészeti-kulturális-humán tudományi folyóirat 2002–2023 között megjelent számai itt tekinthetők meg:

<http://kmmi.org.ua/konyvtar/folyoiratok/egyutt>

<https://epa.oszk.hu/html/vgi/boritolapuj.phtml?id=595>

Számláló: 33 442 megtekintés. Még júniusban 32 706 főt regisztráltak az OSZK honlapján, azóta **több mint 730 fővel bővült** az *Együtt* folyóirat iránt érdeklődők száma.

KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖNYVEK

(Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: **Dupka György**)

MEGJELENT

Dupka Nándor: *Haklik Sándor vértanú. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház hitvallói (1945–1991)*. Felelős szerkesztő: **Szemere Judit**. Kárpátaljai Magyar Könyvek 303. Intermix Kiadó–KMMI, Ungvár–Budapest, 2023.

Tárolt változata: <https://kmmi.org.ua>

Szülőföldünk, Tiszabökény és környéke (Honismereti olvasókönyv és munkafüzet). Összeállította: **dr. Dupka György**. Lektorálta: **dr. Zubánics László**. Felelős szerkesztő:

dr. Zékány Krisztina. Fotók, archív felvételek, dokumentummásolatok: **Fuchs Andrea.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 302. Intermix Kiadó–KMMI, Ungvár–Budapest, 2023. Tárolt változata: <https://kmmi.org.ua>

ELŐKÉSZÜLETBEN

A GULAG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján,

2022. Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2022. november 18. A Szolyvai Emlékpark Évkönyve. Összeállította, a jegyzeteket írta: **Dupka György.** Lektorálta: **Zubánics László.** Felelős szerkesztő: **Zékány Krisztina.** Szolyvai Emlékpark–MÉKK, Ungvár–Budapest, 2023.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BÓDI FERENC – 1963 (Budapest)

DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény–Budapest)

FINTA ÉVA – 1954 (Beregszász–Sárospatak)

GERZSENYI GABRIELLA – 1977 (Beregszász–Szigetmonostor)

HORVÁTH ANNA – (1924–2005) Beregszász

KOVÁCS SÁNDOR – 1954 (Eszeny–Budapest)

NÉMETH PÉTER – 1952 (Gyöngyös)

ORBÁN JÁNOS DÉNES – 1973 (Brassó–Tamási)

SERES ATTILA – 1975 (Budapest)

SZABÓ ESZTER IDA – 1989 (Beregszász–Sárospatak)

SZ. KÁRPÁTHY KATA – 1999 (Beregújfalu)

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – 1951 (Mezővári–Nyíregyháza)

Lapszámunkat Horváth Anna munkáival illusztráltuk.